

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1940-1950

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ

KM 110312

Περιεχόμενα

Η Κυβέρνηση στην Εξορία	σ. 3
Η Κυβέρνηση στο Λονδίνο.....	7
Η Κατάσταση στη Μέση Ανατολή.....	16
α. Η Πολιτικοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων.....	19
β. Η Κρίση του Μαρτίου 1943.....	29
Η Επιλογή του Γεωργίου Παπανδρέου.....	41
Το Συνέδριο του Λιβάνου.....	43
Από τον Λίβανο στην Καζέρτα.....	51
Οι Παραμονές της Απελευθέρωσης.....	56
α. Η Συμφωνία των Ποσοστών.....	57
β. Η Αποστολή Βρετανικών Δυνάμεων στην Ελλάδα.	58
γ. Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στην Ιταλία.....	59
δ. Η Επιχείρηση «ΜΑΝΑ».....	62
Επιστροφή στην Αθήνα και ο Δεκέμβρης.....	67

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

Η Ελληνική Κυβέρνηση συνεχίζει τη δραστηριότητα της από το Κάιρο, πρώτο σταθμό της εξορίας της όπου έχει μεταφερθεί στα τέλη Μαΐου 1941 όταν αρχίζει η μάχη της Κρήτης.

Στο πλαίσιο αυτό η ελληνική κυβέρνηση καλείται να αντιμετωπίσει μία σειρά από προβλήματα που εκτός από την πρακτική τους πλευρά αφορούν την υπόσταση της. Η νομιμότητα της συγκρότησης της, ο τρόπος λειτουργίας και η άσκηση εξουσίας παράλληλα με την κυβέρνηση του κράτους που τη φιλοξενεί, η έκταση των αρμοδιοτήτων της και ο βαθμός εφαρμογής τους συγκροτούν ένα πλέγμα προβλημάτων που, αν και σε μεγάλοι βαθμό αντιμετωπίζαν και οι άλλες κυβερνήσεις εξορίας, στην περίπτωση της ελληνικής είναι ακόμα δυσκολότερο να επιλυθούν. Αυτό οφείλεται στην έντονη πολιτικοποίηση που γρήγορα κυριαρχεί στις ελληνικές υποθέσεις, τις οποίες παρακολουθούν στενά οι ελληνικές παροικίες στη Μέση Ανατολή, στη γεωγραφική πολυδιάσπαση της κυβέρνησης και των υπηρεσιών της αλλά και στο μεγάλο βαθμό εξάρτησης της από τις βρετανικές υπηρεσίες.

Η κυβέρνηση Τσουδερού ανασχηματίζεται στις αρχές Ιουνίου ώστε να μπορέσει να αντεπεξέλθει στις νέες πολιτικές συνθήκες που διαμορφώνονται χωρίς να φέρει το στίγμα ότι αποτελεί συνέχεια του καθεστώτος Μεταξά. Με τη μέθοδο του περιορισμού των μελών της κυβέρνησης απομακρύνονται τα επιφανή στελέχη της δικτατορίας Μεταξά, Θ. Νικολούδης και ιδίως ο Κ. Μανιαδάκης του οποίου η προκλητική συμπεριφορά στην Αίγυπτο, όπως και προηγουμένως στην Κρήτη, προκαλεί εντάσεις στην ελληνική παροικία. Παραιτούνται επίσης οι υπουργοί Εθνικής Παιδείας Ε.Σέκερης, Συγκοινωνίας Γ.Κόρτζας, ο Γενικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου Π.Αργυρόπουλος και ο υπουργός Στρατιωτικών Εμμ. Τζανακάκης. Το υπουργείο αυτό αναλαμβάνει προσωρινά ο υπουργός Δικαιοσύνης Σ.Μ.Δημητρακάκης.¹ Με την ενέργεια αυτή ο Τσουδερός πιστεύει ότι λύνει το πρόβλημα αλλά είναι προφανές ότι οι Βρετανοί την θεωρούν προσωρινή λύση μέχρι να αποφασίσουν την πολιτική που θα ακολουθήσουν απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση.

¹ Η. Βενέζη, *Εμμανουήλ Τσουδερός, ο πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης και η Εποχή του*. Αθήναι, 1966, σ.233.

Η κυβέρνηση περισσότερο ευέλικτη και κατά τεκμήριον ευρύτερα αποδεκτή καλείται να αντιμετωπίσει τη νέα κατάσταση που έχει προκύψει από την κατάληψη της χώρας.

Ο επισιτισμός της κατεχόμενης Ελλάδας είναι το επείγον πρόβλημα για τη λύση του οποίου έχει κάνει τα πρώτα διαβήματα κατά τη διάρκεια της παραμονής της στην Κρήτη.²

Το κυριότερο πρόβλημα που πρέπει εκτός Ελλάδας πλέον να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση εξορίας είναι α) η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων που έχουν διαφύγει και των ανδρών που συνεχίζουν να διαφεύγουν και προσέρχονται να καταταγούν, β) η συμμετοχή των δυνάμεων αυτών σε πολεμικές επιχειρήσεις, γ) η προσαρμογή στις νέες συνθήκες εξορίας των κρατικών υπηρεσιών που εξακολουθούν να λειτουργούν, προσπάθεια που έχει αρχίσει ήδη κάτω από αντίξοες συνθήκες στην Κρήτη. Η ανασυγκρότηση και ακόμα περισσότερο η συμμετοχή των δυνάμεων αυτών σε πολεμικές επιχειρήσεις δικαιολογεί τη διαφυγή του Γεώργιου και της κυβέρνησης του και ουσιαστικά νομιμοποιεί την παρουσία τους στο εξωτερικό.

Το ιδιάζον χαρακτηριστικό της Ελληνικής Κυβέρνησης σε σχέση με τις άλλες κυβερνήσεις που λειτουργούν σε συνθήκες εξορίας είναι η ύπαρξη ελληνικών παροικιών στο χώρο που αυτή εγκαθίσταται και οι σχέσεις που αναπτύσσει με αυτές. Οι σχέσεις αυτές διατρέχουν όλη την περίοδο από την άφιξη του στόλου στην Αλεξάνδρεια στα τέλη Απριλίου μέχρι την αναχώρηση της κυβέρνησης εθνικής ενότητας του Γ. Παπανδρέου στις παραμονές της απελευθέρωσης για τη νέα έδρα της στο μικρό χωριό Cava dei Tirreni στα περίχωρα του Salerno. Αυτή η σχέση συνεχίζεται ακόμα και όταν η κυβέρνηση έχει μεταφέρει την έδρα της στο Λονδίνο όπου και εκεί υπάρχει ισχυρή ελληνική παροικία. Στο διάστημα αυτό παραμένει στο Κάιρο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας για να εποπτεύσει τις ένοπλες δυνάμεις που σταθμεύουν στο χώρο της Μέσης Ανατολής.

Μέχρι την απελευθέρωση οι ελληνικές παροικίες στην Αίγυπτο λειτουργούν ως ο φυσικός χώρος υποδοχής όχι μόνο της κυβέρνησης και των ενόπλων δυνάμεων αλλά και των στρατιωτικών και απλών πολιτών που σε αυξανόμενο

---

² W4996 F.O.837/1230 F.O. προς Palairat 1 Μαΐου 1941. Ε. Τσουδερού, *Ο Επισιτισμός 1941-1944*, Αθήναι, Αργύρης Παπαζήσης, 1946, σ. 17-19

αριθμό διασχίζουν παράνομα το Αιγαίο και μέσω Τουρκίας καταφεύγουν στη Μέση Ανατολή.

Αποτέλεσμα, ως ένα βαθμό, της λειτουργίας των δικτύων διαφυγής είναι και η συνεχής ροή πληροφοριών και εντυπώσεων από την κατεχόμενη Ελλάδα που αρχίζει να κατακλύζει τις αρμόδιες συμμαχικές υπηρεσίες από την Κωνσταντινούπολη μέχρι το Κάιρο και την Αλεξάνδρεια.

Οι πληροφορίες αυτές διαχέονται και στις ελληνικές παροικίες και επηρεάζουν αναπόφευκτα το πολιτικό κλίμα μέσα στο οποίο λειτουργεί η κυβέρνηση εξορίας και αναπτύσσονται οι ένοπλες δυνάμεις.

Το ζήτημα της αποδοχής του Γεώργιου και της κυβέρνησης από την παροικία της Αιγύπτου, επειδή είναι γνωστή η βενιζελική τοποθέτηση ενός μεγάλου τμήματος της, απασχολεί τον Τσουδερό ήδη από τις αρχές Μαΐου. Για τον λόγο αυτό έχει αρχίσει κατά τη σύντομη παραμονή του στην Κρήτη την προσπάθεια να συγκροτήσει μία οργάνωση στην Αίγυπτο για τη μεγιστοποίηση της πολεμικής προσπάθειας όπως ενημερώνει τον Άγγλο πρεσβευτή. Αυτή όμως η Εθνική Επιτροπή, όπως τελικά ονομάζεται, θα παίρνει εντολές κατ' ευθείαν από αυτόν, ενώ για τη συγκρότησή της ο Τσουδερός ζητά και τη συνδρομή των βρετανικών αρχών. Παρόμοια επιτροπή επιδιώκει να συγκροτήσει και στις ΗΠΑ με τη συνεργασία του Βρετανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτον³

Η κυβέρνηση Τσουδερού αμέσως μετά την άφιξή της στην Αλεξάνδρεια αναγγέλλει τη μετάβαση της στο Λονδίνο. Αυτή η σπουδή προκαλεί την αντίδραση των βρετανικών αρχών που επισημαίνουν ότι θα πρέπει η κυβέρνηση να παραμείνει για μερικές εβδομάδες στην Αίγυπτο μέχρι να κριθεί η μάχη της Κρήτης επειδή μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι οι συμμαχικές δυνάμεις εκεί είναι πιθανόν να ηττηθούν. Την απόφαση του Γεώργιου και του Τσουδερού να μεταβούν στο Λονδίνο ενισχύει και η άρνηση

---

³ R4991 και R4992, F.O. 371/29882, Palairret προς Lampson και F.O. τηλεγραφήματα 8 και 27 αντίστοιχα, 5 Μαΐου 1941.

της αιγυπτιακής κυβέρνησης να συγκατατεθεί στην παραμονή της ελληνικής κυβέρνησης και του Γεώργιου στην Αίγυπτο.⁴

Το Foreign Office δεν επιθυμεί να ασκήσει πίεση ως προς το θέμα αυτό στην Αιγυπτιακή Κυβέρνηση και περιορίζεται να υποστηρίξει το αίτημα του Τσουδερού για σύντομη παραμονή στη χώρα αυτή. Είναι προφανές ότι η δεινή πολεμική κατάσταση που αντιμετωπίζει στα μέτωπα της Β.Αφρικής, της Αιθιοπίας και οι συγκρούσεις στη Συρία με τα γαλλικά στρατεύματα που πρόσκεινται στην κυβέρνηση Πεταίν δεν επιτρέπουν στη βρετανική κυβέρνηση να επιβάλλει την παραμονή της κυβέρνησης Τσουδερού στην Αίγυπτο, όπως θα κάνει τρία χρόνια αργότερα όταν η έκβαση του πολέμου έχει πλέον κριθεί υπέρ των συμμάχων.

Η αρνητική στάση της Αιγυπτιακής Κυβέρνησης και η απροκάλυπτη επιθυμία του Γεώργιου και του Τσουδερού να εγκατασταθούν στο Λονδίνο παρά τις ανάγκες και τα προβλήματα που αναπόφευκτα προκύπτουν από την ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων οδηγούν τελικά στη διχοτόμηση της κυβέρνησης επειδή αποφασίζεται να παραμείνουν στην Αίγυπτο ο Υπουργός Στρατιωτικών Σ. Δημητρακάκης και οι τρεις υφυπουργοί του.

Μέσα στη δύσκολη διπλωματική και στρατιωτική συγκυρία η κυβέρνηση και ο βασιλιάς αναλώνονται σε μικροπολιτικές κινήσεις με απόλυτο κριτήριο την ενίσχυση της προσωπικής τους θέσης. Από τις υπόλοιπες ενέργειες τους ξεχωρίζουν η ίδρυση στα μέσα Ιουνίου του Αρχηγείου Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής με αρχηγό τον υποστράτηγο Ε. Τζανακάκη, απόστρατο βενιζελικό αξιωματικό, με στόχο την ανασυγκρότηση του στρατού. Οι συνεννοήσεις με τις βρετανικές αρχές για τον εκσυγχρονισμό του πολεμικού ναυτικού, το μόνο όπλο που αποκτά γρήγορα επιχειρησιακή ικανότητα, διεξάγονται μεταξύ των αρχηγών των δύο επιτελείων.⁵ Τους απασχολεί επίσης και ο τρόπος μετάβασης τους στην Αγγλία. Από τις εναλλακτικές λύσεις που τους προτείνονται επιλέγουν να ταξιδέψουν με πλοίο κάνοντας το γύρο της Αφρικής επειδή, όπως δηλώνουν στον βρετανό πρεσβευτή είναι καταπονημένοι, δεν επιθυμούν να αποχωριστούν τις

⁴ Αρχείον Εμμ. Τσουδερού, Φάκελλος 1, Εγγραφή : 24 Μαΐου-27 Ιουνίου. (ανέκδοτο) Γεννάδιος Βιβλιοθήκη

⁵ P.Papastratis, *British Policy towards Greece 1941-1944*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984. σ.34

οικογένειες τους και δεν επείγονται ιδιαίτερα. Η διάρκεια του ταξιδιού επιμηκύνεται περισσότερο όταν αποφασίζουν μετά από πρόσκληση του πρωθυπουργού της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης Jan Smuts, να παραμείνουν για αρκετό διάστημα στη χώρα αυτή έκτος αν θεωρηθεί αναγκαίο να μεταβούν άμεσα στο Λονδίνο. Ο Γεώργιος και η κυβέρνηση Τσουδερού φθάνουν τελικά στην Αγγλία στις 23 Σεπτεμβρίου 1941 περίπου τρεις μήνες μετά την αναχώρησή τους από το Κάιρο.

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ

Η δραστηριότητα της κυβέρνησης εξορίας στο πρώτο εξάμηνο της θητείας της και ιδιαίτερα μετά την άφιξή της στο Λονδίνο αφορά μέτρα τα οποία όχι μόνο προσαρμόζουν τη λειτουργία της και τη συνέχιση των κρατικών θεσμών στις νέες συνθήκες εξορίας αλλά επιβεβαιώνουν την κυριαρχία της επεμβαίνοντας στο χώρο των οικονομικών συναλλαγών που διενεργούνται στην κατεχόμενη Ελλάδα. Μια τέτοια ενέργεια είναι η δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 28 Οκτωβρίου 1941 της συντακτικής πράξης «Περί οργανώσεως των κρατικών λειτουργιών» και του Α.Ν.3066 «Περί μέτρων αμύνης της οικονομίας της χώρας κατά των πράξεων του εχθρού»,⁶ Με το νόμο αυτό απαγορεύει και κηρύσσει άκυρες όλες τις οικονομικές συναλλαγές που γίνονται στην Ελλάδα με τον εχθρό. Ειδικό άρθρο προβλέπει ότι είναι παράνομος κάθε φόρος που βαρύνει πλοία ευρισκόμενα κάτω από τον έλεγχο της ελληνικής κυβέρνησης ή των συμμάχων της και ο οποίος εισπράττεται από οποιαδήποτε αρχή που εδρεύει στην κατεχόμενη από τον εχθρό επικράτεια. Ήδη όμως η κυβέρνηση έχει τροποποιήσει από τις αρχές Σεπτεμβρίου 1941 τον Α.Ν.2075 του 1939 που επιβάλλει έκτακτο προσωρινό φόρο στα κέρδη των φορτηγών πλοίων ώστε να καταβάλλεται σε τράπεζες του Λονδίνου και της Νέας Υόρκης. Με νέο νόμο το Δεκέμβριο 1941 καθορίζει το φόρο με βάση το εκτόπισμα των πλοίων ενώ παράλληλα έρχεται σε συμφωνία με την Ένωση Εφοπλιστών και το Βρετανικό Υπουργείο Πολεμικών Μεταφορών, που έχει χρονοναυλώσει το σύνολο του εμπορικού

---

⁶ ΦΕΚ Αριθμός 172, Λονδίνο 28 Οκτωβρίου 1941.

στόλου, ώστε είκοσι περίπου από τα νεότερα και μεγαλύτερα πλοία να ναυλωθούν έξω από την επικίνδυνη ζώνη και στην ελεύθερη ναυλαγορά.⁷

Τα έσοδα από τη φορολογία των πλοίων η κυβέρνηση τα θεωρεί ανεπαρκή και για το λόγο αυτό ζητά τον Ιούνιο 1941 από την αγγλική κυβέρνηση να συνεχίσει την οικονομική βοήθεια των 600.000 λιρών το μήνα επειδή υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να χρησιμοποιήσει τα αποθέματα της Τράπεζας της Ελλάδας γιατί είναι απολύτως απαραίτητα για την ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας από την καταστροφή που την απειλεί από την έκδοση από τις Αρχές Κατοχής χαρτονομίσματος χωρίς αντίκρισμα. Η αντίθετη άποψη της βρετανικής κυβέρνησης την οποία υποστηρίζει με επιμονή οδηγεί σε σειρά διαπραγματεύσεων και τελικά σε συμφωνία στα τέλη Ιανουαρίου 1942⁸.

Παράλληλα όμως με αυτή την κυβερνητική δραστηριότητα μία σειρά πράξεων και παραλείψεων του ίδιου του Τσουδερού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το βασικό θέμα που τον απασχολεί αυτή την περίοδο τουλάχιστον είναι να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις ώστε να επιστρέψει στην Ελλάδα ως πρωθυπουργός.

Επειδή γνωρίζει ότι ο ίδιος στερείται πολιτικών ερεισμάτων η πρόταση του για την επίλυση του πολιτικού προβλήματος στην μεταπολεμική Ελλάδα είναι η εξασφάλιση εδαφικών διεκδικήσεων και η προβολή της μοναρχίας και συγκεκριμένα του Γεώργιου ως το πλέον ενδεδειγμένο καθεστώς για τη μεταπολεμική Ελλάδα με τον ίδιο ως πρωθυπουργό.

Για την εξασφάλιση του θεσμού συμβάλλει με ιδιαίτερη προσοχή. Κατά την παραμονή της κυβέρνησης στη Νοτιοαφρικανική Ένωση έχει καταρτίσει και δημοσιεύσει στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως τον Α.Ν.3061 «Περί Αντιβασιλείας». Στην πρώτη παράγραφο της Εισηγητικής Έκθεσης, που υποβάλλεται στον Γεώργιο, επισημαίνεται ότι ο τόπος δεν θα έπρεπε να στερηθεί ούτε για μία στιγμή τον ανώτατο ρυθμιστικό παράγοντα του πολιτεύματος που είναι ο βασιλιάς. Σύμφωνα με το νόμο αυτό ο Τσουδερός ορίζεται μέλος της τριμελούς Αντιβασιλείας που ασκεί την εξουσία αν ο

⁷ Η. Βενέζης, *Εμμανουήλ Τσουδερός...* σ.258-260

⁸ R6109 F.O.371/29837 Σιμόπουλος προς F.O., Υπόμνημα 11 Ιουνίου 1941 στο Μ.Σπηλιωτοπούλου, Π.Παπαστράτης (σύνταξη) *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών*, Τόμος Α' 1940-1943, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνες της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Αθήνα 2002, σ.208

βασιλιάς είναι ανήλικος. Ο νόμος προβλέπει επίσης ότι αυτή η ιδιότητα του μέλους είναι προσωπική και ανεξάρτητη από το δημόσιο λειτούργημα που ασκεί το μέλος.⁹

Οι θέσεις του Τσουδερού υπέρ της μοναρχίας που έχουν διατυπωθεί εκτενώς στο υπόμνημα του Τσουδερού στο Γεώργιο το καλοκαίρι του 1941 επαναλαμβάνεται σε σειρά υπομνημάτων που υποβάλλει στο Foreign Office, άλλα αναπτύσσονται και προφορικά στις συναντήσεις που έχει με τον Churchill, τον Eden και τα στελέχη του Foreign Office αμέσως μετά την άφιξη της κυβέρνησης εξορίας στο Λονδίνο. Συνοδεύονται επίσης και από την πρόταση του για μία μεταπολεμική συμμαχία με την Βρετανία ώστε να καταστεί η Ελλάδα ο ακρογωνιαίος λίθος της βρετανικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο.

Αυτό που διαφέρει είναι η απροκάλυπτη βρετανική επέμβαση που ζητά ο Τσουδερός για να επανέλθει ο Γεώργιος στην εξουσία μετά την απελευθέρωση. Σε γραπτό υπόμνημα του στις αρχές Νοεμβρίου ζητά να επανέλθει ο Γεώργιος με κάθε τρόπο ακόμα και « με βρετανικές ξιφολόγχες» όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά Βρετανός διπλωμάτης. Αν στον Γεώργιο ο Τσουδερός δηλώνει πιστός υπηρέτης για τη σταθεροποίηση της μοναρχίας, από τη θέση του πρωθυπουργού, τα επιχειρήματα που διατυπώνει στη βρετανική κυβέρνηση για να διατηρήσει και μετά τον πόλεμο το αξίωμα αυτό τα εντάσσει σ' ένα γενικότερο προβληματισμό όσον αφορά στην μεταπολεμική πολιτική κατάσταση. Ο Τσουδερός διακρίνει τους πολιτικούς στην κατεχόμενη Ελλάδα στην παλαιά πολιτική ηγεσία, τους νέους πολιτικούς που φιλοδοξούν να κυβερνήσουν τη χώρα, τους σκληρο-πυρηνικούς δημοκρατικούς που παραμένουν πιστοί στον αρχηγό τους Ν.Πλαστήρα και όσοι έχουν απομείνει από τους υποστηρικτές της δικτατορίας. Ο Τσουδερός δεν είναι σε θέση να γνωρίζει στα μέσα Οκτωβρίου 1941, όταν υποβάλλει αυτό το υπόμνημα, την ύπαρξη του ΕΑΜ που έχει ιδρυθεί πριν από ένα μήνα, αποφεύγει όμως να αναφερθεί σε οποιοδήποτε αριστερό πολιτικό σχηματισμό. Είναι προφανές ότι επιδιώκει να είναι ο μοναδικός συνομιλητής των βρετανών στη διαχείριση του μεταπολεμικού πολιτικού προβλήματος στο οποίο δεν επιθυμεί να συμπεριλάβει το ΚΚΕ.

---

⁹ ΦΕΚ 169 Εν Τζοχαννσεμπέργκ 15 Αυγούστου 1941.

Ταυτόχρονα χαρακτηρίζοντας όλους τους αστούς πολιτικούς ως ακατάλληλους προβάλλει ο ίδιος εμμέσως πλην σαφώς ως η πλέον αποδεκτή πολιτική λύση.

Την ανάλυση του πολιτικού προβλήματος που προτείνει την συνδέει ο Τσουδερός άμεσα με την επαναφορά της μοναρχίας. Στο ίδιο υπόμνημα υπογραμμίζει με έμφαση ότι η επιστροφή του Γεώργιου είναι απολύτως απαραίτητη για τα συμφέροντα της Ελλάδας και των συμμάχων της. Για να παραμείνει η Ελλάδα ελεύθερη και να διατηρήσει την παρούσα εξωτερική πολιτική είναι απαραίτητο να αποφευχθούν ριζοσπαστικές εσωτερικές αλλαγές μετά τον πόλεμο. Λίγες μέρες αργότερα επανέρχεται στο θέμα τονίζοντας ότι στις παρούσες συνθήκες η εγκαθίδρυση προεδρικής δημοκρατίας θα σήμαινε εθνική καταστροφή.¹⁰

Η επανειλημμένα διατυπωμένη άρνηση του Τσουδερού να δεσμευτεί ότι η κυβέρνηση του θα αποκαταστήσει τις δημοκρατικές ελευθερίες στην Ελλάδα ενισχύει τις υποψίες του Foreign Office ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός θεωρεί χειρότερο το παλιό κομματικό σύστημα από μία μορφή δικτατορικού καθεστώτος. Αυτή η παρατήρηση Βρετανού διπλωμάτη επιφορτισμένου με τις ελληνικές υποθέσεις αποτυπώνει τον έντονο προβληματισμό του Foreign Office, για τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης στο θέμα αυτό, ο οποίος επιβεβαιώνεται στις αρχές Οκτωβρίου όταν το πρώτο ραδιοφωνικό μήνυμα του Τσουδερού προς τον ελληνικό λαό για τις συνταγματικές ελευθερίες του κρίνεται ελάχιστα ικανοποιητικό.¹¹

Στο μήνυμα αυτό που πραγματοποιείται κάτω από βρετανική πίεση ο Τσουδερός περιορίζεται να δηλώσει ότι δεσμεύεται να αποκαταστήσει ένα καθεστώς ελευθερίας που θα επιτρέπει την ισότιμη συμμετοχή όλων στη δημόσια ζωή και το οποίο θα εξασφαλίσει την ελευθερία των ατόμων απέναντι σε οποιαδήποτε παράνομη ενέργεια εκείνων που κατέχουν την εξουσία. Την ίδια περίοδο και ενώ αυξάνει η βρετανική πίεση για μία χειρονομία στο θέμα της κατάργησης της δικτατορίας η κυβέρνηση επιλαμβάνεται του θέματος της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας. Έχει προηγηθεί τηλεγράφημα του Βρετανού υπουργού Μέσης Ανατολής Lyttelton στο οποίο τονίζει ότι η ΕΟΝ Αιγύπτου, η

¹⁰ «ΣΗΜΕΙΩΜΑ Περί των εν Ελλάδι Κομμάτων και της Κοινής Γνώμης», 18 Οκτωβρίου 1941, Υπόμνημα 4 Νοεμβρίου 1941, Εμμανουήλ Τσουδερού, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944 Α'* Τόμος, Πολιτικά. Φυτράκης, Αθήνα, 1990 σ.210-218

¹¹R9277 FO371/29909 Παρατηρήσεις Eden και στελεχών του Foreign Office. 21 Οκτωβρίου 1941.

οποία συνεχίζει να δραστηριοποιείται υπό την προστασία του Έλληνα Πατριάρχη, πρέπει να σταματήσει να λειτουργεί και ερωτά τον Foreign Office αν μπορεί να προσεγγίσει την ελληνική κυβέρνηση για το θέμα αυτό.

Ο νόμος όμως που δημοσιεύεται αναστέλλει τη λειτουργία και δεν καταργεί την ΕΟΝ. Ορίζει ότι με απόφαση του πρωθυπουργού είναι δυνατόν να διαλυθούν οι κατά τόπους οργανώσεις ή να αποσταλούν σε αόριστη άδεια τα μέλη τους. Προβλέπεται επίσης ότι με Β. Διατάγματα που εκδίδονται με πρόταση του προέδρου της κυβέρνησης καταργούνται ή τροποποιούνται οι διατάξεις του νόμου της ΕΟΝ με σκοπό να μετασχηματιστεί σε οργάνωση «επί βάσεων της Ελληνικής οικογενείας και του Εθνικού Σχολείου»¹²

Στα τέλη Δεκεμβρίου 1941 είναι πλέον σαφές στο Foreign Office ότι ο Τσουδερός κωλυσιεργεί στο συνταγματικό ζήτημα. Αντίθετα όμως από τη στάση του Τσουδερού, η βρετανική κυβέρνηση πιστεύει ότι είναι απαραίτητο να αποκατασταθούν το ταχύτερο δυνατόν οι συνταγματικές ελευθερίες και να καταργηθεί το καθεστώς της δικτατορίας που ισχύει ακόμα.

Η απόκτηση των συνταγματικών ελευθεριών εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της βρετανικής πολιτικής στην κατεχόμενη Ευρώπη. Απέναντι στα αυταρχικά καθεστώτα που έχει εγκαταστήσει ο Άξονας και ενώ είναι ακόμα άγνωστη η έκβαση και η διάρκεια του πολέμου, η αποκατάσταση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου καθιστά σαφή την αντίθεση των δύο πολιτικών συστημάτων που συγκρούονται και ουσιαστικά είναι το μόνο στη φάση αυτή που μπορούν να προσφέρουν οι σύμμαχοι στους λαούς της Ευρώπης. Σε εφαρμογή αυτής της πολιτικής πραγματοποιείται στο Λονδίνο στα μέσα Ιανουαρίου 1942 Διασυμμαχική Διάσκεψη όπου δεκαοκτώ κράτη καταδικάζουν τις πράξεις βίας και τα εγκλήματα που διαπράττουν οι δυνάμεις κατοχής και οι ντόπιοι συνεργάτες τους και αποφασίζουν οι ένοχοι να καταδιωχθούν, να δικάστούν και οι αποφάσεις των δικαστηρίων να εκτελεστούν.¹³

Στην περίπτωση της Ελλάδας είναι προφανές ότι η επαναφορά των συνταγματικών ελευθεριών διευκολύνει μακροπρόθεσμα την αποκατάσταση της βρετανικής επιρροής στη μεταπολεμική περίοδο.

---

¹² ΦΕΚ αριθμός 174, Α.Ν.3069 «Περί αναστολής της εφαρμογής του Α.Ν.1798 περί Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας», 24 Νοεμβρίου 1941

¹³ Ε.Τσουδερού, *Διπλωματικά Παρασκήνια 1941-1944*, Αετός, Αθήναι, 1950, σ.108-109

Βραχυπρόθεσμα μπορεί να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην ισχυρή αντίδραση που αναμένουν οι Βρετανοί από την πολιτική αυστηρού αποκλεισμού που επιμένουν την περίοδο αυτή να εφαρμόζουν προς την κατεχόμενη Ελλάδα με όλες τις τραγικές συνέπειες στον πληθυσμό της, σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις όπως εκείνη της Γαλλίας του Vichy όπου επιτρέπουν ήδη από τις αρχές του 1940 την αποστολή τροφίμων από τις ΗΠΑ.

Παρ' όλες τις διαφορές τους σε ζητήματα πολιτικής, στρατηγικής και τακτικής οι Βρετανοί ιθύνοντες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι σ' αυτή τη φάση του πολέμου δεν υπάρχει εναλλακτική λύση από την υφιστάμενη κυβέρνηση εξορίας με τον Τσουδερό ως πρωθυπουργό. Ταυτόχρονα όμως συνεχίζεται η πίεση στην κυβέρνηση εξορίας να αποκαταστήσει τις συνταγματικές ελευθερίες αλλά και να ταξιδεύσει σύντομα ο Τσουδερός και ο Γεώργιος στη Μέση Ανατολή ώστε να επιληφθούν των ελληνικών υποθέσεων. Ο Γεώργιος ειδικά θα πρέπει να εγκατασταθεί μόνιμα εκεί όπου βρίσκεται και ο στρατός του, όπως αναφέρεται ρητά στα σχετικά έγγραφα του Foreign Office. Ο Eden σε συνάντηση του με τον Τσουδερό στα τέλη Νοεμβρίου 1941 θέτει τα ζητήματα αυτά και γραπτά ενώ επιβεβαιώνει παράλληλα την επιθυμία και ελπίδα της κυβέρνησης του ότι μετά τον πόλεμο ολόκληρος ο ελληνικός λαός θα πρέπει να καλωσορίσει τον βασιλιά στη χώρα του. Απορρίπτει όμως την πρόταση του Τσουδερού να υπογραφεί Βρετανο-ελληνική συμμαχία για τη μεταπολεμική περίοδο προτείνοντας να εξεταστεί το θέμα σε εύθετο χρόνο. Ένας από τους λόγους που συνηγορεί υπέρ της απόρριψης είναι η απόφαση του Foreign Office να αποφύγει κατά τη διάρκεια των σχετικών συζητήσεων την αναμενόμενη ανακίνηση του Δωδεκανησιακού από τον Τσουδερό και την συνακόλουθη εντονότατη αντίδραση της Τουρκίας, η οποία αν και ουδέτερη, βαρύνει περισσότερο επί της βρετανικής πολιτικής στην Νοτιοανατολική Ευρώπη από την Ελλάδα. Στο συμπέρασμα αυτό έχει καταλήξει η βρετανική κυβέρνηση ήδη από τους πρώτους μήνες του 1941 όταν προσπαθεί να πείσει μάταια την Τουρκία να βοηθήσει στρατιωτικά την Ελλάδα.¹⁴ Η σημασία της

¹⁴ Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας το Foreign Office θεωρεί σκόπιμο στα τέλη Φεβρουαρίου 1941 να ενθαρρύνει τον Γεώργιο να προχωρήσει το σχέδιό του να ζητήσει από την Τουρκία να στείλει στρατεύματα να υπερασπιστούν τη Θεσσαλονίκη από γερμανική επίθεση.

R1995 F.O.371/29802 Υπόμνημα O.Sargent 24 Φεβρουαρίου 1941.

Ll.Woodward, *British Foreign Policy...* τόμος I, HMSO, London, 1970 σ.534, 540, 548. Για την πολιτική της Τουρκίας στο θέμα αυτό βλέπε S.Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War: an "active" neutrality*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s.117-12

Τουρκίας υπογραμμίζεται και από την απόφαση της Βρετανίας τον Απρίλιο 1941 να προτείνει στην Τουρκία να καταλάβει τη Χίο και τη Μυτιλήνη για στρατηγικούς λόγους προλαβαίνοντας την άφιξη των Γερμανών.¹⁵ Είναι όμως προφανές ότι η βρετανική κυβέρνηση πιστεύει ότι μπορεί να επιτύχει τους πολιτικούς στόχους της στην Ελλάδα χωρίς συγκεκριμένη δέσμευση από την οποία θα απορρέουν και υποχρεώσεις. Με το ίδιο σκεπτικό είχε άλλωστε απορρίψει και αντίστοιχες προτάσεις του Μεταξά στις παραμονές του πολέμου. Αυτή ακριβώς τη δέσμευση επιδιώκει ο Τσουδερός ο οποίος αποβλέπει και σε ισχυροποίηση της θέσης του από μία τέτοια ενέργεια. Ο Eden εκμεταλλευόμενος τη διακαή επιθυμία του έλληνα πρωθυπουργού για κάποιας μορφής αναγνώριση της κυβέρνησης του αντιπροτείνει την υπογραφή στρατιωτικής συμφωνίας, η οποία θα περιλαμβάνει και ένα προοίμιο στο οποίο θα υπογραμμίζεται η στενότερη συνεργασία των δύο κυβερνήσεων στη διεξαγωγή του πολέμου και στην απελευθέρωση της Ελλάδας από τους εισβολείς. Ο Τσουδερός αποδέχεται την πρόταση και η συμφωνία, αντίστοιχη με παρόμοια κείμενα που υπογράφουν και οι άλλες συμμαχικές κυβερνήσεις εξορίας, υπογράφεται στις αρχές Μαρτίου 1942. Οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις εντάσσονται στη βρετανική στρατιωτική διοίκηση και προβλέπεται η δυνατότητα να τοποθετηθεί Βρετανός διοικητής σ' αυτές.¹⁶ Μέχρι τις αρχές Φεβρουαρίου 1942 ένα σημαντικό αν όχι το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής δραστηριότητας του Τσουδερού στο Λονδίνο αναλύεται στην προσπάθεια του να αντισταθεί στην βρετανική πίεση να καταργήσει το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Από τις αρχές Ιανουαρίου όμως το ζήτημα παίρνει νέα τροπή μετά τη γνωστοποίηση στο Λονδίνο του περιεχομένου της επιστολής που έχει στείλει ο στρατηγός Στ. Γονατάς από την Αθήνα σε πολιτικούς φίλους τους στο Κάιρο. Ο Γονατάς γράφοντας εκ μέρους όλων

¹⁵ Ο Γεώργιος, όχι όμως και ο Τσουδερός πριν αναχωρήσει για την Κρήτη ενημερώνεται από βρετανό αξιωματικό και συμφωνεί. Επιπλέον εκφράζει την άποψη ότι η Τουρκία πρέπει να καταλάβει αμέσως τα νησιά για το δικό της συμφέρον και ότι επείγει η ελληνική κυβέρνηση να το ζητήσει επίσημα από την τουρκική. Ο Τσουδερός απορρίπτει κατηγορηματικά την πρόταση όταν 10 μέρες αργότερα ενημερώνεται ότι η Τουρκία ζητά τη συγκατάθεση της Γερμανίας να καταλάβει τα νησιά αυτά στα οποία το Foreign Office έχει προσθέσει τη Λήμνο, την Ικαρία και τη Σάμο. Η Βρετανία έχει ήδη ενημερώσει για αυτό το σχέδιο της τις κυβερνήσεις του Καναδά, της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας.

R4335 F.O.371/30091 Knatchbull-Hugessen (Αγκυρα) προς F.O. τηλεγράφημα 934 23 Απριλίου 1941. Εμ.Τσουδερός, *Διπλωματικά Παρασκήνια*.. σ.79-81

¹⁶ Π.Παπαστράτης «Διπλωματικά παρασκήνια της υπογραφής της Στρατιωτικής Συμφωνίας Βρετανίας-Ελλάδας στις 9 Μαρτίου 1942» *ΜΝΗΜΩΝ* τόμος 7^{ος} 1979, σ.177-178.

των πολιτικών αρχηγών απορρίπτει τις κυβερνήσεις Τσολάκογλου και Τσουδερού ως συνέχεια του μεταξικού καθεστώτος. Ουδείς υποστηρίζει τον βασιλιά, τονίζει, εκτός από ένα πολύ μικρό ποσοστό αξιωματούχων, ενώ όλα τα πολιτικά κόμματα ενωμένα επιθυμούν την εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού καθεστώτος.

Αυτή την επιστολή χρησιμοποιεί με επιτυχία η βρετανική κυβέρνηση για να πείσει τελικά τον Τσουδερό να διευκρινίσει τη θέση της κυβέρνησης του στο θέμα αυτό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο Γεώργιος και η κυβέρνηση του να δηλώσουν κατηγορηματικά στα τέλη Ιανουαρίου 1941 ότι, α) το Σύνταγμα του 1911 παραμένει προσωρινά σε ισχύ, β) μετά τον πόλεμο θα καθιερωθεί στην Ελλάδα πολίτευμα βασιλευόμενης δημοκρατίας το οποίο πρέπει οπωσδήποτε να εγκριθεί από το λαό γ) η κυβέρνηση Τσουδερού είναι έτοιμη να παραδώσει την εξουσία, αμέσως μετά την υπογραφή της ειρήνης, σε νέα κυβέρνηση «στηριζομένην εις την Κοινήν Γνώμην».

Είναι σαφές ότι οι διαβεβαιώσεις αυτές προκαθορίζουν τη μορφή του μεταπολεμικού πολιτεύματος. Δεν απευθύνονται όμως προς τον ελληνικό λαό αλλά διατυπώνονται, όπως έχει άλλωστε συμφωνηθεί, σε επιστολή του Τσουδερού προς τον Eden, ενέργεια που δεν αφήνει καμία αμφιβολία για το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει η Βρετανία στις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις. Ο Τσουδερός διαβεβαιώνει επιπλέον τον Eden, ότι η κυβέρνησή του δεν ασκεί δικτατορική εξουσία.¹⁷ Παράλληλα με τη σαφή αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών που κυριολεκτικά επιβάλλει στην κυβέρνηση εξορίας να διακηρύξει, η βρετανική κυβέρνηση νοθεύει με τα μέσα προπαγάνδας που διαθέτει τον ελληνικό λαό να μην ασχολείται με πολιτικά ζητήματα που μπορούν να λυθούν μόνο μετά την απελευθέρωση και τους καλεί να συσπειρωθούν, οποιεσδήποτε και αν είναι οι πολιτικές πεποιθήσεις τους, γύρω από τον βασιλιά τους και την κυβέρνηση ενωμένοι στην πολεμική προσπάθεια.

Στις 4 Φεβρουαρίου 1942 ακυρώνεται με Συντακτική Πράξη το Διάταγμα της 4^{ης} Αυγούστου που ανέστειλε τις ελευθερίες του ελληνικού λαού. Είναι η μόνη ενέργεια στο θέμα αυτό που αποφασίζεται με πρωτοβουλία της κυβέρνησης εξορίας. Την ίδια μέρα ο Τσουδερός απομακρύνει το τελευταίο από τα

---

¹⁷ R598 F.O. 371/33167 Τσουδερός προς Eden, Επιστολή, έγγραφο 6466, 25 Ιανουαρίου 1944.

στελέχη του καθεστώτος Μεταξά που παρέμεινε ακόμα στην κυβέρνηση, τον Αρ.Δημητράτο Υφυπουργό Εργασίας και Συνεταιρισμών και Υπουργό Γεωργίας, ενώ συγκεντρώνει στο πρόσωπο του και αυτά τα καθήκοντα.¹⁸ Ο τρόπος απομάκρυνσης που εφαρμόζει ο Τσουδερός, απαλλαγή καθηκόντων με βαρύτατους χαρακτηρισμούς σε αντίθεση με την πρακτική της παραίτησης που ακολουθήθηκε στην περίπτωση των Μανιαδάκη και Νικολούδη, εντάσσεται στην προσπάθεια του να αποδείξει ότι η κυβέρνηση έχει διαρρήξει πλέον κάθε σχέση με το καθεστώς Μεταξά.

Στα πλαίσια της περιορισμένης δραστηριότητας της ελληνικής κυβέρνησης στο Λονδίνο υπογράφεται στα μέσα του Ιανουαρίου 1942 Ελληνο-Γιουγκοσλαβικό Σύμφωνο συγκρότησης Βαλκανικής Ένωσης το οποίο αποβλέπει στη μελλοντική προσχώρηση και άλλων βαλκανικών κρατών. Η συμφωνία αυτή, που αδρανή πολύ γρήγορα, αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου βρετανικού σχεδίου που προωθείται από το φθινόπωρο 1941 για συγκρότηση ομοσπονδιών στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη και στα Βαλκάνια με στόχο να ελεγχθεί η σοβιετική αλλά και ενδεχόμενη γερμανική επέκταση στο χώρο αυτό μετά τον πόλεμο.

Αν η συμμετοχή στο σχέδιο αυτό, το οποίο απασχολεί τη βρετανική κυβέρνηση τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 1942, είναι αποτέλεσμα βρετανικής πίεσης, η επίσκεψη στις ΗΠΑ αποτελεί σταθερή επιδίωξη του Τσουδερού και του Γεώργιου από το φθινόπωρο του 1941. Η βρετανική κυβέρνηση όμως θα συναινέσει να πραγματοποιήσουν αυτή την επίσκεψη μετά την αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών του ελληνικού λαού και την επίσκεψη τους στη Μ. Ανατολή. Με το ταξίδι τους τον Ιούνιο και Ιούλιο 1942, αναζητούν ερείσματα απέναντι στις βρετανικές πιέσεις να προσαρμόσουν την πολιτική τους στις συνθήκες του πολέμου. Τελικά δεν αποκομίζουν άμεσα πολιτικά οφέλη. Η αμερικανική κυβέρνηση είναι από την αρχή αντίθετη σ' αυτή την επίσκεψη, ο πρόεδρος Roosevelt δεν δεσμεύεται για τις εθνικές διεκδικήσεις που ο Τσουδερός δεν παραλείπει να του υποβάλλει και ο ελληνοαμερικανικός τύπος είναι συγκρατημένος επειδή έχει συμφωνηθεί να μη γίνουν αναφορές

---

¹⁸ ΦΕΚ αριθμός 3, Λονδίνο 4 Φεβρουαρίου 1942.

κατά τη εκεί παραμονή τους, στις σχέσεις του Γεώργιου με τη δικτατορία Μεταξά.¹⁹

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Η βρετανο-αιγυπτιακή συνθήκη του 1936 προέβλεπε την αποχώρηση του βρετανικού στρατού από την Αίγυπτο με εξαίρεση τη ζώνη της διώρυγας του Σουέζ. Η ιταλική όμως επίθεση στην Αίγυπτο το 1940 αναβάλλει την αποχώρηση του. Τον επόμενο χρόνο οι βρετανοί επεμβαίνουν για να επαναφέρουν στην εξουσία το κόμμα Wafd με το οποίο κρίνουν ότι μπορούν να συνεργαστούν καλύτερα στη διάρκεια του πολέμου παρά τον έντονο εθνικιστικό χαρακτήρα του και τα προβλήματα που τους έχει δημιουργήσει στο μεσοπόλεμο. Στο χώρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων η κατάσταση στο μέτωπο της Μ. Ανατολής σταθεροποιείται υπέρ των συμμάχων το φθινόπωρο του 1942 όταν η προέλαση του γερμανικού εκστρατευτικού σώματος του Ρόμμελ ανακόπτεται στο Ελ Αλαμείν σε απόσταση 80 χιλιομέτρων περίπου από την Αλεξάνδρεια.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός και το Foreign Office δεν είναι οι μόνοι βρετανοί συνομιλητές της εξόριστης κυβέρνησης. Στη Μέση Ανατολή οι βρετανικές υπηρεσίες με υπερκαλυπτόμενες πολλές φορές δικαιοδοσίες ως προς τις ελληνικές υποθέσεις είναι:

1) η Βρετανική Πρεσβεία στην Αίγυπτο 2) από το καλοκαίρι του 1941 το γραφείο του βρετανού υπουργού αρμόδιου για θέματα Μέσης Ανατολής 3) από την άνοιξη του 1943 ο βρετανός πρεσβευτής στην ελληνική κυβέρνηση που την ακολουθεί στη Μέση Ανατολή 4) η Υπηρεσία Πολιτικού Πολέμου (Political Warfare Executive) που υπάγεται στην αρμοδιότητα του Foreign Office και είναι αρμόδια για την προώθηση της βρετανικής πολιτικής και το σχεδιασμό της προπαγάνδας με κάθε μέσο 5) μία σειρά από μυστικές υπηρεσίες υπεύθυνες για την παρακολούθηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή αλλά και της κατάστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα.

¹⁹ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944* Εκδόσεις Αντ .Ν .Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ.268-270.

Η δραστηριότητα επομένως του κλιμακίου της κυβέρνησης εξορίας στην Αίγυπτο και η αναδιοργάνωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων αποτελεί μέρος των αρμοδιοτήτων αυτών των υπηρεσιών οι οποίες εκτός από τη Μέση Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική εκτείνονται στην Ανατολική Μεσόγειο, στα Βαλκάνια και την Τουρκία.

Η πολιτική αυτή επηρεάζεται, όπως είναι αυτονόητο, από τις πολεμικές εξελίξεις χωρίς όμως να αμφισβητούνται οι βασικές αρχές της. Η προτεραιότητα όπως που δίνεται αρχικά στην πολεμική προσπάθεια συνιστά το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται η βρετανική πολιτική με αποτέλεσμα τη λήψη μίας σειράς αποφάσεων όπως η ενίσχυση της αντίστασης. Πρόκειται για ενέργεια που η κυβέρνηση εξορίας αλλά και η αστική πολιτική ηγεσία στην Ελλάδα είναι απρόθυμες και στην καλύτερη περίπτωση αδυνατούν να κατανοήσουν, ενώ οι Βρετανοί δεν προτίθενται να εξηγήσουν. Αυτή η ελληνοκεντρική αντιμετώπιση των εξελίξεων του πολέμου επιτρέπει στη μερίδα αυτή του ελληνικού πολιτικού φάσματος να μετατοπίζει την ευθύνη για πράξεις και παραλήψεις της στη βρετανική πλευρά.

Οι συνέπειες που προκαλεί η εξάρτηση από τη Βρετανία και ο έλεγχος που ασκείται από τη βρετανική κυβέρνηση είναι πολύ περισσότερο αισθητός στις ελληνικές υπηρεσίες και στις ένοπλες δυνάμεις στη Μ. Ανατολή, από ότι στην περιορισμένη ομάδα στελεχών της κυβέρνησης εξορίας στο Λονδίνο.

Παρά την εγκατάσταση της κυβέρνησης στο Λονδίνο οι εκτός Ελλάδας πολιτικές εξελίξεις διαδραματίζονται στο χώρο της Μ. Ανατολής. Η πολυπληθής και έντονα πολιτικοποιημένη ελληνική παροικία, η οποία παρακολουθεί και ως ένα βαθμό συμμετέχει στη πολιτική ζωή της χώρας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα τουλάχιστον, λειτουργεί ως χώρος υποδοχής για την κυβέρνηση και τις ένοπλες δυνάμεις αλλά και για όσους καταφεύγουν εκεί από την Ελλάδα. Ο αριθμός τους αλλά και οι πληροφορίες και εντυπώσεις που μεταφέρουν θα αυξάνεται όχι μόνο από την ανάπτυξη των δικτύων διαφυγής αλλά και από τη μετακίνηση σημαντικού αριθμού κατοίκων από νησιά του ανατολικού Αιγαίου στα τέλη του φθινοπώρου 1943 μετά από την αποτυχία των συμμαχικών επιχειρήσεων στα Δωδεκάνησα.

Το βασικό πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση στο χώρο της Μ. Ανατολής είναι η αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και η

πλήρης αξιοποίηση τους στις πολεμικές επιχειρήσεις. Σε δεύτερο πλάνο, οι επαφές με την κατεχόμενη Ελλάδα εξελίσσονται και αυτές σε θέμα που απασχολεί καίρια την κυβέρνηση εξορίας. Οι επαφές αυτές αναπτύσσονται από μεμονωμένα μηνύματα ασύρματου στην αρχή, σε συγκροτημένο δίκτυο επικοινωνίας με δεκάδες ασύρματους, καΐκια που διασχίζουν το Αιγαίο και αεροπλάνα που χρησιμοποιούν μυστικά αεροδρόμια στη Ελλάδα. Όμως παρά τη συγκρότηση ελληνικής υπηρεσίας πληροφοριών οι επαφές αυτές παραμένουν κάτω από βρετανικό έλεγχο μέχρι την απελευθέρωση. Η εντύπωση όμως που προκύπτει την περίοδο αυτή από τη στάση της κυβέρνησης απέναντι στα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει στις περιοχές που ισχύει η δικαιοδοσία της αλλά και στην Ελλάδα είναι ότι αρκείται σε μία πολιτική διαχείρισης των εκκρεμοτήτων και παράλληλης προετοιμασίας για την απρόσκοπτη επιστροφή στην Ελλάδα. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στα ζητήματα που ανακύπτουν στο χώρο της Μ. Ανατολής για την επίλυση των οποίων καταφεύγει στις αρμόδιες βρετανικές υπηρεσίες τη συνδρομή των οποίων αναμένει αμέριστη. Παράλληλα η αντιπαλότητα του Τσουδερού με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και υπουργό Ναυτικών ναύαρχο Σακελλαρίου, επικεφαλής του κυβερνητικού κλιμακίου στη Μ. Ανατολή, επιτείνει τα προβλήματα μίας κυβέρνησης που στερείται συνοχής εξ αιτίας του τρόπου που συγκροτήθηκε και λειτουργεί.

Η βρετανική κυβέρνηση δεν συμφωνεί με τις προτάσεις του Τσουδερού να αναμειχθούν ενεργά οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες στην παρακολούθηση της αντιπολίτευσης που αντιμετωπίζει στη Μ. Ανατολή από στελέχη της κυβέρνησης του και από μέλη της ελληνικής παροικίας. Δεν επιθυμεί επίσης να συγκροτηθεί κοινή μυστική υπηρεσία για να εκτιμήσει την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα ώστε να εμποδίσουν εσωτερικές αναταραχές κατά την απελευθέρωση. Εκτός από το γεγονός ότι οι βρετανικές επεμβάσεις στις ελληνικές υποθέσεις πραγματοποιούνται με πολύ διαφορετικό τρόπο από αυτόν που προτείνει ο Έλληνας πρωθυπουργός, η συνεργασία των με τις ελληνικές υπηρεσίες ασφαλείας στη Μ. Ανατολή εμποδίζεται από τη βαθύτατη δυσπιστία που επικρατεί μεταξύ τους.²⁰

---

²⁰ P.Papastratis, *British Policy...* σ.37

Στην απροθυμία των Βρετανών να εκτοπίσουν από τη Μ. Ανατολή μία ομάδα έξι Ελλήνων αντικαθεστωτικών ο Τσουδερός, συνεπικουρούμενος και από το Γεώργιο, αντιδρά υπογραμμίζοντας ότι η μη ικανοποίηση του αιτήματος του θα έχει επιπτώσεις στις σχέσεις των δύο κυβερνήσεων.²¹ Το επεισόδιο αυτό με την έκταση που παίρνει και τις αλληλοσυγκρουόμενες παρεμβάσεις που εκδηλώνονται αποκαλύπτει τον τρόπο λειτουργίας και συνεργασίας των ελληνικών με τις βρετανικές υπηρεσίες στο χώρο της Μ. Ανατολής και ιδιαίτερα της Αιγύπτου η κυβέρνηση της οποίας δυσανασχετεί με την παρουσία ξένων κυβερνήσεων και των ποικίλων υπηρεσιών τους στο έδαφος της.

A. Η Πολιτικοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων

Το αίτημα του βρετανικού στρατηγείου Μέσης Ανατολής στις 19 Μαΐου 1941 να επιτραπεί η προώθηση στην Αίγυπτο ή Παλαιστίνη 3.000 Ελλήνων στρατιωτών και 90 αξιωματικών, έγκλειστων στην Τουρκία, υπογραμμίζει την ανάγκη των συμμάχων για στρατιωτικές ενισχύσεις την περίοδο αυτή. Το Foreign Office, από την πλευρά του, τονίζει ότι είναι πολιτικά σκόπιμο να συνεχιστεί η συμμετοχή των ελληνικών δυνάμεων στον πόλεμο, παρά το γεγονός ότι οι δυσκολίες ανασυγκρότησης τους είναι εμφανείς. Με εξαίρεση το ναυτικό, όπου έχει διασωθεί ένα σημαντικό μέρος του στόλου, η προσπάθεια στο στρατό και στην αεροπορία ξεκινά ουσιαστικά από την αρχή.²²

Το πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει η ελληνική κυβέρνηση είναι διττό, αφορά στην ανάπτυξη και εξοπλισμό των ενόπλων δυνάμεων αλλά και στο ρόλο του στρατού στη διάρκεια του πολέμου. Η υπαγωγή τους στο βρετανικό επιτελείο Μ. Ανατολής συνεπάγεται αναπόφευκτα μεγάλη εξάρτηση. Οι

²¹ Οι έξι ανεπιθύμητοι έλληνες ήταν ο Βύρων Καραπαναγιώτης, Πολύμερος Μοσχοβίτης, Νικόλαος Καμπάνης, Θεόδωρος Δογάνης, Μιχαήλοβα Αβέρωφ, Ελλη Παπαδημητρίου. Παρά την επισήμανση του βρετανού μόνιμου υφυπουργού εξωτερικών ότι αυτοί οι έξι τρέφουν έντονα φιλοβρετανικά συναισθήματα αλλά και αντιμοναρχικές και δημοκρατικές απόψεις, ορισμένοι από αυτούς εξορίζονται. Η Ε.Παπαδημητρίου, συγγραφέας και κοινωνιολόγος τον Οκτώβριο 1944 είναι ακόμα πολιτική εξόριστος στην Ασμάρα της Ερυθραίας. Ιωάννα Πετροπούλου, «Ελλη Παπαδημητρίου (Σμύρνη 1906-Αθήνα 1993): από τη μαρτυρία του ενός στη μαρτυρία πολλών». *Αρχειοτάξιο* 4 Μάιος 2003, Αθήνα, σ.68-94

²² Στις αρχές Μαΐου φθάνουν στην Αλεξάνδρεια ο Αβέρωφ, 7 από τα 10 αντιτορπιτικά, 2 από τα 13 τορπιλοβόλα και όλα τα υποβρύχια. Τα υπόλοιπα 3 αντιτορπιτικά, τα 5 πλοία-νοσοκομεία και όλα τα βοηθητικά σκάφη έχουν βυθιστεί.

ευρύτερες όμως πολιτικές σκοπιμότητες που επιβάλλει η εξέλιξη του πολέμου στους Βρετανούς δεν προβλέπουν την υπέρμετρη ενίσχυση του ελληνικού στρατού. Αντίθετα στις αρχές Αυγούστου 1941 επιβεβαιώνουν την απόφαση που έχουν ήδη από τον Απρίλιο εκτός από την ενίσχυση των στρατευμάτων τους στη Μέση Ανατολή να δώσουν στην Τουρκία κάθε δυνατή βοήθεια για να αντισταθεί σε αναμενόμενη γερμανική επίθεση.²³ Το καλοκαίρι του 1942 η αποστολή σημαντικής στρατιωτικής βοήθειας στην Τουρκία συνεχίζει να απασχολεί την βρετανική κυβέρνηση.

Ενώ η συμμετοχή του στόλου στις πολεμικές επιχειρήσεις και η εκπαίδευση του προσωπικού της αεροπορίας προωθούνται άμεσα, η αντιμετώπιση του στρατού είναι διαφορετική επειδή εκεί είναι αισθητή από την αρχή η πολιτική δραστηριότητα που γρήγορα θα πάρει διαστάσεις και στις άλλες ένοπλες δυνάμεις. Αυτή η εξέλιξη έχει άμεσες και καίριες συνέπειες στην αναδιοργάνωση, επέκταση και ενεργό συμμετοχή του στρατού στις πολεμικές επιχειρήσεις και διακρίνεται σε δύο φάσεις. Εκδηλώνεται αρχικά με την αντιπαράθεση που προκαλεί στο στράτευμα των αξιωματικών η απόφαση της κυβέρνησης Τσουδερού να επαναφέρει τους απότακτους του κινήματος του 1935. Ουσιαστικά με το μέτρο αυτό η κυβέρνηση προσπαθεί να ελέγξει την ηγεσία του στρατού που αναδιοργανώνεται στη Μ. Ανατολή. Για το λόγο αυτό επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία με το βαθμό του αντιστράτηγου τον απότακτο συνταγματάρχη Εμ. Τζανακάκη και τον τοποθετεί αρχηγό του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ) με έδρα την Αίγυπτο.²⁴

Ο Τσουδερός όταν αναχωρεί για το Λονδίνο γνωρίζει ότι η επάνοδος βενιζελικών αξιωματικών θα προκαλέσει αντιδράσεις επιλέγει όμως να μην τις αντιμετωπίσει ο ίδιος.

Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα δυσπιστίας και μηχανορραφιών που σταδιακά επικρατεί στο σώμα των αξιωματικών έχει γίνει αντιληπτή από τις αρχές Ιουλίου 1941 όταν οι βρετανικές υπηρεσίες ασφάλειας διατυπώνουν τις πρώτες ανησυχίες τους και ο πρεσβευτής στο Κάιρο Sir M. Lampson

²³ R4635 F.O.371/30076, W.P. (41) Υπόμνημα Eden, Policy towards Turkey, 26 Απριλίου 1941

²⁴ Τόπος έκδοσης της Εφημερίδας της Κυβέρνησης στη διάρκεια της παραμονής της ελληνικής κυβέρνησης στην Αίγυπτο είναι το θωρηκτό Αβέρωφ στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.

πληροφορεί το Λονδίνο ότι αριθμός στρατιωτών αρνείται να υπηρετήσει κάτω από τις διαταγές αξιωματικών που σχετίζονται με το καθεστώς Μεταξά. Στα τέλη Αυγούστου το Foreign Office εκφράζει την ανησυχία του στο War Office για την επίδραση που έχει η εσωτερική πολιτική κατάσταση στον ελληνικό στρατό και το καλεί να εξετάσει τη δυνατότητα να εμπλακούν οι δυνάμεις αυτές σε επιχειρήσεις ώστε να παύσουν να ασχολούνται με την πολιτική.

Στα μέσα Σεπτεμβρίου 1941 ο βρετανός αρχιστράτηγος M. Ανατολής στρατηγός C.Auchinleck εκτιμά ότι η αναταραχή στο στρατό οφείλεται πρώτιστα στην αβεβαιότητα που υπάρχει ως προς το μελλοντικό ρόλο του. Ο Auchinleck συμφωνεί με το Foreign Office ότι η καλύτερη θεραπεία για το στρατό είναι η αποστολή στο μέτωπο, ενώ η φρούρηση αιχμαλώτων πολέμου που του είχε ανατεθεί αύξανε τη δυσαρέσκεια των ανδρών. Παράλληλα υπογραμμίζει με έμφαση την πολιτική διάσταση του προβλήματος. Το συμπέρασμα των βρετανικών υπηρεσιών είναι ότι η αναταραχή στο στρατό οφείλεται κατά κύριο λόγο στις πολιτικές διχόνοιες που επικρατούν σε μεγάλη μερίδα του σώματος των αξιωματικών. Παράλληλα, οι αναφορές αυτών των υπηρεσιών αποκαλύπτουν μία διάχυτη έλλειψη εμπιστοσύνης προς την ομάδα των μοναρχικών αξιωματικών. Στην ομάδα αυτή οι βρετανικές υπηρεσίες ασφάλειας εκτιμούν ότι, εκτός από μεταξικούς, υπάρχουν και φιλογερμανοί ενώ ορισμένοι μπορεί να βρίσκονται σε επαφή με τον εχθρό. Άσχετα από το γεγονός ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν επαληθεύονται, υπογραμμίζουν τη συγκεκριμένη περίοδο την έκταση του προβληματισμού της βρετανικής στρατιωτικής διοίκησης.²⁵ Η έλλειψη εμπιστοσύνης δεν μετριάζεται επειδή ένα μόνο τμήμα των αξιωματικών, αυτή η συγκεκριμένη ομάδα, καθόλου ευκαταφρόνητη όπως θα αποδειχθεί στην κρίση του Μαρτίου 1943, αποβλέπει αποκλειστικά σε μελλοντική πολιτική χρήση του στρατού ενώ ο πόλεμος βρίσκεται σε κρίσιμο σημείο.

Αυτή η στάση των Βρετανών στρατιωτικών πηγάζει από την γενικότερη δυσπιστία τους απέναντι στα ηγετικά στελέχη του ελληνικού στρατού την περίοδο της κατάρρευσης του μετώπου και των εξελίξεων που ακολούθησαν.

---

²⁵ P.Papastratis, *British Policy...* σ.34-35.

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η βρετανική στρατιωτική διοίκηση με τον ελληνικό στρατό στη Μ. Ανατολή είναι ότι πρέπει να συνεργαστεί με στελέχη που έχουν ιδεολογική συνάφεια και προέρχονται από εκείνη την ομάδα αξιωματικών που όχι μόνο δεν είχαν εμπειρία συνεργασίας στα πλαίσια μίας συμμαχίας αλλά ήταν επιπλέον εχθρικά διακείμενοι απέναντι στους βρετανούς την περίοδο του εθνικού διχασμού στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρόκειται για μία αντιπαλότητα που λανθάνει στη διάρκεια του μεσοπολέμου για να γίνει αισθητή και να εξελιχθεί σε αμοιβαία δυσπιστία στις παραμονές της γερμανικής επίθεσης όταν αποφασίζεται η αποστολή βρετανικής στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα. Το Foreign Office πιστεύει ότι η καθυστέρηση στον εξοπλισμό οφείλεται κατά ένα μέρος και στην ελάχιστη ικανοποιητική κατάσταση του στρατού. Αυτό όμως οδηγεί σ' ένα φαύλο κύκλο επειδή όσο καθυστερεί η παράδοση υλικού εξ αιτίας των πολιτικών συγκρούσεων τόσο αυτές θα χειροτερεύουν μέχρι να μετατραπεί ο στρατός σε παθητικό οπότε θα πρέπει να διαλυθεί. Τη μόνη λύση που διαβλέπει σ' αυτό το πρόβλημα το Foreign Office, την ενεργό συμμετοχή σε επιχειρήσεις, το War Office αρνείται να ικανοποιήσει αν δεν μεταβούν πρώτα ο βασιλιάς και ο Τσουδερός στη Μ. Ανατολή για να μειώσουν την ένταση στο στρατό.²⁶

Αδυνατώντας πλέον να αγνοήσουν τις βρετανικές πιέσεις οι Τσουδερός και Γεώργιος εκφράζουν στα μέσα Ιανουαρίου 1942 την πρόθεσή τους να ταξιδεύσουν. Περνούν όμως άλλοι δύο μήνες πριν ξεκινήσουν.

Τους πρώτους όμως μήνες του 1942 η πολιτικοποίηση στις ένοπλες δυνάμεις έχει ξεπεράσει κατά πολύ τα πλαίσια της διχόνοιας και της έντασης μεταξύ βενιζελικών και μοναρχικών, μία πρωτότυπη διάσταση της οποίας είναι η απειλή των τελευταίων να υποβάλλουν ομαδικά τις παραιτήσεις τους αν δεν εκκαθαριστεί ο στρατός από τους αντιπάλους τους.

Η συγκρότηση της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (Α.Σ.Ο.) τον Οκτώβριο 1941 η γρήγορη εξάπλωση της στους στρατιώτες, υπαξιωματικούς και κατώτερους αξιωματικούς και η παράλληλη ίδρυση αντίστοιχων οργανώσεων στο ναυτικό (Αντιφασιστική Οργάνωση Ναυτικού) και στην

---

²⁶ R445 F.O. 371/33171 Αλληλογραφία μεταξύ War Office και Foreign Office Ιανουάριος 1942.

αεροπορία (Αντιφασιστική Οργάνωση Αεροπορίας) αλλάζουν τα πολιτικά δεδομένα στις ένοπλες δυνάμεις.

Η εδραίωση αυτών των τριών οργανώσεων και ο τρόπος που λειτουργούν κάτω από την καθοδήγηση στελεχών του ΚΚΕ εισάγει μία νέα διάσταση στην πολιτική δραστηριοποίηση στις ένοπλες δυνάμεις η οποία διευρύνεται ακόμα περισσότερο όταν αρχίζουν από το Φεβρουάριο 1942 να γίνονται γνωστές οι προγραμματικές θέσεις του ΕΑΜ. Η συνεργασία της ΑΣΟ με τον Ελληνικό Απελευθερωτικό σύνδεσμο (ΕΑΣ.) που ιδρύεται τον Ιανουάριο 1943 από μέλη της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο, και με την Ομοσπονδία Ελλήνων Ναυτεργατικών Οργανώσεων (ΟΕΝΟ), ισχυροποιεί τη θέση της και επεκτείνει την επιρροή της έξω από το στρατό.

Στην αντιμετώπιση αυτής της ριζοσπαστικοποίησης μεγάλου τμήματος των ενόπλων δυνάμεων θα συγκεντρώσουν την προσοχή τους η ελληνική και η βρετανική κυβέρνηση επειδή ανατρέπει την κοινωνική και στρατιωτική ιεραρχία.

Στόχος της βρετανικής κυβέρνησης είναι, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Γεώργιου και του Τσουδερού στην Αίγυπτο να επιλυθούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κυβέρνηση εξορίας. Η προσέγγιση που επιχειρεί καλύπτει ένα ευρύ φάσμα μακροχρόνιων προβλημάτων.

Η ελληνική κυβέρνηση, αντίθετα, περιορίζεται σε επί μέρους ζητήματα όπως η συμμετοχή της στη λογοκρισία των ελληνικών εφημερίδων στην Αίγυπτο, για να ισχυροποιήσει τη θέση της απέναντι στην αντιπολίτευση που αντιμετωπίζει στη Μ. Ανατολή.

Πριν αναχωρήσουν ο Γεώργιος και ο Τσουδερός για τη Μέση Ανατολή υπογράφεται στις αρχές Μαρτίου 1942 και μετά από εισήγηση του Foreign Office αγγλο-ελληνική στρατιωτική συμφωνία ώστε να μην υπάρχει καμία αμφιβολία για την πλήρη εξάρτηση των ελληνικών δυνάμεων από τη βρετανική κυβέρνηση. Ταυτόχρονα, το Foreign Office αποφασίζει να επιβάλλει σ' όλες τις βρετανικές στρατιωτικές και πολιτικές υπηρεσίες στη Μ. Ανατολή να εφαρμόζουν χωρίς παρεκκλίσεις την πολιτική υποστήριξης που έχει χαράξει για τον Γεώργιο και την κυβέρνηση του, οι οποίοι πριν αναχωρήσουν έχουν επανέλθει στην προσφιλή τους τακτική των έντονων διαμαρτυριών ότι υπονομεύονται από αυτές τις υπηρεσίες .

Ο Γεώργιος χρησιμοποιεί ακόμα και την Αγγλίδα ερωμένη του για να γνωστοποιήσει τις απόψεις του στο Foreign Office. Η επιστροφή του όμως στην Ελλάδα θα κριθεί, πιστεύει η βρετανική κυβέρνηση, από το βαθμό που θα ικανοποιήσει τις εδαφικές και οικονομικές προσδοκίες. Το πρώτο θέμα εξαρτάται από τις αγγλο-σοβιετικές σχέσεις και προς το παρόν το Foreign Office ελπίζει να διασώσει τις ελληνικές διεκδικήσεις για τη Ν. Αλβανία και τα Δωδεκάνησα. Στο θέμα της οικονομίας η κυβέρνηση Τσουδερού δεν έχει ακόμα προετοιμάσει σχέδια για τη μεταπολεμική οικονομική ανασυγκρότηση της Ελλάδας, όπως της έχει ζητήσει η βρετανική κυβέρνηση. Με πρωτοβουλία όμως του βρετανικού υπουργείου εμπορίου έχει ξεκινήσει συζητήσεις για την ανάπτυξη των βρετανικών εξαγωγών στην Ελλάδα.²⁷

Ο Τσουδερός και ο Γεώργιος γίνονται εγκάρδια δεκτοί από τις ελληνικές κοινότητες στην Αίγυπτο και στις 25 Μαρτίου 1942 επιθεωρούν την Ταξιαρχία στην Παλαιστίνη όπου η θερμή υποδοχή που τους επιφυλάσσεται πείθει τον Γεώργιο να περάσει μερικές ημέρες στο στρατόπεδο της.

Οι αλλαγές στο στρατό ανακοινώνονται το Μάιο και περιορίζονται σε μικρής κλίμακας διοικητική αναδιοργάνωση και σε τοποθετήσεις διοικητών μεγάλων μονάδων με τη σύμφωνη γνώμη του Βρετανού στρατιωτικού διοικητή Μέσης Ανατολής. Το Βασιλικό Επιτελείο Στρατού παύει να υφίσταται, οι αρμοδιότητές του μεταφέρονται στο Υπουργείο Στρατιωτικών ενώ ο αρχηγός του στρατηγός Τζανακάκης αναλαμβάνει γενικός επιθεωρητής του στρατού, θέση χωρίς ουσιαστικό αντικείμενο. Οι αλλαγές στα πρόσωπα αποβλέπουν στη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ μοναρχικών και βενιζελικών και στο πλαίσιο αυτό αναλαμβάνει διοικητής της 1^{ης} Ταξιαρχίας ο συνταγματάρχης Π. Κατσώτας και της υπό σχηματισμό 2^{ης} Ταξιαρχίας ο ταγματάρχης Α. Μπουρδάρας και οι δύο απότακτοι του 1935.

Παρά τις αλλαγές στην ηγεσία του ελληνικού στρατού το War Office δε μεταβάλλει τη στάση του σχετικά με τον εξοπλισμό της 2^{ης} Ταξιαρχίας. Υπογραμμίζει στο Foreign Office, που επανέρχεται στο θέμα, ότι δεν μπορεί να δοθεί ειδική προτεραιότητα στους Έλληνες για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Αντίθετη ακριβώς πολιτική εφαρμόζει η βρετανική κυβέρνηση την περίπτωση της Τουρκίας, όπου μερικούς μήνες πριν το Foreign Office

²⁷ R2887 F.O.371/33187 Παρατηρήσεις στελεχών του F.O., Μάρτιος και Απρίλιος 1942

πίστευε ότι ο εξοπλισμός της Τουρκίας είχε προτεραιότητα απέναντι στον ελληνικό στρατό στη Μέση Ανατολή.

Η άφιξη του Π. Κανελλόπουλου στην Αίγυπτο τον Απρίλιο 1942 και οι διαπραγματεύσεις που ακολουθούν για την είσοδο του στην κυβέρνηση καταλήγουν στον ανασχηματισμό της ταυτόχρονα όμως απεικονίζουν καθαρά τις σχέσεις της με τους Βρετανούς και τον τρόπο που αυτοί επεμβαίνουν στις ελληνικές υποθέσεις. Η υπουργοποίηση του Κανελλόπουλου στις συγκεκριμένες συνθήκες, αντιμετωπίζεται από τον Τσουδερό και τους Βρετανούς ως ικανοποιητική λύση του προβλήματος ανανέωσης της κυβέρνησης εξορίας. Πρόκειται για ένα νέο σε ηλικία καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αρχηγό του μικρού Ενωτικού Κόμματος, πολιτικό εξόριστο του Μεταξά και εθελοντή στο μέτωπο της Αλβανίας ο οποίος πριν διαφύγει στη Μ. Ανατολή συμμετέχει στην αντιστασιακή οργάνωση της ΠΕΑΝ. Στις διαπραγματεύσεις που ακολουθούν ο Κανελλόπουλος θέτει και πολιτικούς όρους εκτός από τις θέσεις του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και υπουργού εθνικής άμυνας υπεύθυνου για την πολεμική προσπάθεια στη Μ. ανατολή αλλά και στην Ελλάδα που διεκδικεί για τον εαυτό του. Να απομακρυνθούν από υπεύθυνες πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές θέσεις πρόσωπα με έντονες δικτατορικές αντιλήψεις όπως ο ναύαρχος Σακελλαρίου και ο Νικολούδης από την Πρεσβεία της Νότιας Αφρικής και να γίνει από τον πρωθυπουργό μία σαφής δήλωση ότι ο ελληνικός λαός θα ρυθμίσει μετά τον πόλεμο όπως αυτός θέλει όλα τα ζητήματα που τον αφορούν.²⁸

Ο Γεώργιος και ο Τσουδερός αρνούνται να αναθέσουν στον Κανελλόπουλο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, με κύριο επιχείρημα την απειρία του. Ουσιαστικά φοβούνται ότι θα χάσουν τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων και συγκεκριμένα του στρατού επειδή επιδιώκουν να τον χρησιμοποιήσουν για τα πολιτικά σχέδια τους κατά την απελευθέρωση.

Ο Τσουδερός έχοντας επίγνωση της σχέσης εξάρτησης της κυβέρνησης εξορίας από τους Βρετανούς ζητά την άμεση επέμβασή τους στο θέμα αυτό. Τονίζει ότι θα αναθέσει στον Κανελλόπουλο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, αν

---

²⁸ Αρχείο Τσουδερού. Φάκελος 1: Εγγραφή 18 Απριλίου 1942. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*. Κέδρος, Αθήνα, 1977 σ.34-37

το Foreign Office το επιθυμεί, παρά τους έντονους δισταγμούς και φόβους του ότι μία τέτοια απόφαση θα έχει ατυχή κατάληξη. Στην ουσία τους καλεί να αναλάβουν τις ευθύνες τους επειδή τους χρεώνει την άφιξη του Κανελλόπουλου στην Αίγυπτο. Στο πλαίσιο της παρέμβασης της η βρετανική κυβέρνηση εξετάζει και το ενδεχόμενο της αντικατάστασης του Τσουδερού με τον Κανελλόπουλο. Αυτό όμως θα εξαρτηθεί από τη δέσμευση του τελευταίου να συνεχίσει την πολιτική υποστήριξης του Γεώργιου ως δημοκρατικού συνταγματικού μονάρχη και από την ικανότητα του να το πράξει αποτελεσματικά. Οι Βρετανοί διπλωμάτες στο Κάιρο εντέλλονται επίσης να εκτιμήσουν και το αντίστροφο ενδεχόμενο, αν δηλαδή τα βρετανικά συμφέροντα εξυπηρετούνται σε τέτοιο βαθμό από τον Τσουδερό ώστε να αρνηθούν τη είσοδο του Κανελλόπουλου στην κυβέρνηση. Το αποτέλεσμα των ακόμα απορρήτων διαπραγματεύσεων είναι να αναλάβει ο Κανελλόπουλος και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας μετά όμως την αναχώρηση του Τσουδερού για τις ΗΠΑ. Στις 3 Μαΐου 1942 ανακοινώνεται ο ανασχηματισμός της κυβέρνησης. Ο Τσουδερός προΐσταται των υπουργείων Εξωτερικών, Εσωτερικών, Εργασίας και προσωρινά Εθνικής Άμυνας. Ο Κανελλόπουλος αναλαμβάνει Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και από την 1^η Ιουνίου Υπουργός Εθνικής Άμυνας. Η υπόλοιπη κυβέρνηση αποτελείται από τους:

Κ.Βαρβαρέσσο υπουργό Οικονομικών και Εθνικής Οικονομίας, Σ.Δημητρακάκη, υπουργό Δικαιοσύνης, Ε.Σέκερη, υπουργό Παιδείας, Ναύχαρχο Ε. Καββαδία, υφυπουργό Ναυτικών, Στρατηγό Π. Νικολαΐδη, υφυπουργό Αεροπορίας. Σ.Θεοφανίδη, υφυπουργό Εμπορικής Ναυτιλίας Α. Μιχαλακόπουλο, υφυπουργό Πληροφοριών, Α. Αγνίδη, υφυπουργό Εξωτερικών.

Για τον επόμενο χρόνο μέχρι την πολιτική και στρατιωτική κρίση του Μαρτίου 1943 η ελληνική κυβέρνηση λειτουργεί ουσιαστικά ως δύο διακριτά τμήματα ενώ είναι έκδηλη η έλλειψη εμπιστοσύνης, η διαφορά αντιλήψεων αλλά και οι προτεραιότητες μεταξύ Τσουδερού και Κανελλόπουλου. Η κατάσταση αυτή έχει αντίκτυπο στην ενδοκυβερνητική συνεργασία και ισορροπία την οποία αναλαμβάνουν να διατηρήσουν οι βρετανικές υπηρεσίες. Οι συνεχείς όμως επεμβάσεις τους προχωρούν πολύ περισσότερο από την διακριτική καθοδήγηση στην οποία διατείνονται ότι επιδιώκουν να περιοριστούν.

Αντίθετα από ότι το Foreign Office πιστεύει, οι βρετανικές υπηρεσίες στη Μ.Ανατολή υποστηρίζουν ότι μία περισσότερο διακριτική προώθηση της βρετανικής πολιτικής μέσω του Κανελλόπουλου είναι η καλύτερη ελπίδα για τη διατήρηση της μοναρχίας επειδή έχει συγκεντρώσει γύρω του τα μετριοπαθή στοιχεία. Και στην περίοδο αυτή η κυβέρνηση εξορίας παρακολουθεί της εξελίξεις και αντιδρά σ' αυτές αντί να παίρνει πρωτοβουλίες. Η κατάσταση αυτή ισχύει ιδιαίτερα για το κλιμάκιο του Λονδίνου ενώ η επαφή με την Ελλάδα, τα προβλήματα των ενόπλων δυνάμεων και η διεκδίκηση συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων σχετικά με το κίνημα αντίστασης συγκεντρώνουν την προσοχή των υπουργών που εδρεύουν στο Κάιρο.

Στη Μέση Ανατολή η προσοχή συγκεντρώνεται στην ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων, αλλά και στην ανάπτυξη της αντίστασης στην Ελλάδα στο μέτρο που οι βρετανικές υπηρεσίες ενημερώνουν και συνεργάζονται στο ζήτημα αυτό με τις αντίστοιχες ελληνικές και με τον Κανελλόπουλο. Η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων καλύπτει σειρά θεμάτων στα οποία κυριαρχεί η απόκτηση νέων πολεμικών πλοίων και αεροπλάνων, οι αυξημένες ανάγκες σε προσωπικό και η ανάπτυξη του στρατού. Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1942 προωθείται άμεσα ο σχηματισμός της δεύτερης ταξιαρχίας παρά την αντίθετη γνώμη των βρετανικών στρατιωτικών αρχών Μ. Ανατολής οι οποίες θεωρούν το υπάρχον προσωπικό ανεπαρκώς εκπαιδευμένο. Παράλληλα, μετά από διαβήματα του Κανελλόπουλου στους Βρετανούς στρατιωτικούς διοικητές αλλά και στον ίδιο τον Churchill τον οποίο συναντά τον Αύγουστο κατά την επιστροφή του από τη Σοβιετική Ένωση, η 1^η Ταξιαρχία συμμετέχει ενεργά στη μάχη του Ελ Αλαμείν στα τέλη Οκτωβρίου και αρχές Νοεμβρίου 1942. Είναι προφανές ότι και πολιτικοί λόγοι εξηγούν την βρετανική απόφαση για αυτή τη συμμετοχή. Μετά από εκτενείς συζητήσεις που έχουν με τον Κανελλόπουλο την άνοιξη του 1942 οι βρετανικές αρχές στο Κάιρο αποφασίζουν να συνεργαστούν με την ελληνική κυβέρνηση στο ζήτημα της δράσης και των επαφών που έχουν ήδη αναπτύξει με οργανώσεις στην κατεχόμενη Ελλάδα. Στην πράξη όμως, οι βρετανοί παρουσιάζουν στις συνεδριάσεις της Αγγλοελληνικής Επιτροπής, που συγκροτείται στις αρχές του καλοκαιριού 1942 στα πλαίσια αυτής της συνεργασίας, μόνο εκείνα τα θέματα για τα οποία έχουν αποφασίσει εκ των

προτέρων ότι μπορούν να συνεργαστούν. Η ανάπτυξη της αντίστασης και οι επαφές με πολιτικές προσωπικότητες είναι δύο από αυτά τα θέματα. Στη διάρκεια του καλοκαιριού και του φθινοπώρου 1942 οι οδηγίες της βρετανικής κυβέρνησης στην ελληνική υπηρεσία του Β.Β.С, είναι να μην παρακινούνται οι Έλληνες στην εκτέλεση πράξεων δολιοφθοράς παρά τον επίμονο χαρακτήρα της ελληνικής αντίστασης.

Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι δεν πρέπει να κατηγορηθεί η Βρετανία ότι ενθαρρύνει τέτοιες πρόωρες πράξεις όπως η ανατίναξη στην Αθήνα της Εθνικοσοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (Ε.Σ.Π.Ο) που έχουν ως μόνο αποτέλεσμα την επιβολή δυσανάλογων αντιποίνων στον πληθυσμό.²⁹

Είναι προφανές ότι παρά το γεγονός ότι γνωρίζουν πολύ καλά την ύπαρξη του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ, από την ίδρυσή τους το φθινόπωρο 1941, ένα χρόνο μετά δεν έχουν ακόμα διαμορφώσει σαφή πολιτική στο ζήτημα της αντίστασης. Για αυτό το λόγο η αποστολή στην Αθήνα του ταγματάρχη Ι. Τσιγάντε στις αρχές Αυγούστου 1942 από την αγγλοελληνική επιτροπή και η κάθοδος του ταγματάρχη C.M. Woodhouse στην Αθήνα τον Ιανουάριο 1943 έχουν στόχο να εξακριβώσουν την κατάσταση αλλά και να προωθήσουν συγκεκριμένες συνεργασίες ώστε να οργανωθεί το κίνημα της αντίστασης σε νέες βάσεις κάτω από βρετανικό έλεγχο από το Κάιρο. Η άρνηση όμως των Έξι Συνταγματαρχών μίας ομάδας συντηρητικών αξιωματικών να συνεργαστεί με τον Τσιγάντε οδηγεί την αποστολή στην αποτυχία πριν ακόμα σκοτωθεί ο ίδιος σε συμπλοκή με ιταλικό απόσπασμα στα μέσα Ιανουαρίου 1943.

Ενδεικτικό της δυσκολίας να εξευρεθεί εναλλακτική λύση στη μορφή του αντιστασιακού κινήματος όπως έχει διαμορφωθεί στις αρχές του 1943 είναι ότι και ο Woodhouse την ίδια ομάδα των έξι συνταγματαρχών εντέλλεται να συναντήσει και για τον ίδιο λόγο. Συναντά την ίδια άρνηση η οποία οφείλεται σε παντελή έλλειψη κατανόησης των συνθηκών που έχουν διαμορφωθεί από την έναρξη του πολέμου.

Το πλαίσιο όμως μέσα στο οποίο γίνεται αυτή η προσέγγιση έχει αλλάξει ριζικά. Σε στρατιωτικό επίπεδο η βρετανική πολιτική απέναντι στην αντίσταση, έχει μεταβληθεί από το Νοέμβριο 1942 όταν το Γενικό Επιτελείο

²⁹ Μ. Σπηλιωτοπούλου, Π.Παπαστράτης (συνταξ.) *Χρονολόγιο Γεγονότων...* σ.261, 297, 298

στο Λονδίνο δίνει εντολή στο SOE να υποστηριχθεί με κάθε μέσο ο ανταρτοπόλεμος στην Ευρώπη ακόμα και αν διακινδυνεύσουν οι μυστικές οργανώσεις που ήδη δραστηριοποιούνται.³⁰ Για το λόγο αυτό οι βρετανικές αρχές στο Κάιρο αναγκάζονται να στραφούν στις αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ που ήδη υφίστανται αλλά και της ΕΚΚΑ που συγκροτεί τις πρώτες αντάρτικες ομάδες της τον Απρίλιο 1943.

Η βρετανική κυβέρνηση δεν έχει αποφύγει τελικά αυτό που αντιμετώπιζε με ανησυχία από το καλοκαίρι του 1942 και έχει αποπειραθεί να αποτρέψει με τις παραπάνω προσπάθειες της, Να συνεργαστεί δηλαδή με αντιστασιακό κίνημα βασισμένο σε μερίδα της κοινωνίας η αντίδραση της οποίας δύσκολα μπορεί να επηρεαστεί.

B. Η Κρίση του Μαρτίου 1943

Η εξέγερση που εκδηλώνεται στις αρχές Μαρτίου 1943 στις στρατοπεδευμένες στη Συρία ταξιαρχίες είναι αποτέλεσμα της αυξανόμενης πολιτικής έντασης στο στρατό την οποία όμως παρακολουθούν στενά οι αρμόδιες ελληνικές και βρετανικές υπηρεσίες από το φθινόπωρο του 1941.

Από το Μάϊο 1942 όταν, με την αναδιοργάνωση που επιχειρείται τοποθετείται ένας αριθμός βενιζελικών αξιωματικών σε καίριες θέσεις, εκδηλώνεται σειρά επεισοδίων μεταξύ των δύο πλευρών.

Η εμφανής πολιτική διάσταση που έχει πάρει η κρίση στο στρατό υπογραμμίζεται και από το αίτημα της ΑΣΟ να παραιτηθεί η κυβέρνηση ως υπεύθυνη για την απαράδεκτη κατάσταση που έχει δημιουργηθεί και να αντικατασταθεί από μία πραγματικά δημοκρατική σύμφωνα με τη θέληση του ελληνικού λαού.

Οι βρετανικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές αποκλείουν τη χρήση βίας και αγνοούν το αίτημα του Έλληνα μεράρχου αντιστράτηγου Ζυγούρη να του παραχωρηθούν τανκς για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Η έκταση της κρίσης, μία καλά οργανωμένη επανάσταση τη χαρακτηρίζουν οι Βρετανοί αξιωματικοί-σύνδεσμοι στις ταξιαρχίες, ενισχύει την απόφαση των Βρετανών

---

³⁰ D.Stafford, *Britain and European Resistance, 1940-1945*, London, MacMillan, 1980 , σ.122

να αποφύγουν τη βίαιη καταστολή του κινήματος και να αναζητήσουν πολιτική λύση.

Ο Βρετανός υπουργός Μ. Ανατολής R. Casey στην έκθεσή του για τα γεγονότα υπογραμμίζει την πολιτική διάσταση του προβλήματος και επιρρίπτει ευθύνες στον Κανελλόπουλο και στους δύο διοικητές των ταξιαρχών επειδή δεν αντέδρασαν στην κυκλοφορία ανατρεπτικών φυλλαδίων στις ένοπλες δυνάμεις η επίδραση των οποίων ενισχύθηκε από τις επικρίσεις των Ελλήνων πολιτικών στο Κάιρο με αποτέλεσμα να πειστούν οι στρατιώτες ότι ο στρατός συγκροτημένος σε μεραρχία θα χρησιμοποιηθεί για την επαναφορά της δικτατορίας στην Ελλάδα. Επισημαίνει ότι οι επιτροπές στρατιωτών διατηρούν την τάξη στο στρατό, πρέπει όμως να επιστρέψει ο Γεώργιος στη Μ. Ανατολή για να αναλάβει τη διοίκηση των δυνάμεων του, να ανασυγκροτήσει την κυβέρνηση του και να ανακοινώσει ότι το πολιτειακό θα λυθεί με δημοψήφισμα.³¹

Η βρετανική κυβέρνηση έχει αποφασίσει ήδη από τα τέλη Ιανουαρίου 1943 να μεταφερθεί η έδρα της ελληνικής κυβέρνησης στο Κάιρο, παρά την απροθυμία του Γεώργιου και του Τσουδερού να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί, επειδή δεν θεωρεί ότι μπορεί πλέον να βασίζεται στον Κανελλόπουλο ως εκπρόσωπο της ελληνικής κυβέρνησης και μάλιστα με εκτεταμένες αρμοδιότητες.

Όταν ο Γεώργιος και ο Τσουδερός φθάνουν στο Κάιρο στις 15 Μαρτίου ο Κανελλόπουλος έχει ήδη παραιτηθεί. Η βρετανική πολιτική στήριξης του Γεώργιου περιλαμβάνει επιθεώρηση των δύο ταξιαρχών την 25^η Μαρτίου την οποία τελικά πραγματοποιεί υποκύπτοντας στην ισχυρή πίεση που του ασκείται. Ο Τσουδερός αντιλαμβάνεται τη σοβαρότητα και έκταση της κρίσης όταν πραγματοποιεί σειρά συναντήσεων με πολιτικούς και αντιπροσώπους της ΑΣΟ και διαπιστώνει ότι και οι επιτροπές στο Ναυτικό και στην Αεροπορία είχαν ταχθεί αλληλέγγυες με τις ταξιαρχίες αλλά είχαν αποφασίσει να μην εκδηλωθούν επαναστατικά για να μη παρεμποδιστεί η πολεμική προσπάθεια.³²

³¹ R2069 F.O.371/37216 Casey προς F.O. τηλεγράφημα 528 , 7 Μαρτίου 1943.

³² Π.Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο...* σ.395-8.

Τσουδερός προς Βαρβαρέσο και Μιχαλόπουλο, τηλεγράφημα 65, 22 Μαρτίου 1943 στο Εμμανουήλ Ι. Τσουδερού, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, Β' Τόμος, Φυτράκης, Αθήνα 1990, σ.643-644

Στις διαπραγματεύσεις που διεξάγονται οι δημοκρατικοί πολιτικοί αρνούνται παρά τις βρετανικές πιέσεις να μπουν στην κυβέρνηση εφ' όσον παραμένει ο Τσουδερός ως πρωθυπουργός. Ο επικεφαλής όμως της ΑΣΟ Γιάννης Σαλάς προς τον οποίο στρέφονται τους πληροφορεί ότι η Οργάνωση δεν επιθυμεί συνέχιση της κρίσης και εγκαταλείποντας την αρχική θέση της αποδέχεται τον Τσουδερό ως πρωθυπουργό της κυβέρνησης, στην οποία πρέπει να συμμετάσχουν και δημοκρατικοί πολιτικοί, επειδή γνωρίζει ότι η συγκρότηση κυβέρνησης με βάση αντιπροσώπους της αντίστασης είναι αδύνατη προς το παρόν. Επιπλέον η ΑΣΟ αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να συνεχίσει να επωμίζεται την ευθύνη της ουσιαστικής διοίκησης των ταξιαρχιών.³³

Η ανασυγκροτημένη κυβέρνηση Τσουδερού ανακοινώνεται στις 24 Μαρτίου και τα νέα μέλη που περιλαμβάνει είναι ο Γ. Ρούσσο, Αντιπρόεδρος και υπουργός Ναυτικών, ο Β. Καραπαναγιώτης, υπουργός Στρατιωτικών και Ε.Σοφούλης, υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντιλήψεως. Σ' αυτούς προσθέτονται ο υποναύαρχος Π. Βούλγαρης ως υπουργός Αεροπορίας και ο Σ. Βενιζέλος ως υπουργός Ναυτικών, ενώ δεν πραγματοποιείται τελικά η αναχώρηση από την Ελλάδα νέων προσώπων, μεταξύ των οποίων θα ήταν και οπαδός της μοναρχίας, για να ενταχθούν στην κυβέρνηση.

Η βρετανική κυβέρνηση διαφωνεί έντονα με τη νέα σύνθεση της κυβέρνησης Τσουδερού, ιδιαίτερα επειδή θεωρούν ότι οι Καραπαναγιώτης και Βούλγαρης ενέχονται στο πρόσφατο κίνημα του στρατού. Την θεωρεί εξαιρετικά αριστερή σε βαθμό που να υπονομεύει την βρετανική πολιτική προς την Ελλάδα όπως την έχει καθορίσει ο Churchill με προσωπική του παρέμβαση στα μέσα Μαρτίου. Σύμφωνα με αυτήν οι βρετανικές αρχές στο Κάιρο εντέλλονται να υποστηρίξουν με κάθε δυνατό μέσο τον Γεώργιο και την κυβέρνησή του και ιδιαίτερα το προσωπικό κύρος του στο στρατό, ενώ μία ισχυρή κυβέρνηση πρέπει εγκατασταθεί στην Ελλάδα κατά την απελευθέρωση όπου δεν πρέπει να διεξαχθεί δημοψήφισμα για το πολιτειακό. Ορισμένες από τις οργανώσεις που συνεργαζόμαστε στην Ελλάδα μπορεί να μην επιθυμούν να λάβουν αμέσως μέρος σε αντιστασιακές επιχειρήσεις, τονίζει ο Churchill, η επαφή όμως μαζί τους πρέπει να διατηρηθεί γιατί θα μας είναι χρήσιμες κατά την

³³ Γ. Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της ελληνικής τραγωδίας*. Εκδόσεις «Ελεύθερη Ελλάδα», (δεν αναφέρεται τόπος έκδοσης), 1971 σ.115-118. H.Fleisher The "anomalies of the Greek Middle East forces 1941-1944", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 5, (1978) s. 18-19.

απελευθέρωση.³⁴ Με τη θέση του αυτή επισημαίνει τον αυξανόμενο προβληματισμό της βρετανικής κυβέρνησης για τις εξελίξεις στη φάση της απελευθέρωσης στη διάρκεια της οποίας προβλέπει και συνεργασία με τέτοιες οργανώσεις.

Με βάση την πολιτική που προσδιορίζει ο Churchill και τις διαθεσιμότητες στο χώρο των Ελλήνων πολιτικών που έχουν φθάσει στην Αίγυπτο η βρετανική κυβέρνηση θεωρεί την ανασυγκροτημένη κυβέρνηση Τσουδερού ως λύση ανάγκης. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι στη δεδομένη συγκυρία μπορούν να αποδεχθούν οποιαδήποτε κυβέρνηση εφ' όσον εξασφαλίζει τη συνέχιση των συμφωνιών που έχουν υπογραφεί και η ύπαρξη της εξυπηρετεί τις ανάγκες της προπαγάνδας.

Η βρετανική πολιτική υποστήριξης του Γεώργιου δοκιμάζεται τον Αύγουστο του 1943 όταν οι έξι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ, που έχουν μόλις φθάσει στο Κάιρο, υπογράφουν μαζί με τον Κανελλόπουλο και τον εκπρόσωπο των αστικών πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα Γ. Εξηντάρη, κοινή δήλωση με την οποία ζητούν να μην επιστρέψει ο βασιλιάς πριν γίνει δημοψήφισμα. Με τη δήλωση αυτή συμφωνούν τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου που βρίσκονται στο Κάιρο. Ο Βρετανός πρεσβευτής R. Leeper αρχικά αντιμετωπίζει θετικά αυτό το αίτημα, μετά από τις συζητήσεις που έχει με τους έξι αντιπροσώπους που έχουν έρθει φρέσκοι από τον αγώνα και, όπως ενημερώνει το Λονδίνο, με σαφώς μεγαλύτερη επίγνωση της αξιοπρέπειας τους και του δικαιώματος να αποφασίζουν για τέτοια θέματα από ότι οι πολιτικοί στο Κάιρο.³⁵ Το Foreign Office όμως και ο Churchill τηρούν άτεγκτη στάση το θέμα αυτό. Στα τέλη Αυγούστου ο Churchill επιβεβαιώνει στον Γεώργιο από το Quebec του Καναδά, όπου βρίσκεται για τη Συμμαχική Διάσκεψη, ότι βρετανική κυβέρνηση θα του παράσχει τη μέγιστη δυνατή υποστήριξη. Η απάντηση των Churchill και Roosevelt στο ταυτόσημο προσωπικό μήνυμα που τους απευθύνει ο Γεώργιος είναι ότι υποστηρίζουν την απόφαση του να γυρίσει το ταχύτερο δυνατό στην Ελλάδα και να προχωρήσει σε δημοψήφισμα. Ο Churchill όμως διαφοροποιείται σημαντικά σε νέο μήνυμα του στο οποίο αναφέρεται ρητά στην επιστροφή του Γεώργιου στην Ελλάδα επικεφαλής του στρατού όπου και

³⁴ CAB 22/742 Churchill προς Casey τηλεγράφημα 871, 18 Μαρτίου 1943.

³⁵ R7515 F.O.371/37198 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 198, 12 Αυγούστου 1943

θα παραμείνει μέχρι να εκφραστεί η θέληση του λαού σε συνθήκες ηρεμίας.³⁶ Η πολιτική όμως αυτή θα τροποποιηθεί σε διάστημα λίγων μηνών αρχίζοντας από την ίδια τη Διάσκεψη του Quebec. Όταν ο Churchill καθυστεράει το Γεώργιο γνωρίζει ήδη ότι έχει απορριφθεί το βρετανικό σχέδιο για συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια το οποίο θα διευκόλυε την επιστροφή του Γεώργιου αλλά πρώτιστα θα εξουδετέρωνε κάθε κίνδυνο να καταλάβει το ΕΑΜ την εξουσία κατά την απελευθέρωση όπως φοβάται η βρετανική κυβέρνηση από το καλοκαίρι του 1943. Μετά την απόρριψη της στρατιωτικής λύσης η προσοχή της στρέφεται αναπόφευκτα στην πολιτική αντιμετώπιση του προβλήματος, επειδή σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώνει [ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός ενημερώνει σχετικά τους βρετανούς στο Κάιρο] η επιστροφή του Γεώργιου θα προκαλέσει δυναμική αντίδραση οδηγώντας σε επιδείνωση της κατάστασης.

Με βάση αυτά τα γεγονότα, η Βρετανία προσαρμόζει την πολιτική της ως προς την Ελλάδα σύμφωνα με τα ισχύοντα πολιτικά και στρατιωτικά δεδομένα, χωρίς όμως να εγκαταλείπεται η πολιτική υποστήριξης του Γεώργιου. Το Λονδίνο αποδέχεται το σχέδιο του Βρετανού πρεσβευτή στην κυβέρνηση εξορίας Leeper που προβλέπει να διακόψουν κάθε επαφή με τον ΕΑΜ, να το διασπάσουν δυσφημίζοντας την ηγεσία του και να προσελκύσουν τα μετριοπαθή, όπως τα χαρακτηρίζουν μέλη του. Για να επιτύχει όμως το σχέδιο αυτό είναι απαραίτητο να δηλώσει ο Γεώργιος ότι δεν θα επιστρέψει στην Ελλάδα μέχρι να διευθετηθεί το καθεστωτικό διορίζοντας μέχρι τότε το Δαμασκηνό ως αντιβασιλιά. Υιοθετούν δηλαδή οι Βρετανοί την πρόταση που υποστηρίζει στην Ελλάδα η αντιπολίτευση στο βασιλιά συμπεριλαμβανομένου και του ΕΑΜ και την οποία απέρριπταν μέχρι πρόσφατα. Το βρετανικό πολεμικό υπουργικό συμβούλιο εγκρίνει σε γενικές γραμμές το σχέδιο αυτό και εξουσιοδοτεί τους Churchill και Eden να χειριστούν το θέμα σε συνεργασία με τις στρατιωτικές αρχές της Μ. Ανατολής. Οι βρετανοί αξιωματικοί στην Ελλάδα πιστεύουν ότι η μελλοντική στρατιωτική αξία του ΕΑΜ είναι μικρή, αλλά όπως επισημαίνει ο στρατιωτικός διοικητής Μ. Ανατολής στρατηγός Wilson πρέπει να ληφθούν υπ όψη τα στρατιωτικά μειονεκτήματα από μία πλήρη διακοπή σχέσεων με το ΕΑΜ και η αναπόφευκτη εντατικοποίηση των

³⁶ *Foreign Relations of the United States*, 1943, τόμος 4 Washington, Government Printing Office, 1964, σ.148-151 R8239 F.O.371/37199 Churchill προς Γεώργιο, 31 Αυγούστου 1944

επιθέσεων του ΕΛΑΣ κατά του ΕΔΕΣ στη διάρκεια της εμφύλιας σύγκρουσής τους που βρίσκεται σε εξέλιξη.

Το σχέδιο όμως αυτό εγκαταλείπεται επειδή ο Γεώργιος αρνείται με την υποστήριξη του Roosevelt, αποτέλεσμα νέας έκκλησης του, να προβεί στη δήλωση που του ζητούν ή να διορίσει το Δαμασκηνό ως αντιβασιλιά.³⁷

Η εγκατάλειψη της άμεσης επίθεσης κατά της ηγεσίας του ΕΑΜ οδηγεί στην αναζήτηση άλλων διακριτικών τρόπων για να υποταχθεί το κίνημα με σημαντικότερο την πρόσκληση να συμμετάσχει στην εθνική κυβέρνηση η συγκρότηση της οποίας συζητείται αυτή την περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι το ΕΑΜ αναγνωρίζεται ως πολιτικό κόμμα- σημαντική αλλαγή της βρετανικής πολιτικής απέναντι του- αυτή όμως η αναγνώριση ουσιαστικά ακυρώνεται από την ουδετεροποίηση του ως κόμμα μειοψηφίας σε μία κυβέρνηση συνεργασίας όπου την πλειοψηφία θα κατέχουν τα αστικά κόμματα. Η προώθηση αυτού του σχεδίου σημαίνει ότι ο Τσουδερός και οι αστοί πολιτικοί ηγέτες στην Ελλάδα, στους οποίους έχει ήδη στραφεί, απορρίπτουν την πρόταση του ΕΑΜ, που έχει διατυπωθεί σε πρώτη μορφή τον Αύγουστο 1943, να ενισχυθεί η κυβέρνηση με την συγκρότηση κλιμακίου στην ελεύθερη Ελλάδα με τα υπουργεία Εσωτερικών, Δικαιοσύνης, Παιδείας και Κοινωνικής Πρόνοιας.

Η ολοκλήρωση όμως και αυτού του σχεδίου των Τσουδερού και Leeper για την αντιμετώπιση του ΕΑΜ προσκρούει και πάλι στην άρνηση του Γεώργιου να υποχωρήσει στο θέμα της αντιβασιλείας με την υποστήριξη του Churchill.

Η εμφάνιση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) στο πολιτικό προσκήνιο, στις 11 Μαρτίου αποτέλεσμα διαβουλεύσεων στους κόλπους του ΕΑΜ έχει άμεσο αντίκτυπο και στις εξελίξεις στη Μ. Ανατολή.

Η ΠΕΕΑ δεν μπορεί να αγνοηθεί στις διαπραγματεύσεις για το σχηματισμό εθνικής κυβέρνησης, παρά τις αρχικές προσπάθειες του Τσουδερού, ιδιαίτερα όταν αυτή διακηρύσσει ότι πρέπει να σχηματισθεί μία κεντρική κυβέρνηση στην Ελλάδα. Με τη διακήρυξη της αυτή αντιπαρατίθεται στην προσπάθεια του Τσουδερού και των Βρετανών να συγκροτήσουν κυβέρνηση στο Κάιρο με αντιπροσώπους των αστικών πολιτικών κομμάτων. Η προσπάθεια τους αυτή αντιμετωπίζει σειρά προβλημάτων. Εκτός από την άτεγκτη στάση του

³⁷ P.Papastratis, *British Policy...* σ.149-151

Γεώργιου, που στερεί από την πρόταση αυτή τη δυνατότητα να γίνει ευρύτερα αποδεκτή στην Ελλάδα και την κωλυσιεργία των Σοφούλη και Καφαντάρη με στόχο να υπονομεύσουν τον Τσουδερό, έχει να αντιμετωπίσει και την αντίδραση στις ένοπλες δυνάμεις στην ίδρυση της ΠΕΕΑ.³⁸

Παρά τις προσπάθειες του Τσουδερού και των Βρετανών να αποκρύψουν την είδηση η συγκρότηση της ΠΕΕΑ επιδρά καταλυτικά στην Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση και στις οργανώσεις στο ναυτικό και αεροπορία και στον Εθνικό Απελευθερωτικό Σύνδεσμο όπου αντιπαρά τίθενται δύο αντιδιαμετρικά αντίθετες απόψεις ως προς την πολιτική που πρέπει να ακολουθήσουν. Οι στρατιωτικές οργανώσεις υποστηρίζουν ότι οι ένοπλες δυνάμεις πρέπει να εκδηλωθούν αμέσως ανεπιφύλακτα υπέρ της ΠΕΕΑ. Η εκδήλωση πρέπει να είναι γενική ώστε να ελκύσει την προσοχή της παγκόσμιας κοινής γνώμης για την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. Με την αδράνεια ή με την απλή εκδήλωση συμπάθειας το αντιφασιστικό κίνημα θα χάσει την ευρύτητα και την ένταση του ενώ η πλειοψηφία των δημοκρατικών αξιωματικών και οπλιτών θα απογοητευτεί.

Σύμφωνα με την δεύτερη άποψη, που την υποστηρίζουν κατά κύριο λόγο οι δημοκρατικοί και κομμουνιστές Αιγυπτιώτες μέλη του ΕΑΣ, πρέπει να αποφευχθεί εξέγερση που θα καταλήξει σε διάλυση των ενόπλων δυνάμεων γιατί ο τόπος και ο χρόνος δεν είναι κατάλληλος για κάτι τέτοιο. Την περίοδο αυτή αποφασίζουν οι Βρετανοί και η ελληνική κυβέρνηση να λάβει μέρος ο στρατός στις πολεμικές επιχειρήσεις, ενώ οι μονάδες του είναι διάσπαρτες από τη Συρία μέχρι την Τριπολίτιδα. Οι αντικυβερνητικές εκδηλώσεις πρέπει να γίνουν στις παραμονές της απόβασης της ελληνικής κυβέρνησης στην Ελλάδα και σε ελληνικό έδαφος αν είναι δυνατόν. Πρέπει να αποφευχθούν άσκοπες «υπερεπαναστατικές» ακρότητες, όπως τονίζουν οι υπέρμαχοι αυτής της άποψης, να μη σταματήσει η εμπόλεμη δράση του ναυτικού και της αεροπορίας και να μην εμποδιστεί η αναχώρηση της ταξιαρχίας για την Ιταλία. Επικρατεί τελικά η πρώτη άποψη και από τα τέλη Μαρτίου αρχίζουν οι μονάδες του στρατού να εκδηλώνονται υπέρ της ΠΕΕΑ. Για την απόφαση αυτή δεν έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη οδηγιών από το ΕΑΜ. Ο Γ.Σαλάς υποστηρίζει σε έκθεση του για το κίνημα του Απριλίου 1944 ότι δεν είχε η

---

³⁸ F.O.371/43684 R5082 και R5739 τηλεγραφήματα Leeper 189 και 194, 28 και 31 Μαρτίου 1944.

ΑΣΟ διαρκή σύνδεση με το ΚΚΕ στην Ελλάδα. Τον Αύγουστο όμως του 1943 ο Π. Ρούσσοσ, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, που είχε πάει στο Κάιρο με την αντιπροσωπεία των ανταρτών, του υπέδειξε να κινηθεί ο στρατός αν σχηματιστεί κυβέρνηση από την εθνική αντίσταση.³⁹

Στις 31 Μαρτίου 1944 οι 13 αξιωματικοί της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων επιδίδουν στον Τσουδερό κείμενο με το οποίο ζητούν να προχωρήσει σε συγκρότηση κυβέρνησης με βάση την ΠΕΕΑ. Η εκτίμηση του Αμερικάνου πρεσβευτή L. MacVeagh που παραλαμβάνει αντίγραφο της διακήρυξης είναι ότι η επιτροπή αυτή δεν αποτελείται από κατώτερης ποιότητας άτομα όπως είχε προσπαθήσει να τον πείσει ο Τσουδερός.

Στην κυβερνητική κρίση που εκδηλώνεται ο Τσουδερός είναι πρόθυμος να παραιτηθεί υπέρ του Βενιζέλου, όπως ζητούν οι δημοκρατικοί υπουργοί επειδή δεν έχει την υποστήριξη του Γεώργιου για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Ο πρεσβευτής Leeper συνιστά μέχρι να επιστρέψει ο Γεώργιος, που απουσιάζει στο Λονδίνο για προσωπική επίσκεψη, ώστε να εξετάσει επί τόπου την κατάσταση, να αναθέσει άμεσα την πρωθυπουργία στο Βενιζέλο για να ηρεμήσει η κατάσταση στο στρατό. Επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι ο βασιλιάς παίζει με τη φωτιά και με τη στάση του θέτει σε κίνδυνο όχι μόνο τα συμφέροντα της μοναρχίας αλλά και της χώρας του γενικότερα. Στις 5 Απριλίου, σε συνθήκες σύγχυσης και αποδιοργάνωσης όλοι οι υπουργοί υποβάλλουν τις παραιτήσεις τους αλλά παραμένουν στη θέση τους περιμένοντας το Γεώργιο, ενώ οι βρετανικές στρατιωτικές αρχές αρχίζουν να διενεργούν συλλήψεις με την ελπίδα να εμποδίσουν την εξάπλωση της ανταρσίας σ' όλες τις ένοπλες δυνάμεις. Όταν οι υπουργοί Ναυτικών και Στρατιωτικών Βενιζέλος και Καραπαναγιώτης επισκέπτονται τον Leeper για να του δηλούσαν ότι συμφωνούν με αυτά τα μέτρα, αυτός τους ζητά να διατηρήσουν την ψυχραιμία τους ενώ οι βρετανικές αρχές θα λαμβάνουν όσα μέτρα κρίνουν απαραίτητα.

Στο σημείο αυτό τα πλοία του στόλου εκδηλώνονται υπέρ του σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας με την ΠΕΕΑ. Μετά από αυτές τις εξελίξεις οι

³⁹ Γ. Αθανασιάδη, *Η Πρώτη Πράξη της Ελληνικής Τραγωδίας*,...σ.176-177, 209-210
Β.Νεφελούδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Β', Θεμέλιο, Αθήνα, 1981, σ.26-36

Τσουδερός και Leeper συμφωνούν και τηλεγραφούν στο Λονδίνο ότι ο Γεώργιος δεν πρέπει να επιστρέψει στο Κάιρο. Ο Churchill όμως ο οποίος παρακολουθεί προσεκτικά όλη την εξέλιξη της κρίσης, επεμβαίνει προσωπικά και ζητά από τον Τσουδερό να παραμείνει στη θέση του μέχρι την άφιξη του Γεώργιου.

Στις 7 Απριλίου οι επιτροπές στρατιωτών της 1^{ης} Ταξιαρχίας, που προετοιμάζεται να αναχωρήσει για το μέτωπο της Ιταλίας, αναλαμβάνουν τον έλεγχό της. Το υπουργικό συμβούλιο στην προσπάθειά του να προλάβει εξάπλωση της ανταρσίας στο ναυτικό προτείνει ομόφωνα στον Ρούσσο να αναλάβει την πρωθυπουργία με το σκεπτικό ότι επειδή είναι τοποθετημένος περισσότερο προς τα αριστερά από το Βενιζέλο θα είναι κατά συνέπεια πλέον αποδεκτός από το στρατό από οποιοδήποτε άλλο μέλος της κυβέρνησης. Η πρόταση αυτή τηλεγραφείται αμέσως στο Γεώργιο ενώ ενημερώνονται και οι εφημερίδες. Η επιλογή του Ρούσσου, πιστεύει ο Leeper, είναι περισσότερο αποτρόπαιη για το Γεώργιο από ότι εκείνη του Βενιζέλου. Αυτό όμως που ανησυχεί τον πρεσβευτή όπως και τον Τσουδερό είναι ότι σε περίπτωση που ο Γεώργιος δεν αποδεχθεί αυτή τη λύση, ή καθυστερήσει την απάντησή του, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να συγκροτήσει ο Ρούσσος μία επιτροπή δημοκρατίας, εξέλιξη που θα έχει ευρεία υποστήριξη. Ο στρατός πρόθυμα θα εκδηλωνόταν υπέρ της δημοκρατίας, συμπεραίνει ο Leeper, αυτό όμως που είναι πολύ σοβαρό είναι ότι και το ναυτικό μπορεί να κάνει το ίδιο. Όπως αναφέρει ο ίδιος, αυτό που συμβαίνει είναι επανάσταση,⁴⁰

Οι οδηγίες που στέλνει προσωπικά ο Churchill είναι χαρακτηριστικές του τρόπου αντιμετώπισης της κρίσης από τη βρετανική κυβέρνηση. Πρέπει, κατά σειρά προτεραιότητας, να διατηρηθεί η τάξη και η πειθαρχία στις ένοπλες δυνάμεις, να διασφαλιστεί η προσωπική ασφάλεια του βασιλιά, να παραμείνει ο Τσουδερός στη θέση του μέχρι να επιστρέψει και να ενημερωθεί ο Γεώργιος, να πειστεί ο Βενιζέλος να παραμείνει στην κυβέρνηση Τσουδερού, να εορταστεί η Κυριακή του Πάσχα με τον αρμόζοντα ευσεβή τρόπο. Σε συνδυασμό με την τελευταία οδηγία που επιδιώκει να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η κατάσταση είναι υπό έλεγχο ο Churchill υπενθυμίζει στον Leeper ότι η κρίση αυτή του δίνει την ευκαιρία να επιδείξει

⁴⁰ Premier 3/211/11 τηλεγραφήματα Leeper 222-4, 226, 227 7 Απριλίου 1944

ανωτερότητα και ψυχραιμία προσόντα που χαρακτηρίζουν την βρετανική διπλωματική υπηρεσία.⁴¹ Το υπουργικό συμβούλιο παραμένει στη θέση του χωρίς όμως ουσιαστικό αντικείμενο επειδή τη διαχείριση της κρίσης έχουν αναλάβει οι βρετανικές αρχές οι οποίες απομακρύνουν τον υπουργό στρατιωτικών Καραπαναγιώτη .

Ο Γεώργιος επιστρέφει στο Κάιρο στις 11 Απριλίου και αναθέτει το σχηματισμό νέας κυβέρνησης στο Βενιζέλο στον οποίο ο Leeper καθιστά σαφές ότι πρέπει με ανακοίνωση του να εγκρίνει πλήρως όλες τις ενέργειες του βρετανικού στρατηγείου για την καταστολή της ανταρσίας. Αυτές τις προετοιμασίες παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον ο Churchill από το Λονδίνο καθοδηγώντας προσωπικά τους βρετανούς στρατηγούς για τον καταλληλότερο τρόπο δυναμικής επέμβασης. Το βρετανικό σχέδιο προβλέπει να αναλάβουν «πιστοί έλληνες» την καταστολή ώστε να μη χρειαστεί να χρησιμοποιήσουν βία οι ίδιοι οι βρετανοί. Στα μέσα Απριλίου ο Leeper ενημερώνει τον Churchill ότι θα επιτύχουν πλήρη και αναίμακτη νίκη και θα διδάξουν στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ένα καλό μάθημα και συμπληρώνει «εκείνοι οι έλληνες που αξίζει να έχουμε στο πλευρό μας θα μας σέβονται γι αυτό».⁴²

Όλες οι μονάδες του στρατού και του ναυτικού, με πολύ λίγες εξαιρέσεις έχουν εκδηλωθεί υπέρ της ΠΕΕΑ. Στην αεροπορία παρά την ύπαρξη επιτροπών ένας περιορισμένος αριθμός ανδρών εκδηλώνεται ανοικτά υπέρ της ΠΕΕΑ. Τελικά όμως τίθεται εκτός ενέργειας ικανός αριθμός έμπειρων στελεχών.⁴³

Οι βρετανοί αποφασίζουν να αντιμετωπίσουν πρώτα τα πλοία στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας, το ναύσταθμο του βρετανικού και συμμαχικού στόλου της Μεσογείου, ενώ ο βίαιος αφοπλισμός της 1^{ης} Ταξιαρχίας, στρατοπεδευμένης στο Μπούργκ Ελ Αράμπ κοντά στην Αλεξάνδρεια θα εξαρτιόταν από την εξέλιξη της επιχείρησης εναντίον των πλοίων. Η απροθυμία του αρχηγού του

⁴¹Premier 3/211/11 F.O. προς Leeper τηλεγραφήματα Β1 και 134, 7 και 8 Απριλίου 1944

⁴² R6035 F.O.371/43701 τηλεγράφημα Leeper 255, 15 Απριλίου 1944

⁴³ Μ. Λυμπεράτος, *Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, τόμος 4^{ος}, Έκδοση Υπηρεσίας Ιστορίας Πολεμικής Υπηρεσίας, Αθήνα 1997, σ.285

ναυτικού ναυάρχου Αλεξανδρή να δώσει τη διαταγή της επίθεσης , ο οποίος αντικαθίσταται αμέσως μετά από βρετανική απαίτηση, καθυστερεί την επιχείρηση για μερικές μέρες.

Στο σημείο αυτό ο Churchill παρεμβαίνει υποστηρίζοντας ότι δεν είναι απαραίτητο να καταστείλουν την ανταρσία οι ίδιοι οι έλληνες. Δεν πιστεύει ότι είναι τόσο επιζήμιο να εκτελέσει την επιχείρηση το βρετανικό ναυτικό επειδή, όπως εξηγεί, η θέση της Βρετανίας δεν εξαρτάται από την καλή θέληση της Ελλάδας μετά τον πόλεμο ενώ αντίθετα η θέση της Ελλάδας εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη δική μας καλή θέληση. Η άποψη του βρετανού πρωθυπουργού ο οποίος δεν πιστεύει ότι οι στασιαστές θα προβάλλουν σοβαρή αντίσταση, δεν εισακούεται και η επίθεση σε δύο από τα πλοία εκτελείται από επιλεγμένη ομάδα Ελλήνων αξιωματικών και ναυτών τη νύχτα της 23 Απριλίου. Οι απώλειες και από τις δύο πλευρές ανέρχονται σε 50 νεκρούς και τραυματίες. Τα άλλα πλοία παραδίδονται πολύ σύντομα και η ταξιαρχία την επόμενη ημέρα. Λίγες μέρες πριν ο Leeper είχε απορρίψει την πρόταση του Αμερικανού πρεσβευτή MacVeagh να βοηθήσει στην εξεύρεση λύσης. Η σοβιετική και αμερικανική κυβέρνηση ενημερώνονται για αυτές τις εξελίξεις. Αν όμως στο κείμενο προς τον Molotov η διατύπωση είναι συγκρατημένη και στα πλαίσια της διπλωματικής πρακτικής, στο κείμενο του προς τον Roosevelt ο Churchill εκφράζει ελεύθερα τι ακριβώς πιστεύει για τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις.

Δικαιολογώντας την βρετανική επέμβαση εξηγεί στον Αμερικάνο πρόεδρο ότι οι σχέσεις της χώρας του με τη νόμιμη ελληνική κυβέρνηση και το βασιλιά δεν μπορούν να διαταραχθούν για να ικανοποιηθούν οι προσωρινές ορέξεις φιλόδοξων και ασήμαντων *εμιγκρέ* πολιτικών. Η Ελλάδα, τονίζει, δεν μπορεί να εκφραστεί συνταγματικά από συγκεκριμένες ομάδες ανταρτών, δυσδιάκριτων πολλές φορές από ληστές, που μεταμφιέζονται σε σωτήρες της χώρας τους ενώ ζουν εις βάρος του ντόπιου πληθυσμού.⁴⁴

Παράλληλα το Foreign Office πιστεύει, χωρίς όμως να μπορεί να το αποδείξει, ότι ο σοβιετικός πρεσβευτής στο Κάιρο Novikov έχει άμεση ανάμειξη στην εξέγερση. Για το λόγο αυτό περιορίζεται στο να διαμαρτύρεται στη Μόσχα

⁴⁴ R6310 F.O.371/43730 τηλεγράφημα F.O. 3244, 17 Απριλίου 1944

επειδή πρεσβευτής της βλέπει με συμπάθεια την εξέγερση και επικρίνει έντονα τα βρετανικά μέτρα καταστολής της.

Οι βρετανικές αρχές παραδέχονται μετά τη λήξη των επιχειρήσεων ότι την εξέγερση δεν προκάλεσε μία χούφτα φανατικών όπως πίστευε το Foreign Office. Με ανησυχία όχι όμως και με έκπληξη, όπως σημειώνει ο Eden, διαπιστώνουν ότι οι επαναστάτες είναι περισσότεροι από τους μισούς άνδρες στις μονάδες στρατού.⁴⁵ Σε ορισμένες περιπτώσεις όπως στο Σύνταγμα Τεθωρακισμένων Αυτοκινήτων στρατοπεδευμένο στη Συρία, ολόκληρη η μονάδα μαζί με το διοικητή της εκδηλώθηκε υπέρ της ΠΕΕΑ. Για το λόγο αυτό ο στρατός αναδιοργανώνεται ριζικά για να απομονωθούν φρουρούμενοι σε στρατόπεδα όσοι δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη. Στο πλαίσιο αυτό απορρίπτεται η πρόταση του βρετανού διοικητή της 9^{ης} Στρατιάς στη Συρία να σταλεί εξοπλισμένο στην Ελλάδα για να ενωθεί με τον ΕΛΑΣ όλο το προσωπικό του Συντάγματος Τεθωρακισμένων Αυτοκινήτων που έχει εκδηλωθεί μαζί με τον διοικητή του υπέρ της ΠΕΕΑ.

Με δεδομένη την εμφανή και έντονη πολιτικοποίηση στο χώρο των ενόπλων δυνάμεων η αδράνεια των βρετανικών αρχών στις παραμονές της κρίσης του Απριλίου εξακολουθεί να προβληματίζει τους ερευνητές. Η βρετανική πρεσβεία δεν περίμενε να εκδηλωθεί αυτή η κρίση, όπως όλοι άλλωστε, αναφέρει ο Αμερικανός πρεσβευτής MacVeagh στο ημερολόγιο του.⁴⁶ Παρ' όλα αυτά, δύο τουλάχιστον βρετανικές υπηρεσίες ασφαλείας προειδοποιούν τον υπουργό στρατιωτικών Καραπαναγιώτη ήδη από τις 15 Μαρτίου ότι είναι πιθανό να υποκινηθούν ταραχές στο στρατό από αξιωματικούς που είχαν αποπεμφθεί από τις θέσεις τους μετά τα γεγονότα του Μαρτίου 1943, αλλά αυτός απορρίπτει κάθε τέτοιο ενδεχόμενο. Οι βρετανικές αρχές δεν εμπιστεύονται τον Καραπαναγιώτη επειδή τον υποπτεύονται ότι δολοπλοκεί εναντίον του Γεώργιου και του Τσουδερού, ενώ παράλληλα επεμβαίνει με πολιτικά κριτήρια σε καθαρά στρατιωτικά θέματα και απευθύνεται με υπεροπτικό τρόπο στον αρχιστράτηγο Μ. Ανατολής. Δεν παίρνουν όμως κανένα μέτρο, ενώ έχουν κάθε εξουσία και δυνατότητα, για να προλάβουν την εκδήλωση της κρίσης. Δεν λαμβάνουν υπ' όψη ούτε το προηγούμενο της

⁴⁵ R7247 F.O. 371/43702 Παρατήρηση Eden 6 Μαΐου 1944.

⁴⁶ J.Iatrides (ed) *Ambassador MacVeagh Reports, Greece 1933-1947*. Princeton University Press, Princeton, 1980, σ.484

κρίσης του Μαρτίου 1943 που είχε τελικά διευθετηθεί με αποδοχή των αιτημάτων που πρόβαλαν οι επιτροπές στρατιωτών.

Το φθινόπωρο του 1942 η συμμετοχή του στρατού στη μάχη του Ελ Αλαμείν επιβάλλεται για πολιτικούς λόγους. Την άνοιξη όμως του 1944 η γενικότερη εξέλιξη του πολέμου επιτρέπει, αλλά κυρίως η ανάπτυξη του ΕΑΜ στην Ελλάδα επιβάλλει για τους αντίστροφους πολιτικούς λόγους να μην υπάρχει αξιόμαχος και συγκροτημένος στρατός συμπαθών προς το ΕΑΜ. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η κρίση εκδηλώνεται σε πολύ κατάλληλη στιγμή για την βρετανική αλλά και την ελληνική κυβέρνηση δεν προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία ότι επέτρεψαν οι βρετανικές αρχές να εκδηλωθεί για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Η ηγεσία του κινήματος δεν υπολόγισε την αποφασιστικότητα της βρετανικής κυβέρνησης να μην επιτρέψει την επικράτηση στασιαστών σε συμμαχικά πολεμικά πλοία στη μεγαλύτερη ναυτική βάση της στη Μεσόγειο. Την αποφασιστικότητα αυτή είχε επιδείξει, διακινδυνεύοντας κήρυξη πολέμου από τη Γαλλία του Vichy, όταν κτύπησε τον Ιούλιο 1940 ένα τμήμα του γαλλικού στόλου στον Οράν του Μαρόκου, προκαλώντας το θάνατο περίπου 1300 ναυτών του, για να τον εμποδίσει να πλεύσει στα λιμάνια της μητροπολιτικής Γαλλίας και στα χέρια των Γερμανών.

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Παράλληλα με τον προετοιμασία των επιχειρήσεων ο Γεώργιος και ο Leeper προετοιμάζουν την αντικατάσταση του Βενιζέλου από τον Παπανδρέου τον οποίο έχουν επιλέξει για τη θέση αυτή από την πρώτη συνάντηση μαζί του στα μέσα Απριλίου. Επειδή ο Βενιζέλος επιλέγεται ως λύση ανάγκης και με απώτερο στόχο να χρεωθεί την ευθύνη της καταστολής της εξέγερσης ο Γεώργιος σχεδιάζει να διορίσει τον Παπανδρέου μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων. Ο Παπανδρέου έχει φροντίσει από τον Ιούλιο 1943 να υποδείξει τον εαυτό του στους Βρετανούς με τρία υπομνήματα που έχει στείλει από την Ελλάδα υπογραμμίζοντας τον κίνδυνο που διατρέχει η χώρα του από τον κομμουνισμό. Προσωπικά ευγνώμων, όπως και πολλοί Έλληνες, όπως ο ίδιος δηλώνει, για την υπομονή των Βρετανών στη διάρκεια αυτής της κρίσης, εξηγεί στον Βρετανό πρεσβευτή ότι είναι έτοιμος να αναλάβει πρωθυπουργός αμέσως μόλις ο Γεώργιος το αποφασίσει. Σχεδιάζει να σχηματίσει ολιγομελή κυβέρνηση και να διατηρήσει τον Βενιζέλο ως

υπουργό Εθνικής Άμυνας. Με τη στήριξη της βρετανικής κυβέρνησης θα προσκαλέσει τον ΕΑΜ να στείλει αντιπροσώπους, αν και δεν πιστεύει ότι η οργάνωση αυτή θα συμμετάσχει στην εθνική κυβέρνηση. Οι αντιπρόσωποι αυτοί είναι απαραίτητο να έρθουν στην Μ. Ανατολή και αν δεν συμπεριφερθούν σωστά τότε θα τους καταγγείλει στον ελληνικό λαό ζητώντας από τη βρετανική κυβέρνηση να πράξει το ίδιο. Ο Παπανδρέου δηλώνει στον Leeper ότι έχει πλήρη εμπιστοσύνη στον εαυτό του επειδή γνωρίζει ότι λειτουργεί ως ο σημαιοφόρος του πραγματικού πνεύματος της αντίστασης μέσα στην Ελλάδα. Παράλληλα εξελίσσεται μία οργανωμένη εκστρατεία στήριξης του από τους βρετανούς. Ο Churchill, αποδεχόμενος την πρόταση του Γεώργιου να δηλώσει ότι αυτός ο ίδιος επιθυμεί την αντικατάσταση του Βενιζέλου επισημαίνει ότι πρέπει να διαμορφώσει το BBC και ο βρετανικός τύπος ένα θετικό κλίμα για την επερχόμενη πρωθυπουργοποίηση του Παπανδρέου. Για να μην επικριθεί ότι έχει απορρίψει την μέχρι πρόσφατα αντιμοναρχική στάση του πρέπει οι εφημερίδες να κατανοήσουν ότι η πραγματική αντιπαράθεση είναι τώρα μεταξύ του έθνους και των αναρχικών στοιχείων που προσπαθούν να καταλάβουν την εξουσία. Για το λόγο αυτό ο Παπανδρέου πιστεύει ότι είναι εντελώς ακατάλληλη η στιγμή για να ανακινήσει το πολιτειακό.⁴⁷

Την ημέρα που παραδίδονται τα πλοία ο Βενιζέλος υποβάλλει την παραίτηση του μετά από επισήμανση του Βρετανού πρεσβευτή ότι πρωθυπουργός πρέπει να είναι κάποιος που έχει πρόσφατα έρθει από την Ελλάδα ώστε να μπορεί να εκφράσει με το απαραίτητο κύρος το δημόσιο αίσθημα που επικρατεί εκεί. Ο Γεώργιος την αποδέχεται όπως έχει ήδη συμφωνήσει με τον Leeper και αναθέτει στον Παπανδρέου να σχηματίσει κυβέρνηση.

Η αναζήτηση του όμως υποψήφιων για τους υπουργικούς θώκους δεν αποδίδει παρά την επιστράτευση και τις φιλότιμες προσπάθειες του Βρετανού πρεσβευτή. Οι Έλληνες πολιτικοί στο Κάιρο αρνούνται με το επιχείρημα ότι η ισχυρή κυβέρνηση που επιζητούν οι Βρετανοί να σχηματιστεί θα αποφασιστεί στην πολιτική διάσκεψη. Οι Βρετανοί αντίθετα επιδιώκουν να ηγείται ο Παπανδρέου συγκροτημένης κυβέρνησης με συγκεκριμένο πρόγραμμα όταν αρχίσει η διάσκεψη ώστε να αποσπάσει την πρωτοβουλία από το ΕΑΜ ακόμα

⁴⁷ F.O.371/43730 R6615, R6661 τηλεγράφημα F.O 174 και τηλεγράφημα Leeper 275, 24 και 25 Απριλίου 1944

και αν αυτό χρησιμοποιήσει το επιχείρημα ότι η δική του κυβέρνηση ήδη λειτουργεί στα βουνά.

Η διαφορετική άποψη του Βενιζέλου στο θέμα αυτό αλλά κυρίως η πεποίθηση ότι θα ενδώσει στις απόψεις του ΕΑΜ οδηγούν τον Leeper στην απόφαση να τον ωθήσει σε παραίτηση παρά το γεγονός ότι ο Γεώργιος διστάζει να το πράξει. Συγκροτείται έτσι μία κυβέρνηση “βρετανικής κατασκευής” , όπως ο ίδιος ενημερώνει το Foreign Office αλλά με την κατάλληλη ηγεσία για να διευθύνει τη διάσκεψη.⁴⁸ Ο Παπανδρέου δεν κατορθώνει τελικά να αποκτήσει υπουργούς και ορκίζεται μόνος του. Έχει όμως την υποστήριξη του βρετανού και του αμερικάνου πρεσβευτή, του πρωθυπουργού της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης J. Smuts αλλά και του Churchill ο οποίος με προσωπικό μήνυμα που δημοσιεύεται στον τύπο υπόσχεται την ισχυρή και σταθερή υποστήριξη της Βρετανίας.

Εκτός από ένα μήνυμα του Βενιζέλου, αποτέλεσμα και αυτό συνδυασμένων πιέσεων, οι Έλληνες πολιτικοί δεν παρέχουν καμία υποστήριξη στον Παπανδρέου. Παράλληλα η βρετανική πλευρά αντιμετωπίζει το ενδεχόμενο να αποτύχει η διάσκεψη. Σ’ αυτή την περίπτωση θα υποβαθμίσει τη σημασία της επισημαίνοντας στον τύπο ότι η διάσκεψη δεν μπορεί να θεωρηθεί συντακτική συνέλευση εφ’ όσον οι αντιπρόσωποι σ’ αυτήν δεν έχουν εκλεγεί και γι αυτό η μόνη σημαντική συμβολή της είναι να παροτρύνει τον Παπανδρέου να συστήσει στον Γεώργιο να διευρύνει την κυβέρνηση.

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΛΙΒΑΝΟΥ.

Η βρετανική κυβέρνηση επιδιώκει το Συνέδριο αυτό να ολοκληρωθεί με το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας στην οποία να συμμετέχουν όλα τα πολιτικά κόμματα και το ΕΑΜ. Η συμμετοχή του ΕΑΜ είναι απαραίτητη γιατί όπως πιστεύουν οι Βρετανοί μόνο τότε μπορούν οι στρατιωτικές δυνάμεις τους και η ελληνική κυβέρνηση να αποβιβαστούν στην Ελλάδα χωρίς να συναντήσουν αντίσταση.

Τα αστικά πολιτικά κόμματα και ο Ζέρβας αρνούνται αρχικά να στείλουν αντιπροσώπους αν λάβει μέρος και το ΕΑΜ αλλά τελικά συνειδητοποιούν ότι

⁴⁸ F.O.371/43730 R6820, R6881 τηλεγραφήματα Leeper 285 και 289, 28 και 29 Απριλίου 1944

πρέπει να εγκαταλείψουν αυτή την αδιάλλακτη στάση. Ο Leeper επιλέγει να συγκληθεί το Συνέδριο στο Λίβανο, μακριά από την έντονη πολιτική ατμόσφαιρα του Καΐρου. Αν και τυπικά συγκαλείται από την ελληνική κυβέρνηση στην πραγματικότητα οργανώνεται από τον Leeper που ελέγχει αποτελεσματικά κάθε πτυχή του. Στο πλαίσιο αυτό αρχίζει να εφαρμόζεται ένα καλά οργανωμένο σχέδιο με στόχο να βρεθεί το EAM αντιμέτωπο με ένα ενωμένο μέτωπο όλων των άλλων πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων ώστε όχι μόνο να μη μπορέσει να πάρει την πρωτοβουλία ή να έχει κυρίαρχο ρόλο στο Συνέδριο αλλά υπό την πίεση καταγγελιών εναντίον του να αποδεχθεί τη συμμετοχή του ως μειοψηφία στην συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Βασικό σκέλος αυτού του σχεδίου είναι η κατάλληλη αντιμετώπιση του EAM από τις εφημερίδες και το BBC. Ο Leeper πιστεύει ότι το BBC, όπως και ο βρετανικός τύπος υπερεκτιμά τη σημασία του EAM και αναφέρεται σ' αυτό με πάρα πολλά ευνοϊκά σχόλια. Γι αυτό το λόγο πρέπει το BBC να μην αναφερθεί καθόλου στη δραστηριότητα των ανταρτών μέχρι να τελειώσει το Συνέδριο. Ο ίδιος ο Churchill με παρέμβαση του ορίζει ότι κάθε εξαίρεση στην απαγόρευση δημοσίευσης πληροφοριών για το EAM/ΕΛΑΣ πρέπει να έχει τη δική του έγκριση. Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής θα είναι ότι από τις αρχές Μαΐου, όπως αναφέρουν οι Times του Λονδίνου, αρχίζει να εφαρμόζεται μια αυστηρή λογοκρισία σχετικά με τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις με αποτέλεσμα 23 διαπιστευμένοι πολεμικοί ανταποκριτές στο Κάιρο να διαμαρτυρηθούν έντονα με επιστολή τους ότι κινδυνεύουν να χρησιμοποιηθούν ως φερέφωνα επίσημων απόψεων και προπαγάνδας.⁴⁹

Το Foreign Office και ο ίδιος ο Churchill εξηγούν στον Molotov την πολιτική τους για την Ελλάδα και ζητούν δίκαιη αντιμετώπιση του Παπανδρέου. Η Μόσχα δεν παίρνει θέση στο ζήτημα αλλά, όπως πιστεύει το Foreign Office δίνει εντολή στον πρεσβευτή της στο Κάιρο να συνεργαστεί με τον Leeper ο οποίος τον κρατά ενήμερο για τις ενέργειες του, όπως άλλωστε και τον MacVeagh στο πλαίσιο της στενής συνεργασίας που έχει μαζί του.

Η επέμβαση του Leeper προβάλλει ανάγλυφη όταν στις παραμονές του Συνεδρίου δίνει εντολή να συλληφθούν και απομακρυνθούν από την Αίγυπτο

⁴⁹ *The Times* 3 Μαΐου 1944. R6627 FO.371/43706 τηλεγράφημα Churchill T925/4, 23 Απριλίου 1944.

ο μέχρι πρόσφατα υπουργός στρατιωτικών Καραπαναγιώτης και ο βιομήχανος Μποδοσάκης-Αθανασιάδης, επειδή είναι δραστήριοι αντίπαλοι του Παπανδρέου. Η μόνη αντίρρηση του τελευταίου όπως και του Γεώργιου είναι να μη γίνουν οι συλλήψεις την ημέρα που ορκίζεται πρωθυπουργός όπως αρχικά έχει αποφασίσει ο Leeper. Στα πλαίσια των βολιδοσκοπίσεων που πραγματοποιούν οι Leeper και Παπανδρέου διαπιστώνουν με ικανοποίηση ότι ο Κ.Πυρομάγλου και οι άλλοι δύο αντιπρόσωποι του ΕΔΕΣ θα συμφωνήσουν με τις θέσεις που θα υποστηρίξει ο Έλληνας πρωθυπουργός στο Συνέδριο. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί γνωρίζουν ότι μετά την αιματηρή διάλυση της ΕΚΚΑ ο ΕΔΕΣ παραμένει η μόνη υπολογίσιμη αντιστασιακή οργάνωση απέναντι στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Στα τέλη Απριλίου ο Παπανδρέου παρουσιάζει τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του οι οποίες με την έγκριση του Leeper και του αρχιστράτηγου Μ. Ανατολής στρατηγού Paget, δημοσιεύονται στον τύπο και μεταδίδονται στην Ελλάδα από το BBC. Με σύνθημα «Μία Πατρίς, μία Κυβέρνηση ένας Στρατός» γίνεται έκκληση για ενότητα παράλληλα με την προειδοποίηση ότι αν αποτύχουν οι διαπραγματεύσεις «το Έθνος θα γνωρίζει ποίος έπταισε».⁵⁰

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο Παπανδρέου και συνακόλουθα η βρετανική κυβέρνηση στις αρχές Μαΐου είναι ότι ανεξάρτητα από την αυτοπεποίθηση που δείχνει παραμένει το γεγονός ότι η κυβέρνηση του εξακολουθεί να αποτελείται μόνο από τον ίδιο παρά την ισχυρή βρετανική υποστήριξη. Για το λόγο αυτό το ενδεχόμενο της αποτυχίας του Συνεδρίου εξακολουθεί να απασχολεί σοβαρά το Λονδίνο και ο Leeper ζητά από τον Παπανδρέου, ο οποίος και συμφωνεί, να συντονίσει μαζί του κάθε ενέργεια που θα κάνει αν διαπιστώσει ότι το συνέδριο θα καταλήξει σε ρήξη με το ΕΑΜ.

Ο Eden πιστεύει ότι ο Παπανδρέου είναι η μόνη τους ελπίδα από όσο μπορούν να προβλέψουν. Το Foreign Office απορρίπτει την πρόταση του Leeper να καθοδηγήσει τον Παπανδρέου να έχει πάντα υπ' όψη του τα βρετανικά συμφέροντα όταν θα διευθύνει τις διαπραγματεύσεις. Η εξήγηση που δίνει στον πρεσβευτή τους είναι ότι αν και δεν πρόκειται να μειωθεί η

⁵⁰ Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος...* σ.54.

υποστήριξη προς τον Παπανδρέου δεν είναι επιθυμητό προς το παρόν να αναληφθούν οριστικές δεσμεύσεις απέναντι του.⁵¹ Είναι προφανές ότι επιθυμούν να τον κρίνουν εκ του αποτελέσματος.

Ένα ξενοδοχείο σ' ένα απομακρυσμένο χωρίο στα βουνά του Λιβάνου έχουν επιλέξει οι άγγλοι ως έδρα του Συνεδρίου. Ο Leeper με το επιτελείο του εγκαθίσταται σε άλλο ξενοδοχείο, στο δρόμο που οδηγεί στη Βηρυτό, όπου δέχεται τους αντιπροσώπους των κομμάτων και οργανώσεων που σπεύδουν, πολλοί από αυτούς, να τον συναντήσουν. Παρεμβαίνει με τον τρόπο αυτό αποφασιστικά, αλλά από διακριτική απόσταση στην πορεία του Συνεδρίου. Η αμερικανική κυβέρνηση αντίθετα συνεχίζει και στην περίπτωση αυτή την πολιτική μη επέμβασης στα ελληνικά ζητήματα και ο MacVeagh δεν ακολουθεί το βρετανό συνάδελφο του στο Λίβανο.

Πριν ακόμα αρχίσει το Συνέδριο έχει ήδη καταστεί σαφές ότι το κύριο πρόβλημα που θα το απασχολήσει είναι η εδραίωση του ΕΑΜ στην Ελλάδα και η δράση και το μέλλον του ΕΛΑΣ. Στις συναντήσεις που έχει ο Leeper στις παραμονές με τα μέλη του Συνεδρίου, ενθαρρύνει όσους σκοπεύουν να ακολουθήσουν σκληρή γραμμή απέναντι στο ΕΑΜ και προσπαθεί να αποσπάσει τους αντιπροσώπους της ΠΕΕΑ από την επιρροή του ΚΚΕ και του ΕΑΜ.⁵²

Η τακτική που θα ακολουθήσει στο Συνέδριο ο Παπανδρέου όπου θα ζητήσει να εγκριθεί η ολοκληρωμένη πρόταση που έχει ήδη διατυπώσει είναι αντικείμενο ειδικής συνάντησής του με τον Leeper.

Ο Παπανδρέου συμφωνεί με τον Leeper να ακολουθήσει την εξής τακτική: να ενθαρρύνει τους συνέδρους από την Αθήνα να επιτεθούν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και να ζητήσουν τη διάλυση του ΕΛΑΣ. Αν στο σημείο αυτό οι κομμουνιστές προσπαθήσουν να προκαλέσουν ρήξη είναι αποφασισμένος να το αποφύγει για να μη θεωρηθεί από τον αμερικανικό και βρετανικό λαό ότι εμποδίζει το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Γι αυτό θα προτείνει τη ριζική αναδιοργάνωση του ΕΛΑΣ κάτω από τη διοίκηση της εθνικής κυβέρνησης ώστε να μετασχηματιστεί σε εθνικό στρατό. Θα απαιτήσει όμως επίσημα

---

⁵¹ R7200 F.O.371/43714 τηλεγράφημα F.O. 210, 10 Μαΐου 1944

⁵² Π.Παπαστράτης, «Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου» στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε Κρίση*. Θεμέλιο, Αθήνα, 1984, σ.215

αυτός ο στρατός να μην είναι πολιτικός. Το ΕΑΜ δύσκολα θα αρνηθεί, πιστεύει ο Παπανδρέου, εφ' όσον θα έχει δεχθεί τη συγκρότηση εθνικού στρατού. Σ' αυτή τη βάση θα δεχθεί την είσοδο του ΕΑΜ στην κυβέρνηση. Εφ' όσον όμως δεχθούν θα βρεθούν κάτω από τον έλεγχο της πλειοψηφίας επειδή θα θωρηθούν και αυτοί υπεύθυνοι για την τιμωρία των στασιαστών των ενόπλων δυνάμεων με αποτέλεσμα να εκτεθούν στους οπαδούς τους στην Ελλάδα ενώ το ίδιο θα συμβεί και με οποιαδήποτε ενέργεια τους ΕΛΑΣ εναντίον του νέου εθνικού στρατού. Κατά συνέπεια η εθνική κυβέρνηση θα μπορέσει να έρθει σε ρήξη με το ΕΑΜ από πολύ ισχυρότερη θέση. Επισημαίνει επίσης ο Παπανδρέου ότι αν εξοπλίσουν οι βρετανοί αυτό το νέο εθνικό στρατό θα μπορούν πολύ σύντομα να στηριχθούν σε μία δύναμη η οποία, χωρίς να φοβάται τον ΕΛΑΣ, θα συνεργαστεί πολύ καλύτερα μαζί τους. Διαβεβαιώνει επιπλέον τον Άγγλο πρεσβευτή ότι όλοι οι σύνεδροι, εκτός από τους κομμουνιστές, τον εξουσιοδότησαν να υιοθετήσει στο Συνέδριο όποια πολιτική κρίνει κατάλληλη ακόμα και αν καταλήξει σε άμεση διάλυση του ΕΑΜ. Ο μόνος όρος που θέτουν οι σύνεδροι τονίζει ο Παπανδρέου είναι η σύμφωνη γνώμη του Leeper και η ισχυρή υποστήριξη της βρετανικής κυβέρνησης.⁵³

Όταν επομένως αρχίζει το Συνέδριο στις 17 Μαΐου έχουν προαποφασιστεί, με την έγκριση των Βρετανών, όχι μόνο οι προτάσεις που υποβάλλει ο Παπανδρέου αλλά και τα πλαίσια μέσα στα οποία θα κινηθεί η πλειοψηφία των ομιλητών. Στο Συνέδριο συμμετέχουν εκτός από τον Γ. Παπανδρέου, από το κόμμα των Φιλελευθέρων οι Σοφ. Βενιζέλος, Κ. Ρέντης, Γ. Εξηντάρης, Γ. Βασιλειάδης, από το Λαϊκό Κόμμα ο Δ. Λόντος, από το Εθνικό Λαϊκό Κόμμα ο Σπ. Θεοτόκης, από το ΚΚΕ ο Π. Ρούσσο, από το Προοδευτικό Κόμμα ο Γ. Σακαλής, από το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα, ο Αλ. Μυλωνάς, από την Ένωση Αριστερών ο Ι. Σοφιανόπουλος, από το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα ο Π. Κανελλόπουλος, ο Φ. Δραγούμης ως ανεξάρτητος, από την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) οι Αλ. Σβώλος, Α. Αγγελόπουλος, Ν. Ασκούσης, από το ΕΑΜ οι Μ. Πορφυρογένης και Δ. Στρατής, ο υποστράτηγος Στ. Σαράφης αρχηγός του ΕΛΑΣ, από τον ΕΔΕΣ οι Κ. Πυρομάγλου, Σ.Μεταξάς, Ι. Μεταξάς, από την Εθνική και Κοινωνική

⁵³ R7608 F.O.371/43731 Spears (Βηρυτός) προς F.O. τηλεγράφημα 278, 13 Μαΐου 1944.

Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ) ο Γ. Καρτάλης, από τις εθνικές οργανώσεις οι Κ. Βεντήρης και Α. Σταθάτος.⁵⁴

Ο Παπανδρέου ανοίγει το Συνέδριο κατηγορώντας το ΕΑΜ ότι δεν αποβλέπει μόνο στον απελευθερωτικό αγώνα αλλά προετοιμάζει τη μεταπολεμική δυναμική του επικράτηση. Το τοποθετεί στην ίδια κατηγορία με τους Γερμανούς και τα Τάγματα Ασφαλείας. «Σφάζουν οι Γερμανοί. Σφάζουν τα Τάγματα Ασφαλείας. Σφάζουν και οι Αντάρται. Σφάζουν και καίουν...»⁵⁵.

Αναπτύσσοντας στη συνέχεια το Εθνικό Πρόγραμμα, όπως έχει μετονομάσει τις προγραμματικές δηλώσεις του, ζητά συγκρότηση εθνικού στρατού. Για να τον ενισχύσει ο Leeper στο θέμα αυτό τον έχει προμηθεύσει με επιστολή του άγγλου αρχιστράτηγου Μ. Ανατολής, για να τη διαβάσει στο Συνέδριο, ότι συμφωνεί με αυτή την πρόταση. Ο Βενιζέλος, που τον ακολουθεί στο βήμα, αναφέρεται στην ανταρσία των ενόπλων δυνάμεων, όπως έχει προσυμφωνήσει με τον Παπανδρέου. Δεν την καταγγέλλει όμως στο βαθμό που επιθυμεί ο Leeper ο οποίος ενημερώνει το Λονδίνο με λεπτομερή αλληπάλληλα καθημερινά τηλεγραφήματα για την εξέλιξη του Συνεδρίου. Στις τρεις ημέρες που διαρκεί το Συνέδριο διατηρείται στις ομιλίες των αντιπροσώπων η διαχωριστική γραμμή που έχει καθοριστεί πριν από την έναρξη του. Οι αντιπρόσωποι των αστικών κομμάτων και οργανώσεων υποστηρίζουν τον Παπανδρέου και καταδικάζουν το ΕΑΜ, ιδιαίτερα ο Γ. Καρτάλης ο οποίος αναφέρεται στη διάλυση της ΕΚΚΑ και τη δολοφονία του συνταγματάρχη Δ. Ψαρρού από τον ΕΛΑΣ, ένα γεγονός που έχει εντείνει το αρνητικό κλίμα εναντίον του ΕΑΜ στο Συνέδριο.

Ο Ρούσσος του ΚΚΕ περιορίζεται στο να δικαιολογήσει και να υπεραμυνθεί της πολιτικής του ΕΑΜ όταν παίρνει το λόγο. Πριν αρχίσει το Συνέδριο ένα τηλεγράφημα στους Churchill και Roosevelt με το οποίο καταδικάζουν την ανταρσία των ενόπλων δυνάμεων η οποία έχει εκδηλωθεί με συγκεκριμένο στόχο την υποστήριξη της ΠΕΕΑ, ως πράξη παραφρόνων ανεύθυνων προσώπων.⁵⁶ Είναι προφανές ότι λόγοι πολιτικής σκοπιμότητας

⁵⁴ Το Εθνικό Συμβόλαιο του Λιβάνου όπως ονομάστηκε το κείμενο που συμφωνήθηκε έχουν υπογράψει και οι Χ. Σγουρίτσας, Λ. Λαμπριανίδης, και Θ. Τσάτσος χωρίς να έχουν λάβει μέρος στο Συνέδριο.

⁵⁵ Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος...*, σ. 67

⁵⁶ R7649 F.O.371/43731 Spears (Βηρυτός) προς F.O. τηλεγραφήματα 282, 283 14 Μαΐου 1944

υπαγόρευσαν αυτή την ενέργεια ως συμβολή στην προσπάθεια για εθνική ενότητα. Στο κλίμα όμως που κυριαρχεί στο Συνέδριο και το οποίο έχει τόσο προσεκτικά προσχεδιαστεί, η ενέργεια αυτή δεν έχει καμία πιθανότητα να εκληφθεί ως συμβολή στην ενότητα. Αντίθετα υπογραμμίζει την αμυντική, αν όχι απολογητική, στάση τους που έχει ως αποτέλεσμα να υπερκεραστούν από τον Παπανδρέου, να κατηγορηθούν και να απομονωθούν.

Το Foreign Office σχολιάζοντας τα αποτελέσματα της πρώτης ημέρας του Συνεδρίου επισημαίνει ότι αν το ΕΑΜ και οι κομμουνιστές συμφωνήσουν να μπουν στην κυβέρνηση παρά την επίθεση του Παπανδρέου και την υποστήριξη που έχει από τους άλλους συνέδρους, αυτό θα ισοδυναμεί με παράδοση.

Στο πλαίσιο αυτό διασφαλίζεται και ο κίνδυνος από τη στρατιωτική παρουσία του ΕΛΑΣ. Ο Leeper διαβεβαιώνει τον Παπανδρέου ότι οι απαιτήσεις του βρετανικού στρατηγείου Μ. Ανατολής που επικαλείται το ΕΑΜ για να διατηρηθεί ο ΕΛΑΣ δεν πρόκειται να εμποδίσουν την διάλυση του.

Στις 20 Μαΐου ολοκληρώνεται το Συνέδριο με την υπογραφή του Εθνικού Συμβολαίου όπως ονομάστηκαν οι αποφάσεις του.

Οι αποφάσεις αυτές είναι:

- Η ανασύνταξη και πειθάρχηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής.
- Η ενοποίηση και πειθάρχηση υπό τις διαταγές της Ενιαίας Κυβέρνησης όλων των αντάρτικων σωμάτων της ελεύθερης Ελλάδας καθώς και η κινητοποίηση, όταν φθάσει η ώρα, όλων των μαχητικών δυνάμεων του Έθνους εναντίων των κατακτητών.
- Η κατάργηση της τρομοκρατίας στην ύπαιθρο και η παγίωση της προσωπικής ασφάλειας και της προσωπικής ελευθερίας του Λαού, όταν και όπου ο κατακτητής αποσύρεται.
- Η συνεχής μέριμνα για την επαρκή αποστολή τροφίμων και φαρμάκων στην Ελλάδα.
- Η εξασφάλιση κατά την απελευθέρωση της τάξης και της ελευθερίας του λαού ώστε απαλλαγμένος από υλική και ψυχολογική βία να αποφασίσει

κυριαρχικά για το πολίτευμα για το κοινωνικό καθεστώς και για την κυβέρνηση της αρεσκείας του.

-Η επιβολή σκληρών κυρώσεων κατά των προδοτών της πατρίδας και κατά των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του λαού.

-Η πρόνοια για την άμεση ικανοποίηση μετά την απελευθέρωση, των υλικών αναγκών του Ελληνικού Λαού.

-Η πλήρης εθνική αποκατάσταση και η πλήρης ασφάλεια των νέων συνόρων.⁵⁷

Οι λόγοι για τους οποίους αποφασίζει το ΚΚΕ και το ΕΑΜ να λάβει μέρος στο Συνέδριο του Λιβάνου δεν έχουν ακόμα διευκρινιστεί. Τα κομματικά αρχεία για το θέμα αυτό δεν είναι διαθέσιμα και η ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ αλλά και οι αντιπρόσωποι που συμμετείχαν δεν τοποθετήθηκαν ουσιαστικά στο πρόβλημα.

Το ΚΚΕ και το ΕΑΜ οπωσδήποτε καταλαβαίνουν ότι η στάση του Leeper και του Παπανδρέου είναι απροκάλυπτα εχθρική απέναντι τους. Κατανοούν επίσης ότι τα αστικά κόμματα και οι δεξιές οργανώσεις θα κάνουν ότι μπορούν στο Συνέδριο για να τα υπονομεύσουν με την αμέριστη βοήθεια των βρετανών και του Παπανδρέου. Η πρόσκληση να λάβουν μέρος μαζί με οργανωτές και κόμματα που υφίστανται μόνο κα' όνομα αυτό τον σκοπό εξυπηρετεί.

Η απόφαση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ να λάβουν μέρος στο Συνέδριο πρέπει να οφείλεται στην πεποίθησή τους ότι διατηρώντας την ισχυρή οργάνωσή τους στην Ελλάδα μπορούν να επηρεάσουν την κατάσταση την κατάλληλη στιγμή. Η ΠΕΕΑ ιδιαίτερα μετά την ανασυγκρότηση της προβληματίζει σοβαρά τους βρετανούς ως προς την απήχηση που έχει στο λαό. Το γεγονός αυτό δεν γνωρίζει το ΚΚΕ και το ΕΑΜ και χρησιμοποιεί την ΠΕΕΑ ως μέσο πίεσης στις διαπραγματεύσεις και όχι ως εναλλακτική λύση στην κυβέρνηση εξορίας. Η συμμετοχή του ΚΚΕ του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ στο Λίβανο πρέπει να εξηγηθεί με βάση την απόφαση της ηγεσίας του ΚΚΕ να διαπραγματευθεί Στο πλαίσιο αυτό η ηγεσία δε συνεκτιμά μία σειρά από παραμέτρους. Ενώ θέτει σκληρούς όρους, την εξασφάλιση των μισών εδρών στη νέα κυβέρνηση και τη

---

⁵⁷ Ο Παπανδρέου τροποποιεί κατά τη διάρκεια της έγκρισης της απόφασης του Συνεδρίου την πρώτη διατύπωση της ενότητας αυτής που διεκδικεί τη δημιουργία μίας Μεγάλης Ελλάδας.

διευθέτηση του καθεστωτικού ζητήματος, στέλνει μία ομάδα αντιπροσώπων με ιδεολογική ανομοιογένεια, φυσικό άλλωστε αποτέλεσμα του μετωπικού χαρακτήρα του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ. Πρόκειται για πρόβλημα το οποίο οπωσδήποτε γνωρίζει και αδυνατεί να αντιμετωπίσει.

Όταν απορρίπτεται τον Αύγουστο 1943 παρόμοια διεκδίκηση υπουργείων από τους αντιπροσώπους του ΕΑΜ στο Κάιρο, δεν είναι δυνατό να γίνει αποδεκτή το Μάιο 1944 στο πλαίσιο πλέον μίας εντελώς διαφορετικής πολιτικής συγκυρίας και ενώ οι βρετανοί έχουν επιλέξει πρωθυπουργό που συσπειρώνει τις αστικές πολιτικές δυνάμεις.

Οι κομμουνιστές αντιπρόσωποι είναι απομονωμένοι σ' ένα αρνητικά επηρεασμένο από τη δολοφονία του Ψαρρού Συνέδριο και υπό πίεση από τους βρετανούς και τους άλλους αντιπροσώπους του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ όπου φαίνεται και η διαφοροποίηση μεταξύ τους. Το αποτέλεσμα είναι να μη θέσουν τους όρους του ΚΚΕ γιατί, όπως εξηγεί ο Σβώλος στον Leeper, καταλαβαίνουν την ανάγκη επίτευξης εθνικής ενότητας. Στην ουσία όμως αποκομμένοι τηλεγραφικά από την ηγεσία του κόμματος με απόφαση των βρετανών και μη θέλοντας προφανώς να αναλάβουν την ευθύνη για την αποτυχία του Συνεδρίου δεν ακολουθούν τις εντολές που έχουν, όπως προκύπτει και από την αντίδραση του ΚΚΕ όταν επιστρέφει η αντιπροσωπεία στην ελεύθερη Ελλάδα.

ΑΠΟ ΤΟ ΛΙΒΑΝΟ ΣΤΗΝ ΚΑΖΕΡΤΑ

Το επόμενο βήμα στις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις μετά το Συνέδριο του Λιβάνου είναι ο σχηματισμός Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Ο Γεώργιος και ο Βρετανός πρεσβευτής Leeper επιλέγουν χωρίς δισταγμό τον Γ. Παπανδρέου για τη θέση του πρωθυπουργού ο οποίος διορίζεται στις 24 Μαΐου με Αντιπρόεδρο τον Σ. Βενιζέλο.

Στα τέλη Αυγούστου 1944 συμμετέχουν στην κυβέρνηση από το Κόμμα των Φιλελευθέρων: Θ. Τσάτσος (Οικονομικών και Ανασυγκροτήσεως), Γ. Βασιλειάδης (Εμπορικής Ναυτιλίας), Εμμ. Σοφούλης (Άνευ Χαρτοφυλακίου). Από το Λαϊκό Κόμμα: Π. Ράλλης (Αεροπορίας), Σ. Τσακόπουλος (Άνευ Χαρτοφυλακίου), Δ. Λόντος (Πρόνοιας και Κρατικής Αντιλήψεως), Δ. Χέλμης

(Άνευ Χαρτοφυλακίου). Από το Εθνικό Λαϊκό Κόμμα: Σπ. Θεοτόκης (Επισπισμού). Από το Προοδευτικό Κόμμα Γ. Σακαλής (Άνευ Χαρτοφυλακίου). Από την ΕΚΚΑ: Γ. Καρτάλης (Τύπου και Πληροφοριών). Από τον ΕΔΕΣ: Χρ. Σγουρίτσας (Παιδείας). Από το Δημοκρατικό Κόμμα: Λ. Λαμπριανίδης (Προεδρίας Κυβερνήσεως). Ανεξάρτητος Φ.Δραγούμης (Υφυπ.Εξωτερικών). Ο Γ.Παπανδρέου αναλαμβάνει και τα Υπουργεία Στρατιωτικών και Ναυτικών.

Το κύριο όμως πρόβλημα που προέχει είναι η συμμετοχή του ΕΑΜ σ' αυτή την κυβέρνηση. Το θέμα αυτό παραμένει ανοιχτό και απασχολεί τους Βρετανούς και την κυβέρνηση μέχρι τα μέσα Αυγούστου 1944 όταν το ΕΑΜ αποδέχεται να στείλει αντιπροσώπους. Οι διαπραγματεύσεις υπογραμμίζουν το πρόβλημα συγκρότησης αλλά κυρίως αποδοχής που αντιμετωπίζει αυτή η κυβέρνηση από μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού ενώ πλησιάζει η απελευθέρωση. Παράλληλα με αυτό το μείζον πρόβλημα, ο Παπανδρέου αντιμετωπίζει τις προσωπικές φιλοδοξίες των Ελλήνων πολιτικών που παρεπιδημούν στο Κάιρο οι οποίοι τον θεωρούν επιπλέον υπεύθυνο για την σύλληψη από τους Βρετανούς την εποχή του κινήματος του Απριλίου, του Β. Καραπαναγιώτη πρώην Υπουργού Στρατιωτικών και του επιχειρηματία Πρόδρομου Μποδοσάκη των οποίων ζητούν την απελευθέρωσή .

Ενώ όμως ο Καραπαναγιώτης έχει συλληφθεί στις αρχές Μαΐου μετά από διαταγή του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Μέσης Ανατολής, ο Πρ.Μποδοσάκης και ο εκδότης και στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων Δ.Λαμπράκης μεταφέρονται από τους βρετανούς στο Λίβανο όπου τίθενται σε κατ' οίκον περιορισμό μετά από αίτημα του ίδιου του Παπανδρέου να ληφθούν μέτρα εναντίον τους.⁵⁸

Με αυτό τον τρόπο επιδιώκει να εδραιώσει τη θέση του. Στο πλαίσιο αυτό ο Παπανδρέου προτείνει στους Βρετανούς να μην εκτελεστούν οι 18 καταδικασμένοι σε θάνατο για το κίνημα του Απριλίου, από το αρμόδιο ελληνικό στρατοδικείο, εγκαταλείποντας την αρχική του θέση ότι όλες οι ομόφωνες θανατικές καταδίκες πρέπει να εφαρμοστούν. Η απότομη μεταστροφή του οφείλεται στην επισήμανση των Βρετανών ότι οι εκτελέσεις

⁵⁸ Μ.Σπηλιωτοπούλου, Π.Παπαστράτης (σύνταξη) *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940-1944....* Τόμος Β', σ.262-263

αυτές θα ενισχύσουν την ήδη ισχυρή αντίδραση στη Βρετανία για το θέμα αυτό με κίνδυνο να υπονομευθεί η ανακοίνωση της πλήρους υποστήριξης του στην οποία έχει αποφασίσει να προβεί η βρετανική κυβέρνηση και η οποία τελικά πραγματοποιείται στα τέλη Ιουλίου.⁵⁹ Η στήριξη του Παπανδρέου για άλλη μία φορά πριν εισέλθει το ΕΑΜ στην κυβέρνηση, εντάσσεται στο πλαίσιο της βρετανικής πολιτικής που εν όψει της απελευθέρωσης και με αφορμή το κίνημα του Απριλίου έχει πλέον εγκαταλείψει όποιους ενδοιασμούς είχε ως προς τη μορφή και την έκταση της επέμβασης της η οποία συνεχίζεται αποκάλυπτη μέχρι και το Δεκέμβριο 1944.

Το γεγονός ότι την πολιτική στήριξης της Κυβέρνησης Εθνικής ενότητας και την πορεία των διαπραγματεύσεων επιβλέπει ο Churchill προσωπικά υπογραμμίζει τη σημασία που αποδίδουν οι βρετανοί στην ειρηνική επάνοδο και την αποκατάσταση της επιρροής τους στην Ελλάδα.

Παράλληλα όμως τηρούν τα προσχήματα μίας πολιτικής συνεργασίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση στο θέμα αυτό. Για το λόγο αυτό ο Leeper εντέλλεται να βρίσκεται σε διαρκή επαφή με τους πρέσβεις αυτών των κρατών στο Κάιρο από τους οποίους να επιδιώξει να υποστηρίξουν τις ενέργειες του.

Το θέμα της συμμετοχής του ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΠΕΕΑ στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας προκύπτει όταν μετά το Συνέδριο η ηγεσία των οργανώσεων στην Ελλάδα διαπιστώνει ότι οι αρχικοί όροι της δεν ικανοποιήθηκαν. Κατά συνέπεια τους απαγορεύει να λάβουν μέρος σ' αυτήν αν δεν συμφωνηθεί προηγουμένως ότι ένα τμήμα της κυβέρνησης θα εγκατασταθεί άμεσα στην Ελεύθερη Ελλάδα και δεν διορίσει η ΠΕΕΑ τους υπουργούς στρατιωτικών και εσωτερικών. Ένας επιπλέον όρος είναι να επιλυθεί το συνταγματικό ζήτημα πριν συμφωνήσουν να μπουν στην κυβέρνηση.

Στις αρχές Ιουλίου το ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΠΕΕΑ επανέρχονται με τις οριστικές προτάσεις τους. Εκτός από ό,τι έχουν ήδη διατυπώσει ζητούν:

- ο Ζέρβας να σταματήσει τις επιθέσεις εναντίον του ΕΛΑΣ εφαρμόζοντας τη Συμφωνία της Πλάκας του Φεβρουαρίου 1944
- να αποκηρυχθούν δημόσια τα Τάγματα Ασφαλείας

⁵⁹ R11554 F.O.43703 τηλεγράφημα Leeper 542 24 Ιουλίου 1944

-μία προσωπική δήλωση του Γεωργίου, μετά την είσοδο του ΕΑΜ στην κυβέρνηση, ότι θα εφαρμοστεί πλήρως η Συμφωνία του Λιβάνου.

-όλες οι εκτελέσεις μετά το κίνημα του Απριλίου να αποφευχθούν και να δοθεί αμνηστία μετά την συμπλήρωση της κυβέρνησης

-να δοθούν πέντε από τα συνολικά δεκαπέντε υπουργεία στο ΕΑΜ και την ΠΕΕΑ, μεταξύ των οποίων τα Υπουργεία Στρατιωτικών και Εσωτερικών.

Ο Παπανδρέου αντίθετα από ότι πιστεύουν οι Βρετανοί, θεωρεί όλους αυτούς τους όρους εντελώς απαράδεκτους. Για να τερματίσει όμως τις διαπραγματεύσεις, όπως δηλώνει στον Leeper, θέλει να τον στηρίξει η βρετανική κυβέρνηση με δήλωση της ότι σταματά τη βοήθεια προς το ΕΑΜ επειδή είναι αυτό που ευθύνεται για την αποτυχία να επιτευχθεί ενότητα. Επειδή το Foreign Office πιστεύει ότι αν δεν μπει το ΕΑΜ στην Κυβέρνηση η ελληνική πολιτική κατάσταση δεν θα σταθεροποιηθεί, καθιστά σαφές στον Παπανδρέου να αποφύγει να προκαλέσει ρήξη με το ΕΑΜ. Τη θέση αυτή των Βρετανών ο Παπανδρέου γνωρίζει πολύ καλά ήδη από το Συνέδριο του Λιβάνου. Η βρετανική κυβέρνηση καταλήγει τελικά στην απόφαση να περιοριστεί στην άσκηση πιέσεων και να μη διακόψει τις σχέσεις αποσύροντας τους Βρετανούς και Αμερικάνους αξιωματικούς συνδέσμους επειδή λειτουργούν ανασταλτικά απέναντι στα εξτρεμιστικά στοιχεία της οργάνωσης. Όπως εξ άλλου ενημερώνει ο Eden τον Churchill τα εφόδια που στέλνονται στον ΕΛΑΣ είναι τα ελάχιστα δυνατά ώστε να συνεχίσει να συνεργάζεται με τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή.⁶⁰

Στις 4 Αυγούστου μήνυμα της ΠΕΕΑ και του ΚΚΕ δηλώνει ότι είναι έτοιμοι να λάβουν μέρος στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας όχι όμως με πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου ο οποίος πρέπει να αντικατασταθεί. Το υπουργικό συμβούλιο συζητά το θέμα δια μακρόν και στη συνέχεια ο Παπανδρέου τονίζει στον εκπρόσωπο της βρετανικής πρεσβείας ότι αν τον θεωρούν απαραίτητο ως πρωθυπουργό εξαρτάται από αυτούς να το καταστήσουν σαφές. Το ζήτημα βρίσκεται στα χέρια της βρετανικής κυβέρνησης καταλήγει ο Παπανδρέου. Η βρετανική αντίδραση είναι άμεση και η υποστήριξη στον Παπανδρέου πλήρης. Ο Churchill παρεμβαίνει προσωπικά και σε σημείωμα

⁶⁰ R10612 F.O. 371/43689 Eden προς Churchill PM 44/509, 8 Ιουλίου 1944.

του γράφει χαρακτηριστικά «δεν μπορούμε να στηρίξουμε κάποιον όπως έχουμε κάνει με τον Παπανδρέου και να τον ρίξουμε στους λύκους με τους πρώτους γρυλισμούς άθλιων Ελλήνων ληστών... ή υποστηρίζουμε τον Παπανδρέου, στην ανάγκη ένοπλα όπως έχουμε συμφωνήσει, ή παύουμε να ενδιαφερόμαστε εντελώς για την Ελλάδα».⁶¹

Η έντονη αυτή παρέμβαση δεν δημοσιοποιείται. Η ελληνική κυβέρνηση τηλεγραφεί στην ΠΕΕΑ κάνοντας έκκληση να στείλει τους αντιπροσώπους της στο Κάιρο και την πληροφορεί ότι οι Βρετανοί δεν εγκρίνουν αλλαγή πρωθυπουργού στις παραμονές της απελευθέρωσης.

Η απόφαση του ΕΑΜ να λάβει μέρος στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, έστω και με την προϋπόθεση να αντικατασταθεί ο Παπανδρέου, βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με την αρχική απόφαση του το φθινόπωρο του 1941 να συγκροτήσει μετά την απελευθέρωση κυβέρνηση αποκλειστικά του ΕΑΜ. Αυτή η μετατόπιση του ΕΑΜ από την αρχική του θέση δε διαφεύγει της προσοχής των βρετανών και του Παπανδρέου οι οποίοι βρίσκονται σε πλεονεκτική σχέση έχοντας συσπειρώσει την αστική πολιτική ηγεσία στο Συνέδριο του Λιβάνου και εκμεταλλευτεί μία σειρά από τακτικά λάθη της ηγεσίας του ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΠΕΕΑ. Το πρόβλημα της συμμετοχής στην κυβέρνηση συζητείται εκτενώς στην ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, ενώ τα μέλη της ΠΕΕΑ που δεν είναι κομμουνιστές έχουν ήδη εκδηλωθεί υπέρ της συμμετοχής και πιέζουν προς αυτή την κατεύθυνση. Η κομμουνιστική ηγεσία, που, όπως σ' όλες τις σημαντικές αποφάσεις έχει τον αποφασιστικό λόγο, έχει αντιληφθεί ότι η Σοβιετική Ένωση δεν υποστηρίζει την ΠΕΕΑ ενώ ο πρεσβευτής της στο Κάιρο Νονίκον τους έχει συμβουλεύσει να μπουκ στην κυβέρνηση. Ενώ διαρκούν οι διαπραγματεύσεις έρχεται στα τέλη Ιουλίου 1944 στο Γενικό Επιτελείο του ΕΛΑΣ μία Σοβιετική Στρατιωτική Αποστολή υπό τον συνταγματάρχη G. Ρορον,⁶² η πρώτη επαφή του ΚΚΕ με τη Μόσχα από την αρχή του πολέμου.

Στις 2 Αυγούστου ο Ρορον και ο πολιτικός σύμβουλος της Σοβιετικής Αποστολής ταγματάρχης Τζερνίκον έχουν μία μακρά συνάντηση με τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Δεν τηρούνται πρακτικά και δεν είναι

⁶¹ R12782 F.O.371/43734 Παρατήρηση Churchill M924/4 6 Αυγούστου 1944.

⁶² Δ.Χατζής, *Η Νικηφόρος Επανάσταση που χάθηκε (1941-1945)* Μέρος Δεύτερο, Παπαζήσης, Αθήνα, 1978 σ.478-479.

γνωστό τι συζητήθηκε. Αυτή η συνάντηση και τουλάχιστον άλλη μία που ακολουθεί, πρέπει να έπεισε την κομμουνιστική ηγεσία να εγκαταλείψει τους τελευταίους ενδοιασμούς της και να λάβει μέρος χωρίς όρους στην κυβέρνηση.

Αν η άφιξη του Ρορον έχει σχέση με την είσοδο του ΕΑΜ στην Κυβέρνηση τότε αυτή η επέμβαση σχετίζεται άμεσα με τη μυστική Αγγλο-σοβιετική συμφωνία για τα Βαλκάνια σύμφωνα με την οποία η Βρετανία θα έχει κυρίαρχο ρόλο στην Ελλάδα και η Σ. Ένωση στη Ρουμανία. Όταν το ΚΚΕ αποφασίζει να μπει στην κυβέρνηση δεν γνωρίζει την ύπαρξη αυτής της συμφωνίας και ενεργεί σύμφωνα με τις πολιτικές εκτιμήσεις του για τη δεδομένη συγκυρία. Είναι όμως πολύ πιθανό ότι στο θέμα ακολουθεί και τη συμβουλή της Μόσχας.

Έχοντας αποφασίσει να μην καταλάβει την εξουσία και όταν μετά από παρατεταμένες διαπραγματεύσεις κατά τη διάρκεια των οποίων σχεδόν κανείς από τους όρους του δεν γίνεται δεκτός, το ΚΚΕ επιλέγει να μπει στην κυβέρνηση επειδή προφανώς πιστεύει ότι μετά την απελευθέρωση το ΕΑΜ θα εξακολουθήσει να είναι η μεγαλύτερη οργάνωση και θα μπορεί να διαπραγματευθεί από θέση ισχύος. Στις 2 Σεπτεμβρίου ορκίζονται υπουργοί της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας τα μέλη του ΕΑΜ: Αλ.Σβώλος (Οικονομικών), Ν.Ασκούτσης (Μεταφορών), Ηλ.Τσιριμώκος (Εθνικής Οικονομίας), Γ.Ζέγβος (Γεωργίας), Μ.Πορφυρογένης (Εργασίας), Α.Αγγελόπουλος (υφυπουργός Οικονομικών)

ΟΙ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ

Ο κύριος στόχος των Βρετανών να εμποδίσουν το ΕΑΜ και τους κομμουνιστές να καταλάβουν την εξουσία όταν θα αποχωρούν οι Γερμανοί και ταυτόχρονα να εγκαταστήσουν την κυβέρνηση εξορίας στην Αθήνα διευκολύνεται σε μεγάλο βαθμό με την είσοδο του ΕΑΜ στην κυβέρνηση. Στις αρχές Μαΐου 1944 η βρετανική πολιτική για την Ελλάδα αποτυπώνεται με σαφήνεια σε υπόμνημα για την ενημέρωση της βρετανικής στρατιωτικής ηγεσίας. Τα μακροπρόθεσμα πολιτικά και στρατηγικά συμφέροντα μας απαιτούν, τόνιζε το έγγραφο, να παραμείνει η Ελλάδα στη βρετανική σφαίρα επιρροής και να εμποδιστεί η ρωσική κυριαρχία στη χώρα αυτή, η οποία θα ζημιώσει σοβαρά τη στρατηγική μας θέση στην ανατολική Μεσόγειο. Για να

επιτευχθεί αυτός ο στόχος πρέπει να διευθετηθούν δύο ζητήματα: η Σοβιετική Ένωση να συμφωνήσει στην βρετανική κυριαρχία στην Ελλάδα και να αποσταλεί βρετανική δύναμη σ' αυτήν. Η συζήτηση αυτών των θεμάτων είχε ξεκινήσει πολύ πριν μπει το ΕΑΜ στην κυβέρνηση και είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική κυβέρνηση παρέμεινε σε πλήρη άγνοια ως προς την εξέλιξη αυτών των ζητημάτων.

A. Η Συμφωνία των Ποσοστών

Την άνοιξη του 1944 ο Churchill και το Foreign Office ανησυχούν έντονα από τις αυξανόμενες ενδείξεις για σοβιετική κυριαρχία στα Βαλκάνια. Μετά από διπλωματικές συνεννοήσεις η Μόσχα συμφωνεί το Μάιο 1944 με την πρόταση του Eden να έχει αυτή την πρωτοβουλία στις στρατιωτικές υποθέσεις που αφορούν στη Ρουμανία και η Βρετανία να έχει αποφασιστικό ρόλο στις ελληνικές υποθέσεις. Η αμερικανική κυβέρνηση της οποίας τη σύμφωνη γνώμη ζητεί η Σοβιετική Ένωση τηρεί αρχικά αρνητική στάση παρά την προσωπική παρέμβαση του Churchill στον Roosevelt στις αρχές Ιουνίου επειδή δεν επιθυμεί το μοίρασμα των Βαλκανίων σε μεταπολεμικές σφαίρες επιρροής. Ενώ ο Roosevelt πείθεται τελικά διατηρώντας κάποιες επιφυλάξεις, το ζήτημα παραμένει στάσιμο μέχρι τον Οκτώβριο όταν το επαναφέρει ο Churchill κατά την επίσκεψή του στη Μόσχα. Προτείνει στον Stalin 90% στην Ελλάδα. Στη Γιουγκοσλαβία και Ουγγαρία θα έχουν ίση επιρροή ενώ στη Βουλγαρία η Σοβιετική Ένωση θα έχει το 75%. Η συμφωνία αυτή επικυρώνει μία κατάσταση που ήδη υφίσταται και την οποία τηρούν τόσο οι Βρετανοί όσο και οι σοβιετικοί το καλοκαίρι και το Σεπτέμβριο 1944. Οι σοβιετικοί οπωσδήποτε αντιλαμβάνονται ότι η συμφωνία αυτή καταδικάζει το ΕΑΜ να περάσει κάτω από τον έλεγχο των εθνικών δυνάμεων. Παρ' όλα αυτά η Μόσχα επιβεβαιώνει αυτό το καθεστώς που άτυπα ισχύει. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1944 υπόμνημα του Σοβιετικού Υπουργείου προς το Foreign Office αναφέρεται στις συνομιλίες του προηγούμενου Μαΐου όταν έγινε αποδεκτή η βρετανική πρόταση να αναλάβει την πρωτοβουλία στο στρατιωτικό τομέα η Σοβιετική Ένωση στη Ρουμανία και η Βρετανία στην Ελλάδα. Επιβεβαιώνει εκείνη τη συμφωνία και δηλώνει ότι η Σοβιετική Ένωση δεν έχει αντίρρηση για την αποστολή βρετανικής δύναμης στην

Ελλάδα και δεν έχει πρόθεση να στείλει σοβιετικές δυνάμεις σ' αυτή τη χώρα.⁶³

Η προθυμία με την οποία ο Stalin αποδέχεται να έχει η Βρετανία τον έλεγχο της Ελλάδας, σε αντίθεση με την αντιπαράθεση Eden και Molotov για τις αντίστοιχες σφαίρες επιρροής στις άλλες βαλκανικές χώρες και στην Ουγγαρία, υπογραμμίζει το γεγονός ότι η Σοβιετική Ένωση έχει παραιτηθεί από οποιαδήποτε διεκδίκηση άμεσης επιρροής στην Ελλάδα. Για αυτή την αλλαγή της σοβιετικής πολιτικής το ΕΑΜ δεν ενημερώνεται.

Β. Η Αποστολή Βρετανικών Δυνάμεων στην Ελλάδα

Η απόρριψη στη Συμμαχική Διάσκεψη του Quebec τον Αύγουστο 1943 του βρετανικού σχεδίου για συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια, η οποία θα εξουδετέρωνε και τον κίνδυνο να καταλάβει το ΕΑΜ την εξουσία κατά την απελευθέρωση, σημαίνει ότι η Ελλάδα θα απελευθερωθεί όταν αποχωρήσουν οι γερμανικές δυνάμεις.

Για να καλυφτεί το κενό που θα δημιουργήσει η γερμανική υποχώρηση το Foreign Office πιστεύει στα τέλη Σεπτεμβρίου 1943 ότι για στρατιωτικούς αλλά κυρίως για πολιτικούς λόγους είναι απαραίτητο να σταλεί έγκαιρα μία βρετανική στρατιωτική δύναμη στην Ελλάδα ακόμα και αν πρέπει να αποσπαστεί από άλλες επιχειρήσεις. Αντίθετα με την εκτίμηση του Βρετανικού Γενικού Επιτελείου ότι απαιτούνται 80.000 άνδρες ο Churchill επισημαίνει ότι για να υποστηριχθεί η εγκατάσταση της κυβέρνησης στην Αθήνα θα απαιτηθούν μόνο 5.000 άνδρες με ελαφρύ οπλισμό. Οι άνδρες αυτοί δεν πρόκειται να πολεμήσουν αλλά να κάνουν αισθητή την βρετανική παρουσία η οποία όπως υπογραμμίζει, θα γίνει σεβαστή ειδικά επειδή πρόκειται να σώσει τη χώρα από την πείνα εφ' όσον η τροφοδοσία της Ελλάδας τους πρώτους μήνες μετά την απελευθέρωση θα εξαρτάται εντελώς από την Βρετανία. Στο υπόμνημα που καταθέτει στο Πολεμικό Υπουργικό Συμβούλιο ο Eden υπογραμμίζει αποκλειστικά την πολιτική διάσταση του προβλήματος και τονίζει ότι η διατήρηση της πολιτικής επιρροής στην Ν. Α. Ευρώπη απαιτεί να αποσταλεί βρετανική δύναμη στην Ελλάδα διαφορετικά η

⁶³ R15193 F.O. 371/43692 Clark-Kerr (Μόσχα) προς F.O. τηλεγράφημα 2530 23 Σεπτεμβρίου 1944

κυβέρνηση που θα αναλάβει την εξουσία θα θέσει τη χώρα κάτω από σοβιετική κυριαρχία.

Η αποστολή δύναμης 10.000 ανδρών εγκρίνεται στις 9 Αυγούστου 1944. Η αμερικανική και η σοβιετική κυβέρνηση ενημερώνονται στις 17 Αυγούστου και 21 Σεπτεμβρίου αντίστοιχα.⁶⁴

Γ. Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας μεταφέρεται στην Ιταλία.

Η απόφαση να μεταφερθεί η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στην Ιταλία ανακοινώνεται από τον Churchill στον Παπανδρέου στη συνάντησή τους στη Ρώμη, μετά από αίτημα του τελευταίου, στις 21 Αυγούστου 1944. Η Κυβέρνηση πρέπει να απομακρυνθεί από τη δηλητηριώδη ατμόσφαιρα δολοπλοκιών του Καΐρου και να μεταφερθεί στην Ιταλία κοντά στο Αρχηγείο του Ανώτατου Συμμαχικού Διοικητή στρατηγού Wilson όπου θα αναμένει τις εξελίξεις με ψυχραιμία όπως τονίζει ο Churchill στον Παπανδρέου.

Η ελληνική κυβέρνηση μετακινείται από το Κάιρο στην Ιταλία στις 8 Σεπτεμβρίου και εγκαθίσταται στο ξενοδοχείο του μικρού χωριού Cava dei Tirreni κοντά στο Σαλέρνο. Τη συνοδεύει μόνο ο Βρετανός πρεσβευτής Leeper. Με τον τρόπο αυτό οι Βρετανοί τη θέτουν κάτω από τον αδιαμφισβήτητο έλεγχο τους αποκόπτοντας και από τις τελευταίες προετοιμασίες της απελευθέρωσης, η οποία σχεδιάζεται από την αρχή ως βρετανική επιχείρηση. Για να δικαιολογηθεί ως ένα βαθμό η παρουσία της στην Ιταλία οι βρετανικές στρατιωτικές αρχές προσκαλούν την κυβέρνηση να συμμετάσχει σε συσκέψεις για την εφαρμογή του Σχεδίου «Μάννα» που αφορά ουσιαστικά στην επιστροφή στην Ελλάδα. Ο Churchill όμως έχει δώσει εντολές να μη γνωστοποιηθεί στην ελληνική κυβέρνηση η ημερομηνία αυτής της επιχείρησης παρά μόνο 24 ώρες πριν από την έναρξή της. Παρά το γεγονός ότι οι υπουργοί του ΕΑΜ συνεργάζονται πλήρως με τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης οι βρετανικές και ελληνικές αρχές υποπτεύονται ότι αυτή η οργάνωση θα προσπαθήσει να προκαταλάβει την αποστολή βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα και να καταλάβει την εξουσία. Για να εμποδιστεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι απαραίτητο να αποφασιστούν μία σειρά από μέτρα, τα κυριότερα από αυτά είναι να τεθούν οι δυνάμεις του ΕΑΜ κάτω από βρετανική

⁶⁴ R12457 F.O.371/43715 W.O.(44)433 Υπόμνημα Eden 8 Αυγούστου 1944

διοίκηση και να εξασφαλιστεί η περιοχή της Αθήνας από ένα πραξικόπημα του ΕΑΜ. Γι' αυτό το λόγο ο αρχηγός των Συμμαχικών Δυνάμεων Μεσογείου στρατηγός Wilson καλεί τους στρατηγούς Σαράφη και Ζέρβα σε σύσκεψη στην Ιταλία, στην οποία συμμετέχει και ο Παπανδρέου με τέσσερεις υπουργούς του. Στη σύσκεψη που γίνεται στην Καζέρτα κοντά στη Νάπολη στις 26 Σεπτεμβρίου 1944 προεδρεύει ο Wilson και συμμετέχει ο Harold Macmillan, υπουργός αρμόδιος για το Συμμαχικό Στρατηγείο Μεσογείου, ο Leeper και ο αντιστράτηγος Ronald Scobie που έχει πρόσφατα διοριστεί Στρατιωτικός Διοικητής για την Ελλάδα. Σύμφωνα με τις αποφάσεις που παίρνονται ομόφωνα και ορίζουν ότι όλες οι δυνάμεις των ανταρτών τίθενται υπό τις διαταγές του Scobie, τα τάγματα ασφαλείας χαρακτηρίζονται όργανα του εχθρού και αν δεν παραδοθούν σύμφωνα με τις διαταγές του Scobie θα αντιμετωπισθούν ως μονάδες του εχθρού, ενώ όλες οι ελληνικές δυνάμεις στο λεκανοπέδιο Αττικής διοικούνται από το στρατηγό Σπηλιωτόπουλο που δρα σε στενή συνεργασία με αντιπροσώπους της κυβέρνησης που προβλέπεται να φθάσουν κρυφά στην Αθήνα.⁶⁵

Καμία δράση δεν πρέπει να αναληφθεί στην Αθήνα παρά μόνο αν το διατάξει ο Scobie. Ο ΕΛΑΣ διατάσσεται να κρατήσει τις δυνάμεις του έξω από την περιοχή της Αττικής για να αποφευχθεί σύγχυση όπως τονίζεται χαρακτηριστικά. Ο Σπηλιωτόπουλος που έχει διοριστεί από τον Παπανδρέου Στρατιωτικός Διοικητής Αθηνών, πριν μπει το ΕΑΜ στην κυβέρνηση και χωρίς να το γνωρίζει αυτή η οργάνωση, εφοδιάζεται από τον Αύγουστο 1944 με όπλα και χρήματα για να συγκροτήσει μία αντίπαλη δύναμη στον ΕΛΑΣ στην Αθήνα. Για την παραλαβή αυτού του οπλισμού χρησιμοποιεί την οργάνωση "Χ", που συνεργάζεται όμως με τους γερμανούς όπως υποστηρίζει η βρετανική υπηρεσία SOE. Η δικαιολογία που προβάλλει ο Σπηλιωτόπουλος είναι ότι οι επαφές αυτής της οργάνωσης με τους γερμανούς επιτρέπει την ασφαλή μεταφορά των όπλων στην Αθήνα.

Η κριτική των βρετανικών υπηρεσιών που εστιάζεται εκτός από τη συνεργασία με τη "Χ" και στην ατελή προετοιμασία για την απελευθέρωση συνοδεύεται

---

⁶⁵ R15394 F.O.371/43693 τηλεγράφημα Wilson MEDCOS 194, 27 Σεπτεμβρίου 1944.

και από την έντονη κριτική που ασκείται εναντίον του Σπηλιοτόπουλου από το ΕΑΜ, τον Ζέρβα και την ΕΚΚΑ.⁶⁶

Οι Γερμανοί αρχίζουν να αποσύρουν τις δυνάμεις τους από την Ελλάδα το Σεπτέμβριο αλλά από τα τέλη Ιουνίου 1944 διερευνούν τη δυνατότητα να διαπραγματευθούν με τους Βρετανούς την παράδοση τους. Στα μέσα Αυγούστου γίνονται δύο τέτοιες προσεγγίσεις προς το Foreign Office από τον Dr. Neubacher, πληρεξούσιο υπουργό για την Ελλάδα και τον στρατηγό H. Lanz, διοικητή του 22^{ου} Ορεινού Σώματος Στρατού, με τη μεσολάβηση πρακτόρων του SOE.

Το Foreign Office ενημερώνει στο Κάιρο το λόρδο Μογνε, υπουργό υπεύθυνο για τη Μέση Ανατολή, ότι οι βρετανικές αρχές θα πρέπει να επωφεληθούν από οποιαδήποτε σοβαρή προσέγγιση των Γερμανών στην Ελλάδα. Επισημαίνει όμως επιπλέον ότι αυτό που εξυπηρετεί τα βρετανικά συμφέροντα κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο είναι, όταν τα βρετανικά στρατεύματα θα είναι έτοιμα να μεταφερθούν στην Ελλάδα, να γίνουν οι κατάλληλες συνεννοήσεις ώστε να παραδοθούν σ' αυτά όλα τα γερμανικά όπλα και εφόδια για να μην πέσουν στα χέρια του ΕΑΜ, ώστε να μη δημιουργηθεί κενό το οποίο θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί πλήρως το ΕΑΜ⁶⁷. Όταν στα τέλη Σεπτεμβρίου οι Γερμανοί καταλαβαίνουν ότι οι Βρετανοί δεν έχουν σημαντικές δυνάμεις να διαθέσουν για την Ελλάδα τους πληροφορούν ότι θα παραδοθούν μόνο αν τους ασκήσουν αφόρητη πίεση. Διατηρούν όμως τις επαφές μαζί τους για να αποφύγουν προφανώς περαιτέρω αιματοχυσία. Στις 12 Οκτωβρίου 1944 οι Γερμανοί εκκενώνουν την Αθήνα και τον Πειραιά χωρίς να παραδοθούν. Ανακηρύσσουν την Αθήνα ανοικτή πόλη αλλά ανατινάσσουν τις προβλήτες στο λιμάνι του Πειραιά όπου η ένοπλη αντίσταση των εργατών του ηλεκτρικού εργοστασίου που ενισχύονται από τοπική μονάδα του ΕΛΑΣ δεν επιτρέπει στους Γερμανούς να το ανατινάξουν.

---

⁶⁶ R16218 F.O.371/43693 τηλεγραφήματα Force 133 (SOE) και αντισυνταγματάρχη Sheppard 26-30 Σεπτεμβρίου 1944

⁶⁷ R12650 F.O.371/43691 τηλεγράφημα F.O.2760 14 Αυγούστου 1944

Δ. Η Επιχείρηση «ΜΑΝΑ»

Στις παραμονές της Απελευθέρωσης δύο από τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η κυβέρνηση Παπανδρέου είναι η εκκένωση των ελληνικών εδαφών που βρίσκονται υπό βουλγαρική κατοχή και το πρόβλημα της επιστροφής του Γεώργιου στην Ελλάδα. Και τα δύο αναλαμβάνει να επιλύσει η βρετανική κυβέρνηση. Όσον αφορά το πρώτο η σοβιετική κυβέρνηση αποδέχεται στις αρχές Οκτωβρίου την βρετανική πρόταση να αποχωρήσουν τα βουλγαρικά στρατεύματα από την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία πριν αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις για την ανακωχή της Βουλγαρίας. Ως προς το δεύτερο το Foreign Office αντιδρά έντονα στην επιμονή του Γεώργιου να επιστρέψει γρήγορα στην Ελλάδα επειδή, όπως ενημερώνει τον Churchill, η βρετανική πολιτική και η αποστολή της βρετανικής δύναμης στην Ελλάδα θα γίνει ευρύτατα αποδεκτή αν ο βασιλιάς δηλώσει ότι δεν θα επιστρέψει πριν εκφραστεί ο ελληνικός λαός στο ζήτημα αυτό.

Γι' αυτό ακριβώς το λόγο ο Churchill παρεμβαίνει προσωπικά στο Γεώργιο και αποσπτά την απρόθυμη συμφωνία του να μην επιμένει προς το παρόν στο θέμα αυτό.⁶⁸

Το κεντρικό όμως πρόβλημα που εξακολουθεί να απασχολεί την πλειοψηφία της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας είναι η στάση του ΕΑΜ κατά την αποχώρηση των Γερμανών. Αυτή η έντονη ανησυχία εξ αιτίας της διάχυτης δυσπιστίας ως τις διακηρυγμένες προθέσεις του ότι θα αποφύγει μονομερείς ενέργειες, δεν εκφράζεται ανοικτά επειδή το ΕΑΜ συμμετέχει στην κυβέρνηση εξακολουθεί όμως να διακατέχει τους αστούς υπουργούς της μέχρι την άφιξη της στην Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου.⁶⁹ Κατά συνέπεια εντείνεται η προσπάθεια του Παπανδρέου, εμφανής ήδη από τις παραμονές του Συνεδρίου του Λιβάνου, να συγκροτηθεί ένα κοινό μέτωπο κατά του ΕΑΜ την κρίσιμη περίοδο της απελευθέρωσης.

Οι Βρετανοί από την πλευρά τους έχουν αναλάβει να παρεμποδίσουν την κατάληψη της εξουσίας από το ΕΑΜ αποστέλλοντας μία στρατιωτική δύναμη με το πρόσχημα της διανομής βοήθειας. Η ελληνική πλευρά, ακόμα και αν της επέτρεπαν οι Βρετανοί να λάβει μέρος σ' αυτήν, δεν έχει στην ουσία

⁶⁸ R16400 F.O.371/43717 Churchill προς Eden M1001/4 και M1009/4 4 και 6 Οκτωβρίου 1944

⁶⁹ Θ. Τσάτσου, *Αι Παραμοναί της Απελευθέρωσης (1944)*, Ικαρος, Αθήνα, 1973 (Β' έκδοσις) σ.153-166.

διαθέσιμες στρατιωτικές δυνάμεις. Η 3^η Ταξιαρχία που την περίοδο αυτή συμμετέχει στις συμμαχικές επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών στο μέτωπο της Ιταλίας έχει προκύψει από την εκκαθάριση του στρατού μετά το κίνημα του Απριλίου και οι Βρετανοί αποκλείουν την αποστολή της στην Ελλάδα στην κρίσιμη αυτή φάση καθαρά για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Για τους ίδιους λόγους αλλά και γιατί επιπλέον είναι ουσιαστικά ανέφικτο, αποκλείουν οι Βρετανοί τη συγκρότηση εθνικού στρατού εντός Ελλάδας από μονάδες των ανταρτών.

Πρόκειται για πρόταση του Παπανδρέου που διατυπώνει μόλις γίνεται πρωθυπουργός και στοχεύει στο να αποκλείσει από αυτόν το στρατό τον ΕΛΑΣ και να τον διαλύσει.⁷⁰ Η πρόταση εκτός από την αντίδραση του αρχηγού των συμμαχικών δυνάμεων Μεσογείου που επισημαίνει ότι μία τέτοια εξέλιξη συγκρούεται με τους συμμαχικούς στρατιωτικούς στόχους στην Ελλάδα, είναι σε πλήρη αντίθεση με την βρετανική πολιτική που θεωρεί απαραίτητη την είσοδο του ΕΑΜ στην κυβέρνηση.

Ο Παπανδρέου οπωσδήποτε κατανοεί ότι προτείνει τη διάλυση του ΕΛΑΣ ενώ αναμένει την είσοδο του ΕΑΜ στην κυβέρνηση για να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη επάνοδο της στην Ελλάδα. Η αντίφαση αυτή υπογραμμίζει την προσπάθεια του να συγκροτήσει ένα αντίπαλο δέος στο ΕΑΜ εν όψει της επικείμενης απελευθέρωσης. Για τη διευθέτηση αυτής της αντίφασης και γενικότερα των προβλημάτων εγκατάστασης της κυβέρνησης στην Αθήνα επαφίεται στη στήριξη των Βρετανών σε τέτοιο βαθμό που προκαλεί τη δυσαρέσκειά τους για την αδράνεια του.

Με την αναβολή συγκρότησης του εθνικού στρατού οι δυνάμεις αναχαίτισης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ περιορίζονται σ' ένα ετερόκλητο σύνολο οργανώσεων και ομάδων που εκτείνονται από τον ΕΔΕΣ του Ζέρβα μέχρι τα Τάγματα Ασφαλείας και περιλαμβάνει τις ομάδες που συγκροτεί ο στρατηγός Σπηλιωτόπουλος στην Αθήνα, την οργάνωση των καπετάνιων στην Ανατολική Μακεδονία και διάφορους άλλους ακροδεξιούς σχηματισμούς. Το κοινό σημείο όλων αυτών είναι ο έντονος αντικομμουνισμός τους. Από αυτές τις ομάδες μόνο εκείνη του Ζέρβα, του Σπηλιωτόπουλου και οι καπετάνιοι αναγνωρίζονται από τους Βρετανούς και εξοπλίζονται με αυξανόμενο ρυθμό.

⁷⁰ W.O.201/1777 Συνάντηση Παπανδρέου και Στρατιωτικού Διοικητή Μέσης Ανατολής, 1 Ιουνίου 1944

Το βρετανικό στρατηγείο στο Κάιρο αποφασίζει τον Ιούλιο να αυξήσει τις δυνάμεις του Ζέρβα στις 10.000, μέχρι τότε δεν του επέτρεπαν να διατηρεί με βρετανικά έξοδα δύναμη μεγαλύτερη των 3.000 ανδρών. Η δύναμη των καπετάνιων είναι ασήμαντη, δεν ξεπερνούν τους 1.000 άνδρες ενώ δεν είναι όλοι οπλισμένοι. Εμφανίζονται ως ομάδα στα μέσα της άνοιξης 1944 και Βρετανοί αξιωματικοί σύνδεσμοι αναφέρουν ότι αποτελούνται από μέλη της οργάνωσης ΠΑΟ, που είχε διαλύσει παλαιότερα ο ΕΛΑΣ ως συνεργάτες των Γερμανών, και από άλλους που παραδέχονται ότι πράγματι συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς ενάντια στον ΕΛΑΣ.⁷¹

Η αντιμετώπιση των Ταγμάτων Ασφαλείας είναι ενδεικτική των συμβιβασμών που χαρακτηρίζουν την πολιτική των βρετανών και των αστικών κομμάτων που συμμετέχουν στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας.

Στα τέλη Μαΐου 1944 η ένταξη τους στον εθνικό στρατό όπως και άλλων παρεμφερών οργανώσεων αντιμετωπίζεται θετικά στο Κάιρο. Στις 4 Ιουνίου μετά από αίτημα της κυβέρνησης Παπανδρέου και τη σύμφωνη γνώμη του Leeper διακόπτεται η από αεροπλάνα ρίψη φυλλαδίων στην Ελλάδα που καταγγέλλουν τα Τάγματα Ασφαλείας. Τρεις βδομάδες αργότερα το BBC με εντολή του Foreign Office σταματά να καταγγέλλει στις ελληνικές εκπομπές του τα Τάγματα Ασφαλείας. Έχει προηγηθεί εισήγηση του λόρδου Μογνε, Βρετανού υπουργού Μ. Ανατολής, από το Κάιρο σύμφωνα με την οποία όχι μόνο δεν πρέπει να αποξενωθούν τα μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας που τάσσονται υπέρ των συμμάχων και τα οποία μπορεί να αποτελούν το 70% της δύναμής τους, αλλά αντίθετα τα καλύτερα στοιχεία από αυτά να ενταχθούν στον εθνικό στρατό που τότε σχεδιάζεται. Η πρόταση αυτή εδράζεται στο επιχείρημα ότι δεν είναι γνωστό ποια τμήματα του πληθυσμού στην Ελλάδα στηρίζουν την κυβέρνηση Παπανδρέου. Παραμένει όμως ανοικτό, στην διάρκεια αυτών των μηνών, το ζήτημα της δημόσιας αποκήρυξης των Ταγμάτων Ασφαλείας όπως άλλωστε έχει συμφωνηθεί στο Συνέδριο του Λιβάνου. Παρά τα επανειλημμένα αιτήματα του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ ο Παπανδρέου συνεχίζει να αναβάλλει την αποκήρυξη τους ακόμα και όταν το σχέδιο του να τα εντάξει στον εθνικό στρατό εγκαταλείπεται. Στα μέσα

⁷¹ R9274 F.O.371/43688 Σημείωμα SOE «Η Ανατολική Μακεδονία και οι Καπετάνιοι» και παρατηρήσεις του F.O. 27 Ιουνίου 1944. Η εκ των υστέρων ένταξη των σωμάτων αυτών στο χώρο της αντίστασης επιχειρείται με το Ν. Μαρατζίδης (επιμ.). *Οι άλλοι καπετάνιοι*, Εστία, Αθήνα, 2005

Αυγούστου το Foreign Office τονίζει στον Leeper ότι ο Παπανδρέου πρέπει να διευκρινίσει τη θέση της κυβέρνησης του στο θέμα αυτό.

Τελικά με ανακοίνωση της που μεταδίδεται από το BBC στις 6 Σεπτεμβρίου η ελληνική κυβέρνηση αποκηρύσσει τα Τάγματα Ασφαλείας και τα προειδοποιεί να περάσουν στο πλευρό των συμμάχων χωρίς ωστόσο να δώσει συγκεκριμένες διαταγές για το πώς αυτό θα πραγματοποιηθεί.⁷²

Αυτή η εσκεμμένη ασάφεια αντικατοπτρίζει τη συνεχιζόμενη απροθυμία της κυβέρνησης ως προς τη στάση που πρέπει να τηρήσει απέναντι σ' αυτές τις μονάδες και σ' άλλες παρόμοιες οργανώσεις. Αναμφίβολα τα περισσότερα μέλη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, με εξαίρεση τους υπουργούς του ΕΑΜ, θεωρούν τα Τάγματα Ασφαλείας ένα αποτελεσματικό αντίβαρο στο ΕΑΜ. Αυτή όμως η ψευδαίσθηση καταρρέει όταν ο ΕΛΑΣ επιτίθεται με επιτυχία σ' ορισμένα από αυτά στην Πελοπόννησο στις αρχές Σεπτεμβρίου μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

Την περίοδο αυτή το φάσμα του ΕΑΜ να καταλαμβάνει την εξουσία διαγράφεται ως απειλητική προοπτική για τις βρετανικές και ελληνικές αρχές στο εξωτερικό αλλά και σε μεγάλη μερίδα του πληθυσμού στην Ελλάδα. Αναφορές που υπογραμμίζουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο καταφθάνουν στο Foreign Office με μεγάλη συχνότητα. Στις αρχές Αυγούστου ένας αξιωματικός του Ζέρβα, ο συνταγματάρχης Νικολόπουλος, αποκαλύπτει ότι το ΕΑΜ έχει σχεδιάσει τη σφαγή 60.000 κατοίκων της Αθήνας τις πρώτες ώρες μετά την απελευθέρωση και ότι οι ομάδες των εκτελεστών έχουν ήδη συγκροτηθεί. Αυτή η αναφορά προκαλεί ιδιαίτερη ανησυχία επειδή ο αντισυνταγματάρχης N.Hammond, που αντικαθιστά τον συνταγματάρχη Ch. Woodhouse στην αρχηγία της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, πιστεύει ότι απεικονίζει πιστά την κατάσταση.⁷³ Το Foreign Office και η κυβέρνηση Παπανδρέου συνεχίζει να δέχεται μια σειρά από παρόμοιες αναφορές αποτέλεσμα διαδόσεων, λανθασμένων πληροφοριών και προπαγάνδας από το ραδιοφωνικό σταθμό της Αθήνας που επιτείνουν το γενικό κλίμα ανησυχίας

⁷² R15578 F.O.371/43734 Leeper προς Eden, 11 Σεπτεμβρίου 1944. Lars Baerentzen, « Η Απελευθέρωση της Πελοποννήσου, Σεπτέμβριος 1944» στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950* σ.229. Βλέπε επίσης το διεξοδικό άρθρο του J.L.Hondros «Η Μεγάλη Βρετανία και τα ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας», Σ.Φλαϊσερ, Ν.Σβορώνος (επιμ) *Ελλάδα 1936-1944 Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*, Μορφωτικό Ίδρυμα ΑΤΕ. Αθήνα, 1989, σ262-276

⁷³ R12845 F.O. 371/43691, Force 133 S.O.E. Daily Situation Report Ap.347, 2 Αυγούστου 1944

στην Ελλάδα και το οποίο αναπόφευκτα αντανακλάται και επηρεάζει τις ελληνικές και βρετανικές υπηρεσίες.

Στις 19 Σεπτεμβρίου ο Leeper πληροφορεί το Λονδίνο ότι ενώ οι Γερμανοί ελέγχουν ακόμα την Αθήνα άλλες περιοχές της Ελλάδας περνούν στον έλεγχο του ΕΑΜ. Ο Παπανδρέου, εξαιρετικά ανήσυχος και αποθαρρυσμένος, όπως αναφέρει ο Leeper, από τη δράση του ΕΑΜ πιστεύει ότι μόνο η γρήγορη αποστολή βρετανικής δύναμης, οσοδήποτε περιορισμένης, θα σώσει την Ελλάδα από την κυριαρχία αυτής της οργάνωσης.

Ο Leeper όμως εκτιμά ότι δεν πρέπει να γίνονται πιστευτές οι αναφορές για τη δράση του ΕΑΜ στις περιοχές που εκκενώνει ο εχθρός. Ανάμενε μια πολύ χειρότερη κατάσταση σ' αυτή τη μεταβατική περίοδο αλλά, όπως επισημαίνει, είναι προφανές ότι η παρουσία του ΕΑΜ στην κυβέρνηση επιδρά κατευναστικά στα μέλη της οργάνωσης στην Ελλάδα. Η Αθήνα παραμένει το κλειδί της υπόθεσης υπογραμμίζει ο Leeper.⁷⁴ Εκεί εισέρχεται κρυφά στις 6 Οκτωβρίου μια τριμελής επιτροπή από υπουργούς, οι Π.Μανουηλίδης, Θ.Τσάτσος και Γ.Ζεύγος και αρχίζουν να συνεργάζονται στενά με το διορισμένο από τον Παπανδρέου στρατιωτικό διοικητή της Αθήνας στρατηγό Σπηλιωτόπουλο για την απρόσκοπτη είσοδο της κυβέρνησης και των βρετανικών δυνάμεων στην πόλη.

Οι γερμανοί συνεχίζουν να υποχωρούν βαλλόμενοι από δυνάμεις του ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ ενώ κλιμάκια της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας εγκαθίσταται στις περιοχές που εκκενώνονται.

Στις 3 Οκτωβρίου οι γερμανικές δυνάμεις αποχωρούν από την Πάτρα και βρετανικά στρατεύματα εισέρχονται στην πόλη όπου επικρατεί μεγάλη ένταση από την παρουσία ενός τάγματος ασφαλείας αλλά και δυνάμεων του ΕΛΑΣ.

Η συνεργασία του Βελουχιώτη με τον Κανελλόπουλο με τη νέα του ιδιότητα ως Περιφερειακού Διοικητή Πελοποννήσου έχει ως αποτέλεσμα να αφοπλιστούν χωρίς αιματοχυσία τα Τάγματα Ασφαλείας στην Τρίπολη και στην Πάτρα όπου γίνονται δεκτοί με ενθουσιασμό στις 7 Οκτωβρίου.

Στις 11 Οκτωβρίου ο Leeper τηλεγραφεί στο Λονδίνο ότι το ΕΑΜ συνεργάζεται με την κυβέρνηση από καθαρό καιροσκοπισμό. Επειδή γνωρίζει το βρετανικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα, αναμένει την άφιξη

---

⁷⁴ R15688 F.O 371/43693 .τηλεγράφημα Leeper 55, 1 Οκτωβρίου 1944.

βρετανικών στρατευμάτων και αν αποβιβαστεί ικανός αριθμός από αυτά θα συνεχίσει αυτή τη συνεργασία. Ο Leeper υποστηρίζει με έμφαση ότι η παρούσα κατάσταση ενότητας οφείλεται μόνο στην επιρροή της βρετανικής κυβέρνησης η οποία πρέπει να διατηρηθεί με κάθε τρόπο.⁷⁵ Αυτή όμως η εκτίμηση του είναι λανθασμένη. Η απόφαση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ να συνεργαστεί με τους βρετανούς και την ελληνική κυβέρνηση στην απελευθέρωση της Ελλάδας και να συμβάλει στην ενότητα που επικρατεί στη φάση αυτή δεν εξαρτάται από την επιρροή της βρετανικής κυβέρνησης όπως θέλει να πιστεύει ο πρεσβευτής της.

Η Αθήνα έχει την ίδια σημασία για το ΕΑΜ αν αποφασίσει να καταλάβει την εξουσία που έχει για τους Βρετανούς για την επιτυχία της πολιτικής τους.

Οι Βρετανοί αξιωματικοί σύνδεσμοι στην Αθήνα τις τελευταίες ημέρες πριν την απελευθέρωση δεν αναφέρουν καμία τέτοια δραστηριότητα του ΕΑΜ.

Οι τελευταίες γερμανικές μονάδες εγκαταλείπουν την Αθήνα στις 12 Οκτωβρίου ενώ ο λαός ήδη διαδηλώνει στους δρόμους. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας ο αντισυνταγματάρχης R. Sheppard, ο Βρετανός σύνδεσμος που συνεργάζεται με την κυβερνητική επιτροπή που έχει εγκατασταθεί στην Αθήνα, επισκέπτεται για να ελέγξει την κατάσταση τα προάστια και τις περιοχές που ελέγχει το ΕΑΜ στην πόλη. Αναφέρει στο Κάιρο ότι επικρατεί απόλυτη ησυχία παντού, χωρίς ταραχές και ότι οι δρόμοι είναι σχεδόν άδειοι. Ο ΕΛΑΣ της Αθήνας και άλλες οργανώσεις περιπολούν με πειθαρχία.⁷⁶ Στις έξη μέρες που ακολουθούν μέχρι την άφιξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας η ίδια κατάσταση επικρατεί.

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Ο ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ

Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας αποβιβάζεται από το θωρηκτό *Αβέρωφ* στον Πειραιά στις 18 Οκτωβρίου και κατευθύνεται στην Ακρόπολη όπου ο Παπανδρέου υψώνει την ελληνική σημαία. Με την παρουσία του στρατιωτικού διοικητή για την Ελλάδα στρατηγού Scobie δίπλα στον Παπανδρέου οι Βρετανοί καθιστούν σαφή την επιρροή τους στην εγκατάσταση της κυβέρνησης στην Αθήνα.

⁷⁵ R16325 F.O.371/43694 τηλεγράφημα Leeper 84, 11 Οκτωβρίου 1944

⁷⁶ R16803 F.O.371/43694 SOE προς F.O. "The Situation in Athens" 15 Οκτωβρίου 1944

Στην πλατεία Συντάγματος μπροστά σε μία τεράστια συγκέντρωση εκφωνεί το λόγο της απελευθέρωσης όπου επισημαίνει τα προβλήματα, επιβεβαιώνει την απόφαση να τιμωρηθούν οι προδότες της πατρίδας και οι εκμεταλλευτές της δυστυχίας του λαού και καλεί τον ελληνικό λαό να διατηρήσει την εθνική ενότητα μέχρι τις εκλογές. Παρά τον ενθουσιασμό που κυριαρχεί στην Αθήνα την ημέρα αυτή η πολιτική κατάσταση είναι επισφαλής όπως τηλεγραφεί στο Λονδίνο ο Leeper που παρακολουθεί και αυτός από κοντά τον Παπανδρέου. Πολλά θα εξαρτηθούν, τονίζει, από την ικανότητά του να χειριστεί τις εξελίξεις τις επόμενες ημέρες.

Μετά την απρόσκοπτη επιστροφή της Εθνικής Κυβέρνησης το θέμα του αφοπλισμού και της διάλυσης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ανάγεται στο κυριότερο πρόβλημα γύρω από την επίλυση του οποίου περιστρέφονται οι πολιτικές εξελίξεις. Για την βρετανική κυβέρνηση αυτός ο αφοπλισμός είναι το τελευταίο στάδιο του σχεδίου αποκατάστασης της πολιτικής επιρροής της στην Ελλάδα. Για το λόγο αυτό στόχος της είναι να διατηρηθεί η κυβέρνηση Παπανδρέου στην εξουσία ώστε να επιβλέψει στην επίλυση αυτού του προβλήματος. Στο πλαίσιο αυτό ο Leeper εκφράζει με κάθε τρόπο την ισχυρή υποστήριξη της κυβέρνησης του στον Παπανδρέου με τον οποίο βρίσκεται σε καθημερινή σχεδόν επαφή. Παράλληλα πείθει τους αστούς πολιτικούς ηγέτες που δεν συμμετέχουν στην κυβέρνηση να μειώσουν τις πιέσεις που ασκούν ώστε να παραμείνει ο Παπανδρέου πρωθυπουργός κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης. Αυτό το αποδέχονται για λόγους εθνικού συμφέροντος ακόμα και οι πιο αυστηροί επικριτές του πρωθυπουργού.⁷⁷

Επειδή εκ των πραγμάτων ο έλεγχος της κυβέρνησης δεν επεκτείνεται στην ύπαιθρο, όπως αναφέρουν τα βρετανικά κλιμάκια που έχουν εγκατασταθεί στις περισσότερες πόλεις, ο Leeper συμβουλεύει τον Παπανδρέου να μην προσπαθεί να τον επιβάλλει πριν αποκτήσει τα κατάλληλα μέσα. Ο Παπανδρέου έχει επίγνωση αυτής της κατάστασης και συντονίζει τις ενέργειες του με τις πολιτικές πρωτοβουλίες του πρεσβευτή της Βρετανίας. Ταυτόχρονα αυτό που απασχολεί έντονα την αστική πολιτική ηγεσία καθώς φυσικά και τον Leeper είναι το ενδεχόμενο της διάσπασης στο χώρο του

⁷⁷ Π.Παπαστράτης «Από την απελευθέρωση στην εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη» στο Γρ.Φαράκος (επιμ) *Δεκέμβρης του '44, Νεότερη Έρευνα και Προσεγγίσεις*, Φιλίστωρ, Αθήνα 1996, σ.199

EAM. Σύμφωνα με τον Παπανδρέου η διαδικασία είχε ήδη αρχίσει, γιατί ο Τσιριμώκος του εμπιστεύτηκε ότι περιμένει την κατάλληλη στιγμή για να απομακρυνθεί από τον εναγκαλισμό των κομμουνιστών και να ταχθεί ανοικτά με το μέρος του.⁷⁸

Αυτή η προοπτική αλλά κατά κύριο λόγο η απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να τηρήσει σκληρή στάση σε περίπτωση αντιπαράθεσης με το ΚΚΕ εξηγεί τον έντονο τρόπο με τον οποίο οι Leeper και Scobie απευθύνονται σε υπουργούς και στελέχη του EAM και ΚΚΕ επιτείνοντας την πόλωση. Η πολιτική αυτή αποτελεί τμήμα του ευρύτερου σχεδίου αντιμετώπισης του EAM. Είναι ενδεικτικό ότι ο συμβιβασμός του να λάβει μέρος στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας δεν εκλαμβάνεται ως πρόθεση συνεργασίας αλλά αντίθετα ως ένα περαιτέρω βήμα για την τελική εξουδετέρωση του. Η πολιτική αυτή προβάλλεται μετά την απελευθέρωση ως αποκατάσταση της πολιτικής νομιμότητας και ομαλότητας. Στο πλαίσιο αυτό η προσοχή των Βρετανών και του Παπανδρέου συγκεντρώνεται στο να προετοιμάσουν το έδαφος για μία ενδεχόμενη σύγκρουση για την οποία δεν κάνουν καμία προσπάθεια να αποσοβηθεί. Επειδή το EAM δεν είναι πλέον αντιστασιακή οργάνωση μπορεί κάλλιστα να κατηγορηθεί ως μια πολιτική οργάνωση που δεν υπακούει στις αποφάσεις της νόμιμης κυβέρνησης.

Στα τέλη Οκτωβρίου η εκτίμηση της βρετανικής κυβέρνησης είναι ότι οι εξελίξεις στην Ελλάδα δεν είναι ενθαρρυντικές. Ο Eden τηλεγραφεί από την Αθήνα στον Churchill ότι είναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσει την πολιτική κατάσταση. Υπάρχουν πολλοί αστάθμητοι παράγοντες, τονίζει, ένας από αυτούς είναι ο ευμετάβλητος χαρακτήρας αυτών των ανθρώπων. Ο Eden πιστεύει ότι η κλήση τεσσάρων κλάσεων για κατάταξη στον εθνικό στρατό και η αποστράτευση του ΕΛΑΣ μπορεί να μετατρέψει την πολιτική κατάσταση, και υπογραμμίζει ότι εάν καταφέραμε να ξεπεράσουμε τις επόμενες έξη εβδομάδες θα έχουμε ελαττώσει σημαντικά την απειλή προς το κράτος της Ελλάδας.⁷⁹ Αυτές οι έξη εβδομάδες που αναφέρει ο Βρετανός υπουργός εξωτερικών αφορούν στην εφαρμογή του σχεδίου συγκρότησης εθνικού

⁷⁸ R18251/9/19 F.O. 371/43695 Leeper προς F.O. τηλ.177, 9 Νοεμβρίου 1944 Για τη στάση του Η.Τσιριμώκου, βλ. και Μ.Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφύλιου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2006, σ.63-64.

⁷⁹ R17357 F.O.371/43694 Eden προς Churchill ως τηλεγράφημα Leeper 45, 28 Οκτωβρίου 1944

στρατού που καταστρώνεται εκείνη την περίοδο. Το σχέδιο αυτό που υποβάλλει ο Παπανδρέου στον Scobie στις 31 Οκτωβρίου προβλέπει:

- να κληθεί στις 20 Νοεμβρίου η κλάση του 1915 και να συγκροτηθεί σε εθνοφρουρά για να αντικαταστήσει την χωροφυλακή η οποία απαξιώθηκε στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά.
- στις 27 Νοεμβρίου η νέα εθνοφρουρά να αναλάβει τα αστυνομικά καθήκοντα των οργανώσεων του ΕΑΜ οι οποίες θα ανακηρυχθούν τότε παράνομες.
- την 1^η Δεκεμβρίου, όλες οι δυνάμεις ανταρτών συμπεριλαμβανομένων και εκείνων του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ, θα διαλυθούν.
- στις 10 Δεκεμβρίου, θα αρχίσει η συγκρότηση εθνικού στρατού με κλήση τεσσάρων επιπλέον κλάσεων. Επειδή αυτό σημαίνει ένα σύνολο 60.000-80.000 άνδρες είναι πιθανό η συγκρότηση του εθνικού στρατού να προχωρήσει σταδιακά.⁸⁰

Η αμφίβολη έκβαση της κατάστασης δεν περιορίζει την αποφασιστικότητα της Βρετανίας να αντιμετωπίσει δυναμικά την αναμενόμενη κρίση. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η μετάκληση της 3^{ης} Ορεινής Ταξιαρχίας ώστε εκτός από την ουσιαστική σύμπραξη της να υπογραμμίσει την παρουσία ελληνικής συντεταγμένης μονάδας δίπλα στα βρετανικά στρατεύματα που πρόκειται να παίξουν τον αποφασιστικό ρόλο στη σύγκρουση.

Η Ταξιαρχία αναχωρεί από την Ιταλία για τον Πειραιά στις 7 Νοεμβρίου. Οι οδηγίες του Churchill ο οποίος παρακολουθεί προσωπικά τις εξελίξεις, είναι να μη διστάσει να πυροβολήσει αν είναι απαραίτητο.⁸¹ Επισημαίνει στον Eden ότι έχοντας πληρώσει στη Ρωσία την τιμή που πρέπει για να έχουμε ελευθερία δράσης στην Ελλάδα δεν πρέπει να διστάσουμε να χρησιμοποιήσουμε βρετανικά στρατεύματα για να στηρίξουμε την βασιλική κυβέρνηση του Παπανδρέου. Για το σκοπό αυτό χρειάζονται επιπλέον 8.000 με 10.000 άνδρες για να κρατηθεί η πρωτεύουσα και η Θεσσαλονίκη. Αναμένω με βεβαιότητα μία σύγκρουση με το ΕΑΜ και δεν πρέπει να την αποφύγουμε, τονίζει, εφ' όσον επιλέξουμε το έδαφος προσεκτικά.

⁸⁰ R17692 F.O. 371/43704 τηλεγράφημα. Leeper 109 1 Νοεμβρίου 1944

⁸¹ R18252 και R18427 F.O. 371/43695 F.O. προς Leeper τηλεγραφήματα 127 και 128, 8 Νοεμβρίου, 1944
R17961 FO 371/43695 Churchill προς Eden M.1082/4 7 Νοεμβρίου 1944.

Την επόμενη μέρα ο βρετανός πρωθυπουργός αποστέλλει παρόμοιες οδηγίες για τα βρετανικά στρατεύματα στην Αθήνα τα οποία ζητά να ενισχυθούν με την άμεση αποστολή της 3^{ης} Ινδικής Ταξιαρχίας από την Ιταλία.

Στην Αθήνα το ΚΚΕ υποβάλλει διάβημα να αφοπλιστεί η μονάδα αυτή αλλά και ο Ιερός Λόχος ταυτόχρονα με τα άλλα τμήματα. Ο Παπανδρέου διαβεβαιώνει τον Leeper ότι δεν πρόκειται να δεχθεί αυτό το αίτημα και του ζητά όμως να παρέμβει στο Σβώλο ώστε να σταματήσει το ΚΚΕ να πιέζει στο θέμα αυτό γιατί θα προκληθεί οξεία πολιτική κρίση. Την τεταμένη πολιτική κατάσταση επιτείνει αναφορά των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών στις 15 Νοεμβρίου ότι το ΕΑΜ πρόκειται πολύ σύντομα να επιχειρήσει πραξικόπημα στην Αθήνα. Την ίδια μέρα ο Leeper εκτιμά ότι ο Παπανδρέου πρέπει να στηριχθεί σε εμάς για να ξεπεράσει αυτή την κρίση γνωρίζοντας, όπως επισημαίνει, ότι έχουμε τον ελληνικό λαό μαζί μας. Οι κομμουνιστές προχωρούν με προφυλάξεις για να δοκιμάσουν την αποφασιστικότητα μας. Είναι δυνατόν, αλλά όχι πιθανόν, να χρειαστεί να χρησιμοποιήσουμε βία για αυτό θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι είμαστε προετοιμασμένοι να το πράξουμε διαφορετικά, τονίζει, η κατάσταση θα πηγαίνει από το κακό στο χειρότερο.⁸²

Στις επόμενες δύο εβδομάδες και όσο πλησιάζει η ημερομηνία για τον αφοπλισμό η πολιτική κρίση και η ένταση μεταξύ των δύο πλευρών οξύνεται. Το ΚΚΕ το οποίο αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη απροθυμία τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ επιμένει στον ταυτόχρονο αφοπλισμό της Ορεινής Ταξιαρχίας του Ρίμινι. Παράλληλα ελέγχει με τις τοπικές οργανώσεις του την ύπαιθρο και οι αναπόφευκτες εντάσεις που δημιουργούνται χρησιμοποιούνται από τους Leeper και Scobie ως επιχειρήματα στην πολιτική πίεσεων που ασκούν στο ΚΚΕ και στο ΕΑΜ. Η πίεση αυτή ασκείται με ιδιαίτερα σκαιό τρόπο από τον Scobie, κατόπιν συνεννόησης με τον Leeper, προς τον Ζεύγο και Σβώλο που καλούνται ενώπιόν του στις 15 Νοεμβρίου με την ιδιότητα τους ως υπουργών της κυβέρνησης. Παράλληλη τακτική, χωρίς όμως την προσυνηνομημένη σκαιότητα του Scobie, ακολουθεί ο Leeper σε κατ'ίδιαν συνάντηση με τον Σβώλο ο οποίος όμως θέτει θέμα παραίτησης του καθώς και του Ζεύγου με αφορμή τη συμπεριφορά του Βρετανού στρατηγού. Η παραίτηση αυτή δεν

⁸² R18645 F.O.371/43695 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 237, 15 Νοεμβρίου 1944

υλοποιείται τελικά επειδή το ΚΚΕ και το ΕΑΜ δεν το επιθυμούν ούτε άλλωστε και η βρετανική πλευρά όπως προκύπτει και από την προσπάθεια του Leeper να μεταπείσει τον Σβώλο.

Είναι ενδεικτικό της τεταμένης κατάστασης ότι το επεισόδιο αυτό έχει σημείο εκκίνησης αίτημα του Παπανδρέου να ασκηθεί πίεση στους υπουργούς του ΕΑΜ εν όψει συνάντησης τους με τον ίδιο για το πρόβλημα τήρησης του νόμου και της τάξης στη χώρα. Η βρετανική ανησυχία για την κατάσταση στην Ελλάδα αποτυπώνεται και στην πρόταση του MacMillan, αρμόδιου Βρετανού υπουργού για την Κεντρική Μεσόγειο, να ζητηθεί από τον Stalin να συγκρατήσει το ΕΑΜ. Η πρόταση απορρίπτεται από τον Churchill επειδή θα θεωρηθεί ομολογία αποτυχίας ιδιαίτερα όταν οι Ρώσοι, όπως επισημαίνει, έχουν συμφωνήσει να αφήσουν την Ελλάδα στα χέρια μας.⁸³

Ο Παπανδρέου πιστεύει ότι δεν πρόκειται να εκδηλωθεί πραξικόπημα. Έχει καταλήξει σ' αυτό το συμπέρασμα, όπως δηλώνει στον Leeper στις 18 Νοεμβρίου, μετά από πολλές συζητήσεις που είχε με τους ηγέτες του ΚΚΕ και από τη μελέτη της τακτικής τους. Η αποστασιοποίηση της Σοβιετικής Ένωσης, την οποία υπογραμμίζει η στάση του αρχηγού της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής συνταγματάρχη Ρορον στην Αθήνα την περίοδο αυτή⁸⁴, η πολύ ενεργητική παρουσία της Βρετανίας και η ετοιμότητα του Scobie να δράσει τους έχει αποθαρρύνει σε μεγάλο βαθμό. Θεωρεί ότι αν Βρετανοί και κυβέρνηση παραμείνουν σε πλήρη ετοιμότητα τις επόμενες εβδομάδες οι κομμουνιστές δεν θα διακινδυνεύσουν οτιδήποτε σοβαρό. Στο μεταξύ η δική του τακτική είναι να τους καταστήσει συνυπεύθυνους για κάθε δήλωση της κυβέρνησης. Στο πλαίσιο αυτό ο Παπανδρέου συνεχίζει τις επαφές του με το ΚΚΕ οι οποίες περιστρέφονται γύρω από το πρόβλημα του αφοπλισμού της Ταξιαρχίας. Στο θέμα αυτό δεν υπάρχει ουσιαστικά περιθώριο διαπραγμάτευσης επειδή οι Βρετανοί έχουν απορρίψει κατηγορηματικά ένα τέτοιο ενδεχόμενο, απόφαση με την οποία συμφωνεί και ο Παπανδρέου.

Η κατάσταση οδηγείται σταδιακά σε αδιέξοδο. Οι Βρετανοί από την πλευρά τους επιδιώκουν τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ με τους καλύτερους γι αυτούς

⁸³ R18655 F.O.371/43695 Churchill προς Leeper τηλεγράφημα 222, 15 Νοεμβρίου 1944

Η.Τσιριμώκου, *Αλ.Σβώλος, η δική μας αλήθεια*. Δίφρος, Αθήνα 1962, σ.75-76

⁸⁴ R 18937 F.O.371/43747 τηλεγράφημα Leeper 292, 21 Νοεμβρίου 1944

δυνατούς όρους. Συγκεκριμένα επιθυμούν να αποφευχθεί μία πολιτική κρίση με την αποχώρηση των υπουργών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια εφαρμογής του χρονοδιαγράμματος αφοπλισμού για την τήρηση του οποίου ασκούν έντονη πίεση. Παράλληλα όμως ανησυχούν από τις καθημερινές επαφές Παπανδρέου με την ηγεσία της Αριστεράς και αμφισβητούν την ικανότητα του να χειριστεί την πολιτική κατάσταση στην Αθήνα όπου πρέπει να λάβει υπ' όψη του μία δραστήρια κοινή γνώμη σε αντίθεση με την Μέση Ανατολή όπου είχε διακριθεί στην πολιτική ταχυδακτυλουργία όπως επισημαίνει ο Leeper.⁸⁵

Στο τελευταίο δεκαήμερο του Νοεμβρίου η ένταση αυξάνεται κατακόρυφα, αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό της αυξανόμενης διπλής παράλληλης πίεσης που ασκείται στον Παπανδρέου από το ΚΚΕ και τους Βρετανούς. Ταυτόχρονα διατυπώνεται και το κείμενο που επρόκειτο να δοθεί από τους Βρετανούς στη δημοσιότητα δικαιολογώντας τη χρήση βίας από τις δυνάμεις τους κατά του ΕΑΜ σε περίπτωση σύγκρουσης.

Στις 20 Νοεμβρίου σε συνάντηση του Παπανδρέου με την ηγεσία του ΚΚΕ αποφασίζεται να μην αφοπλισθεί η Ταξιαρχία αλλά να δοθούν άδειες σε μεγάλο αριθμό ανδρών και αξιωματικών. Την ίδια ημέρα στην εορταστική συγκέντρωση για τα 26 χρόνια του ΚΚΕ στην πλατεία Συντάγματος ο Σιάντος αφήνει να εννοηθεί ότι η Ταξιαρχία θα αφοπλιστεί ταυτόχρονα με τις άλλες οργανώσεις.

Η απομάκρυνση του στρατηγού Βεντήρη από τη θέση του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού και η αντικατάσταση του υφυπουργού στρατιωτικών Λαμπριανίδη από τον στρατηγό Σαρηγιάννη, ο οποίος είναι αποδεκτός από την αριστερά, είναι παραχωρήσεις του Παπανδρέου προς τους κομμουνιστές στο πλαίσιο του αφοπλισμού του ΕΛΑΣ γεγονός που αυξάνει την ανησυχία των Βρετανών ιδιαίτερα όταν ο Scobie διαπιστώνει ότι ο Σαράφης αμφιταλαντεύεται, σε αντίθεση με τον Ζέρβα, να προωθήσει τη διαταγή αφοπλισμού ο οποίος έχει οριστεί για τη 10^η Δεκεμβρίου.

Με την έγκριση του Λονδίνου ο Leeper, παρόντος και του Scobie, ελέγχει σε έντονο τόνο τον Παπανδρέου για τις αποφάσεις που παίρνει όταν συναντάται με τους υπουργούς του ΕΑΜ αγνοώντας την υπόλοιπη κυβέρνηση. Την

⁸⁵ R19306 F.O.371/43735 τηλεγράφημα Leeper tel. 350 25 Νοεμβρίου, 1944.

πρόταση του Παπανδρέου να παραιτηθεί, αν έχει χάσει την εμπιστοσύνη του, ο Leeper απορρίπτει ως καταστροφική τη δεδομένη στιγμή. Στη συνάντηση αυτή ο Παπανδρέου τον ενημερώνει ότι θεωρεί πιθανό να παραιτηθούν οι υπουργοί του ΕΑΜ όταν κληθούν να υπογράψουν το διάταγμα αφοπλισμού, γεγονός που θα σημαίνει την έναρξη εμφύλιου πολέμου στη χώρα. Σε διάστημα έξη ημερών από την προηγούμενη εκτίμηση του ότι το ΚΚΕ δεν πρόκειται να επιχειρήσει πραξικόπημα ο Παπανδρέου πιστεύει τώρα ότι είναι πιθανός ο εμφύλιος πόλεμος. Την ίδια μέρα ο Leeper εξασφαλίζει τη διαβεβαίωση του Λαϊκού αλλά και του κόμματος των Φιλελευθέρων που συμμετέχουν στην κυβέρνηση ότι, παρά την οξεία κριτική που ασκούν στον Παπανδρέου, θα παραμείνουν σ' αυτήν μέχρι να εγκαθιδρυθεί, όπως τονίζουν, το ελληνικό κράτος με το σχηματισμό ενός νόμιμου στρατού.⁸⁶

Η υπογραφή του διατάγματος για την αποστράτευση ορίζεται για το απόγευμα της 28^{ης} Νοεμβρίου. Έχει προηγηθεί η έγκριση του από τον Leeper και τον Scobie . Τα σημαντικότερα άρθρα του προβλέπουν την αποστράτευση των δυνάμεων του ΕΔΕΣ, του ΕΛΑΣ και των στρατιωτικών σχηματισμών που βρίσκονται στη Μέση Ανατολή –και τη συγκρότηση τμήματος Εθνικού Στρατού που θα αποτελείται από την Ορεινή Ταξιαρχία, τον Ιερό Λόχο και τμήμα του ΕΔΕΣ καθώς και μία Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ που θα έχει δύναμη ίση με το άθροισμα των παραπάνω δυνάμεων. Προβλέπεται επίσης η αμνήστευση των αξιωματικών που παραμένουν έγκλειστοι στη Μέση Ανατολή και η ταχύτερη δυνατή επιστροφή τους στην Ελλάδα. Πρόκειται για τους αξιωματικούς που είχαν αρνηθεί για πολιτικούς λόγους να συνεχίσουν να πολεμούν.

Η υπογραφή του διατάγματος αναβάλλεται επειδή το ΚΚΕ καταθέτει στον Παπανδρέου τροποποιημένο κείμενο το οποίο προβλέπει την αποστρατεία και της Ορεινής Ταξιαρχίας και του Ιερού Λόχου ενώ δεν γίνεται καμία αναφορά στη συγκρότηση εθνικού στρατού. Επιπλέον προβλέπει εκτός από τους αξιωματικούς και την αμνήστευση και επιστροφή στην Ελλάδα και των στρατιωτών που είναι έγκλειστοι στη Μέση Ανατολή μετά το κίνημα του

⁸⁶ R19379 F.O.371/43735 τηλεγράφημα Leeper 356 26 Νοεμβρίου 1944.

Ομιλία του Γ.Σιάντου στα 26χρονα του ΚΚΕ Αλ.Παπαναγιώτου (επιμ) *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα Τόμος 5^{ος} 1940-1945*, Έκδοση του ΚΚΕ (Εσωτερικού), Αθήνα, 1974 σ.285

Απριλίου 1944.⁸⁷ Η τελική απόφαση αναβάλλεται για την επόμενη ημέρα 1^η Δεκεμβρίου, ενώ ο Leeper αναφέρει στο Λονδίνο ότι οι Σβώλος, Τσιριμώκος και Αγγελόπουλος δεν έχουν ακόμα αποφασίσει τι θα κάνουν αν παραιτηθούν οι υπουργοί του ΚΚΕ.⁸⁸

Ο Παπανδρέου συγκαλεί το βράδυ της 1^{ης} Δεκεμβρίου σε συνεδρίαση όλους τους υπουργούς που δεν ανήκουν στο ΕΑΜ οι οποίοι υπογράφουν πρότασή του να παραδώσουν η Εθνική Πολιτοφυλακή, που έχει συγκροτήσει ο ΕΛΑΣ, και τα τμήματα Χωροφυλακής τον οπλισμό και τα πυρομαχικά τους στα Τάγματα Εθνοφυλακής. Η απόφαση στέλνεται για υπογραφή και στους υπουργούς του ΕΑΜ Σβώλο, Τσιριμώκο, Αγγελόπουλο και Ασκούτση οι οποίοι απαντούν με τις παραιτήσεις τους. Ακολουθούν οι παραιτήσεις του Ζεύγου και Πορφυρογένη.⁸⁹

Το ΕΑΜ ανακοινώνει συλλαλητήριο για τις 3 Δεκεμβρίου, και γενική απεργία για την επόμενη μέρα. Ο Σιάντος ανακοινώνει επίσης την επανίδρυση της Κ.Ε. του ΕΛΑΣ που είχε αυτοδιαλυθεί με τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ στις 11 Μαρτίου 1944.

Ο Leeper από την πλευρά του ενημερώνει το Λονδίνο ότι πιθανόν να υπάρξουν ορισμένα επεισόδια κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης αλλά η κατάσταση θα πρέπει να τεθεί γρήγορα υπό έλεγχο. Αυτή είναι και η άποψη της κυβέρνησης όπως τη μεταφέρει στον Leeper ο Θ.Τσάτσος ο οποίος προσθέτει ότι η κυβέρνηση έχει δώσει εντολή στην αστυνομία να σταματήσει τη διαδήλωση, να ανακόψει όσες πορείες έρχονται από τα προάστια και να χρησιμοποιήσει βία αν είναι απαραίτητο.

Ο Παπανδρέου σε συνάντηση του με τον Leeper εκφράζει την ανησυχία του για τον αντίκτυπο που θα έχει στις αγγλο-ελληνικές σχέσεις το ενδεχόμενο να σκοτωθούν βρετανοί στρατιώτες.

⁸⁷ Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος*, σ.209-210. R19718 F.O.371/43697 τηλεγράφημα Leeper 395, 30 Νοεμβρίου 1944.

⁸⁸ R19683 F.O.3712/43736 τηλεγράφημα Leeper 394, 30 Νοεμβρίου 1944

⁸⁹ Χ.Μηχιώτης, *Δραματική Πορεία. Από την Απελευθέρωση 1944 στην Τραγωδία του Δεκέμβρη και στη Βάρκιζα*. Κασταλία, Αθήνα, 2005 σ.136-137. Π.Κανελλόπουλος, *Ημερόλογο*,... σ.699-700.

Στις 3 Δεκεμβρίου τμήματα της Αστυνομίας πυροβολούν κατά της διαδήλωσης του ΕΑΜ, την άδεια της οποίας έχει ανακαλέσει η κυβέρνηση, στην Πλατεία Συντάγματος με αποτέλεσμα πολλούς νεκρούς και τραυματίες.⁹⁰

Από την 1^η Δεκεμβρίου με εντολή του στρατηγού Wilson ο Scobie έχει την εξουσία να κηρύξει την Αθήνα και όποια άλλη περιοχή θεωρεί απαραίτητο, στρατιωτική ζώνη εφαρμόζοντας όλα τα μέτρα που απαιτούνται. Σ' αυτά περιλαμβάνεται και ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ και των δεξιών οργανώσεων ακόμα και με τη χρήση βίας. Στο σημείο αυτό παρεμβαίνει ο Churchill επισημαίνοντας ότι δεν πρέπει να στερηθεί ο Scobie την υποστήριξη των οπαδών του Ζέρβα. Με την έναρξη των συγκρούσεων η έκταση της επέμβασης του Churchill αποκαλύπτει την έντονη ανησυχία του για την εξέλιξη της κατάστασης. Δίνει διαταγές κατ' ευθείαν στον Scobie παρακάμπτοντας το στρατηγό Wilson, ανώτατο συμμαχικό διοικητή Μεσογείου προς τον οποίο όχι μόνο υπογραμμίζει ότι το πρώτο απόλυτης προτεραιότητας καθήκον του είναι η νίκη στην Αθήνα αλλά επιπλέον τονίζει με έμφαση ότι μία καταστροφή στην Αθήνα θα προκαλέσει αντιδράσεις σε τόσο πολύ μεγάλη κλίμακα που δεν θα μπορέσει να αντισταθμίσει η κατάληψη της Μπολόνια στο μέτωπο της Ιταλίας.⁹¹

Αν οι διαταγές για άτεγκτη αντιμετώπιση κάθε αναταραχής από το ΕΑΜ την κρίσιμη αυτή περίοδο παραμένουν απόρρητες, η βρετανική κυβέρνηση επιδίδεται σε εκτεταμένη εκστρατεία ενημέρωσης της κοινής γνώμης. Η ελληνική υπηρεσία του BBC με τις απόλυτα ελεγχόμενες από το Foreign Office αλληπάλληλες εκπομπές της, ο Eden σε δήλωση του στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 30 Νοεμβρίου και ο στρατηγός Scobie την επόμενη ημέρα στην προκήρυξη του προς τον ελληνικό λαό, υπογραμμίζουν τους λόγους για τους οποίους με 'τόση αφιλοκέρδεια' στηρίζουν με κάθε μέσο τη συνταγματική κυβέρνηση της χώρας και τι εκπροσωπεί αυτή. Αυτή την προσεκτικά διατυπωμένη εικόνα έρχεται να υπονομεύσει σοβαρά η εφημερίδα Times του Λονδίνου. Σε ανταπόκριση της από την Αθήνα στις 3 Δεκεμβρίου αναφέρει ότι η αστυνομία άνοιξε πυρ εναντίον των διαδηλωτών και συνέχισε να

⁹⁰ Η βρετανική πρεσβεία αναφέρει, από τους αστυνομικούς 1 νεκρός και 3 τραυματίες και από τους διαδηλωτές 10 νεκροί και εξήντα τραυματίες. R20000 F.O.371/43736 τηλεγράφημα Leeper 447, 2 Δεκεμβρίου 1944

⁹¹ PREM 3 : 212/10 Churchill προς στρατηγούς Wilson και Alexander τηλεγραφήματα 7080 και 7082 4 Δεκεμβρίου 1944, 212/11 Churchill προς Wilson 4 Δεκεμβρίου 1944

πυροβολεί για μία σχεδόν ώρα παρά της έντονες ατομικές διαμαρτυρίες Βρετανών αξιωματικών. Η εφημερίδα κατακρίνει τη στάση των βρετανικών στρατευμάτων και τονίζει ότι η παρουσία τους χρησίμευσε μόνο στο να συνδέσει τη Βρετανία με αυτό που καταδικάζεται παντού ως «φασιστική πράξη». Η ενέργεια της αστυνομίας να ανοίξει πυρ είχε αποφασιστική επίδραση στην πολιτική κατάσταση, θεωρούν οι Times, η οποία διαφορετικά θα μπορούσε να διευθετηθεί και έσπειρε τους σπόρους του εμφυλίου πολέμου. Το Foreign Office φανερά ενοχλημένο από αυτό το άρθρο αλλά και ο Leeper, που χαρακτηρίζει υστερικές τις αναφορές των ξένων ανταποκριτών από την Αθήνα, αναλαμβάνουν να τους καθοδηγήσουν κατάλληλα επειδή δεν εκτιμούν τη συνολική κατάσταση στην Ελλάδα.⁹²

Η στάση όμως του Παπανδρέου προβληματίζει την βρετανική κυβέρνηση. Οι συχνές επαφές του με στελέχη του ΕΑΜ και ΚΚΕ, για τις οποίες έχει επιτιμηθεί έντονα από τον Leeper, η αποδοχή του αφοπλισμού της 3^{ης} Ταξιαρχίας και του Ιερού Λόχου και η άδεια για τη διαδήλωση της 3^{ης} Δεκεμβρίου, παρά την υπαναχώρηση του κάτω από βρετανικές πιέσεις, δείχνουν ότι τελικά ο Παπανδρέου διστάζει μπροστά στο μέγεθος της ευθύνης για τη σύγκρουση και προσπαθεί να την αποφύγει ενώ είναι ένας από τους κυρίους υπεύθυνους γι' αυτήν. Στις 4 Δεκεμβρίου την επόμενη της έναρξης της σύγκρουσης ο Παπανδρέου δηλώνει ότι είναι πρόθυμος να παραχωρήσει τη θέση του στο Δαμασκηνό. Ο Leeper που έχει απορρίψει τη παραίτηση του στις 26 Νοεμβρίου εισηγείται τώρα στο Foreign Office να αντικατασταθεί από τον 84χρονο Σοφούλη παρά το γεγονός ότι σ' αυτή τη σοβαρή κρίση δεν είναι κατάλληλος για πρωθυπουργός.⁹³

Η επέμβαση του Churchill είναι καταλυτική. Ο Leeper παίρνει εντολή να αναγκάσει τον Παπανδρέου να κάνει το καθήκον του και να τον βεβαιώσει ότι η Βρετανία θα τον υποστηρίξει σ' αυτό με όλες τις δυνάμεις της. Αν όμως

⁹² R20000 F.O.371/43736 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 447 2 Δεκεμβρίου 1944, F.O. προς Leeper τηλεγράφημα 352 4 Δεκεμβρίου 1944. Για τη στάση της εφημερίδας *The Times* του Λονδίνου στα δεκεμβριανά βλ. Γ.Κουστοπανάγου, «Η στάση των *Times* απέναντι στην Ελλάδα 1944-1949 και οι αρχές του ψυχρού πολέμου» στο Γρ.Φαράκος (επιμ) *Δεκέμβρης του 1944*...σ.223-224. Επίσης Ρ.Κουτοπαναγου, *The British Press and Greek Politics, 1943-1949*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, London School of Economics, 1996

⁹³ F.O.371/43736 : R19929, R19332, R19333 τηλεγραφήματα Leeper προς F.O., 453, 460, 461, 4 Δεκεμβρίου 1944

παραιτηθεί θα πρέπει να τεθεί σε κατ' οίκον περιορισμό μέχρι να συνέλθει ενώ καλό είναι να ανακοινωθεί ότι είναι κλινήρης και δεν δέχεται επισκέψεις. Οι διαφόρων αποχρώσεων Έλληνες πολιτικοί δεν μπορούν πλέον να επηρεάσουν την κατάσταση και γι' αυτό ο Leeper δεν πρέπει να ανησυχεί για τη σύνθεση της κυβέρνησης. Οι εξελίξεις, τονίζει ο Churchill, είναι ζήτημα ζωής και θανάτου.⁹⁴

Η κυβέρνηση Παπανδρέου, θεατής των συγκρούσεων στην Αθήνα θα παραιτηθεί στις 30 Δεκεμβρίου όταν ο Γεώργιος διορίσει τον Δαμασκηνό Αντιβασιλέα.

Τις επόμενες εβδομάδες η συνεχής άφιξη βρετανικών ενισχύσεων και η απόφαση του ΚΚΕ να μη χρησιμοποιήσει τον τακτικό ΕΛΑΣ στις συγκρούσεις της Αθήνας, αλλά να του αναθέσει τη διάλυση του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο, αντιστρέφει την αρχικά ευνοϊκή θέση του εφεδρικού ΕΛΑΣ που αναπτύσσεται στην πόλη. Παράλληλα η αγγλική κυβέρνηση προωθεί και την πολιτική λύση του προβλήματος στο πλαίσιο της οποίας ο Leeper και ο Macmillan επαναφέρουν στις 10 Δεκεμβρίου το θέμα της ανάθεσης της αντιβασιλείας στον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, πρόταση την οποία είχε απορρίψει παλαιότερα ο Γεώργιος. Με την πρόταση αυτή συμφωνεί ο Eden επειδή πιστεύει ότι θα την αποδεχθεί η αμερικανική κοινή γνώμη η οποία γενικά δεν αποδέχεται την βρετανική εκδοχή για τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Την πρόταση αποδέχεται τελικά και ο Churchill όχι όμως και ο Γεώργιος ο οποίος αρνείται πεισματικά να διορίσει Αντιβασιλιά το Δαμασκηνό αλλά δεσμεύεται να μην επιστρέψει στην Ελλάδα, όπως είχε δηλώσει τον Ιούλιο 1943, πριν εκφράσει ο λαός τη θέληση του.

Η άφιξη του Churchill και του Eden στην Αθήνα στις 25 Δεκεμβρίου υπογραμμίζει τη σημασία της πολιτικής λύσης που επιδιώκει η βρετανική κυβέρνηση η οποία κρατά ενήμερη και ζητά τη συνεργασία της αμερικανικής. Η βρετανική κυβέρνηση γνωρίζει ότι ακόμα και αν επικρατήσει στρατιωτικά στην Αθήνα το πρόβλημα της αντιμετώπισης του ΚΚΕ παραμένει. Αυτό προκύπτει σαφώς από τη δήλωση του αρχιστράτηγου Alexander ότι πίσω από τις μονάδες του ΕΛΑΣ υπάρχει ένας αναπάντεχα σκληρός πυρήνας

⁹⁴ Premier 3 212/11 Churchill προς Leeper τηλεγράφημα 357 5 Δεκεμβρίου 1944.

κομμουνιστικής αντίστασης που είναι δύσκολο να εξαλειφθεί ακόμα και μετά την απομάκρυνση τους από την Αθήνα σε συνδυασμό με την επισήμανση του Churchill ότι δεν προτίθεται η Βρετανία να εμπλακεί στην ελληνική εμφύλια σύρραξη επ' αόριστον.

Οι Macmillan, Leeper και Alexander προτείνουν σύγκληση διάσκεψης με τη συμμετοχή των πολιτικών αρχηγών και του ΕΛΑΣ. Οι Churchill και Eden εγκρίνουν και τη συμμετοχή του ΕΛΑΣ για να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις διάσπασης στις γραμμές του. Ο Churchill εντυπωσιάζεται από την προσωπικότητα αλλά κυρίως από τον έντονο αντικομμουνισμό του Δαμασκηνού ο οποίος δέχεται να προεδρεύσει στη Διάσκεψη που συγκαλείται στις 26 Δεκεμβρίου.

Την έναρξη της Διάσκεψης παρακολουθούν για να προσδοθεί κύρος οι πρεσβευτές των ΗΠΑ και της Γαλλίας και ο συνταγματάρχης Ρορον για την Σοβιετική Ένωση ως παρατηρητές καθώς και οι Churchill, Eden, αρχιστράτηγος Alexander, Macmillan, Leeper και Scobie. Η καθαρά ελληνική αυτή υπόθεση όπως τη χαρακτηρίζουν οι βρετανικές αρχές που την έχουν αποφασίσει και οργανώσει, δεν έχει ουσιαστικό αποτέλεσμα εκτός από την ομόφωνη απόφαση υπέρ της Αντιβασιλείας την οποία έχει ήδη συζητήσει ο Eden με το Δαμασκηνό και την προετοιμασία του εδάφους για την αντικατάσταση του Παπανδρέου από τον Πλαστήρα. Ο Eden έχει επίσης προτείνει να συνεχίσει να υφίσταται η Διάσκεψη μόνο κατ' όνομα και να διακόψει τις εργασίες της χωρίς να ανακοινωθεί η λήξη της. Αυτό ακριβώς κάνει ο Δαμασκηνός στο τέλος της δεύτερης συνεδρίας δηλώνοντας ότι θα την συγκαλέσει όταν το κρίνει απαραίτητο. Είναι προφανές ότι η βρετανική κυβέρνηση επιθυμεί να υφίσταται η δυνατότητα σύγκλισης της Διάσκεψης ως εναλλακτικό μέσο ανακήρυξης της αντιβασιλείας σε περίπτωση που ο Γεώργιος αρνηθεί να ονομάσει το Δαμασκηνό αντιβασιλιά, ο οποίος σε βολιδοσκοπήση των Βρετανών έχει ήδη αποδεχθεί να αναλάβει. Ο Churchill επιστρέφοντας στο Λονδίνο ανακοινώνει στο Πολεμικό Υπουργικό συμβούλιο ότι ο στρατηγός Πλαστήρας είναι ο πλέον κατάλληλος για τη θέση του πρωθυπουργού στη νέα κυβέρνηση που θα σχηματιστεί όταν ο Δαμασκηνός αναλάβει ως αντιβασιλιάς. Μέσα σ' αυτό το κλίμα πιέσεων ο Γεώργιος δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει. Ο Πλαστήρας αναλαμβάνει πρωθυπουργός στις 3 Ιανουαρίου 1945.

Η ανακωχή που υπογράφεται το βράδυ της 11^{ης} Ιανουαρίου τερματίζει τις συγκρούσεις στην Αθήνα.

Η Διάσκεψη της Βάρκιζας συγκαλείται για τις 3 Φεβρουαρίου με πρόεδρο το Δαμασκηνό. Η προετοιμασία της όμως σε επίπεδο επαφών συμμετοχής προσώπων και καθορισμού των προς συζήτηση θεμάτων πραγματοποιείται από την αγγλική πρεσβεία. Όπως ενημερώνει ο Leeper τους προϊσταμένους του στο Λονδίνο έχει την δυνατότητα μαζί με τον Macmillan, με τον οποίο θα παρακολουθήσουν τη Διάσκεψη ως παρατηρητές, να επιβάλλει τις βρετανικές απόψεις στην ελληνική κυβέρνηση ώστε να επιτευχθεί συμφωνία με το ΕΑΜ. Αποτέλεσμα αυτής της δυνατότητας είναι ότι αποφασίζεται να μη λάβει μέρος στην Διάσκεψη ο Πλαστήρας εξ αιτίας της άρνησής του να δοθεί αμνηστία στην ηγεσία του ΕΑΜ όπως προτείνουν οι άγγλοι. Εκπρόσωποι της κυβέρνησης επιλέγονται ο Υπουργός Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλος, ο υπουργός των Εσωτερικών Π. Ράλλης και ο υπουργός Γεωργίας Ι. Μακρόπουλος. Εκπρόσωποι του ΕΑΜ είναι ο Γ.Σιάντος, Γραμματέας της Κ.Ε.του ΚΚΕ, Δ. Παρτσαλίδης, Γραμματέας της Κ.Ε. του ΕΑΜ και Η. Τσιριμώκος Γενικός Γραμματέας της ΕΛΔ.⁹⁵

Η κατηγορηματική απόρριψη από την κυβέρνηση της πρότασης της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ για γενική αμνηστία δημιουργεί πρόσκαιρη κρίση η οποία όμως αποσοβείται όταν η αριστερά αποδέχεται τον περιορισμένο χαρακτήρα της αμνηστίας.⁹⁶ Η Συμφωνία που υπογράφεται στις 12 Φεβρουαρίου 1945 στις 4.30 το πρωί τερματίζει την εμφύλια σύγκρουση του Δεκεμβρίου. Ο τρόπος όμως που εφαρμόζονται τα 9 άρθρα της ή που δεν εφαρμόζονται, όπως στην πραγματικότητα συμβαίνει, συμβάλλει στην όξυνση της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο αντίπαλων παρατάξεων. Χαρακτηριστική περίπτωση παραβίασης της συμφωνίας είναι το 3^ο άρθρο που αμνηστεύει τα πολιτικά αδικήματα που τελέστηκαν από την 3^η Δεκεμβρίου 1944. Η εξαίρεση όμως από την αμνηστία των συναφών κοινών αδικημάτων κατά της ζωής και της περιουσίας τα οποία δεν ήταν απαραίτητων αναγκαία για την επιτυχία του πολιτικού αδικήματος, δίνει τη δυνατότητα στις δικαστικές αρχές και στην

⁹⁵ Μ.Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου...* σ.57-59

⁹⁶ Η.Richter, *British Intervention in Greece, from Varkiza to Civil War, February 1945 to August 1946*, Merlin Press, London 1986, σ.66-67

κρατική εξουσία στο κλίμα του εμφυλίου πολέμου που σταδιακά επικρατεί, να το ερμηνεύσουν με καθαρά πολιτικά κριτήρια. Η Συμφωνία προβλέπει επίσης την αποκατάσταση των ατομικών ελευθεριών, την άρση του στρατιωτικού νόμου, την απελευθέρωση των ομήρων, τη συγκρότηση εθνικού στρατού και την αποστράτευση του ΕΛΑΣ, την εκκαθάριση των δημοσίων υπαλλήλων και των σωμάτων ασφαλείας καθώς και τη διενέργεια δημοψηφίσματος και εκλογών.

Στη συγκεκριμένη συγκυρία η Συμφωνία της Βάρκιζας είναι το μόνο επίσημο κείμενο που συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά ενός προσωρινού συντάγματος, το μόνο κείμενο γενικής αποδοχής μετά τη σύγκρουση του Δεκεμβρίου.⁹⁷ Η κυβέρνηση όμως του Πλαστήρα και οι επόμενες που τη διαδέχθηκαν δεν παίρνουν τα απαραίτητα μέτρα για να εφαρμοστούν οι διατάξεις της Συμφωνίας και επιπλέον επιτρέπουν να αναπτυχθεί εντονότατη τρομοκρατία κατά των οπαδών του ΕΑΜ και όχι μόνο, σ' όλη την έκταση της χώρας.

---

⁹⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Θεμέλιο, Αθήνα, 1983 σ.156-157.

ΦΕΚ Αριθμός 63, 23 Μαρτίου 1945 Συντακτική Πράξη 23 «Περί κυρώσεων της Συμφωνίας Βάρκιζας». Τέθηκε αναδρομικά σε ισχύ από τις 12 Φεβρουαρίου 1945 όταν υπογράφηκε η συμφωνία αυτή.